

VIGILIA



1979
március

SZENNAY ANDRÁS
ISTEN VÁNDORLÓ NÉPE

REZEK ROMÁN
TEILHARD VILÁGKÉPÉNEK ISMERETELMÉLETI ALAPJAI

FENYŐ ISTVÁN
SZÉPIRODALOM
AZ „ATHENAEUM” CÍMŰ FOLYÓIRATBAN (1837-1843)

RÓNAY GYÖRGY EMLÉKE

Belon Gellért, Nemes Nagy Ágnes, Mándy Iván, Rónay György,
Vargha Kálmán, Rónay László, Pergel Ferenc és Lukács László **írásai**,
Takáts Gyula, Fáy Ferenc, Major-Zala Lajos, Halassy Adrien
és Erdélyi János István **versei**,
Pierre Emmanuel **részvétnyilvánítása**

„Ki szelídségre, s alázatra int”

Németh G. Béla és Liptay Katalin beszélgetése Sík Sándorról a rádióban

Kik azok a siiták? A vallás szerepe az iráni válságban (D. K.) — A magyar irodalom — hanglemezen II. (R. L.) — Tájékozódás — Idegen nyelvű tartalomjegyzék
Précis: français, deutsch, English

3

Ára 16 Ft

SZENNAY ANDRÁS	Isten vándorló népe — — — — —	145
KISS LÁSZLÓ	Az istentalálkozás teológusa. Rudolf Bultmann élete és munkássága (2) — — — — —	155
REZEK ROMÁN (Sao Paulo)	Teilhard világképének ismeretelméleti alapjai — — —	162
TAKÁTS GYULA	A freskó zenitjén (vers) — — — — —	171
D. K.	Rónay György emléke — — — — —	172
BELON GELLÉRT	Rónay György igazsága — — — — —	172
RÓNAY GYÖRGY	Önvallomása — — — — —	174
NEMES NAGY AGNES	Asztal és kenyér — — — — —	177
PERGEL FERENC	„Megyünk előre...” Beszélgetés Rónay Györggyel társadalmi közérzetéről, a kritikáról és munkáiról —	179
FÁY FERENC	Kései vázlat nagyapámról (Rónay György emlékének) (vers) — — — — —	182
MÁNDY IVÁN	Rónay György — — — — —	183
VARGHA KÁLMÁN	Az esszéista arcképéhez — — — — —	184
MAJOR-ZALA LAJOS	Búcsú Rónay Györgytől (vers) — — — — —	187
LUKÁCS LÁSZLÓ	Rónay György hitvallása — — — — —	188
RÓNAY LÁSZLÓ	Az irodalomtudomány dilemmája — — — — —	191
HALASSY ADRIEN	Versek — — — — —	193
* *	 Ki szelidségre, s alázatra int” — Németh G. Béla és Liptay Katalin beszélgetése Sík Sándorról a Magyar Rádióban. — — — — —	195
FENYŐ ISTVÁN	Egy folyóirat irodalma (Szépirodalom Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály „Athenaeum” című folyóiratában) — — — — —	197
SZABADI KATALIN	Mikor régen, Nézd milyen szépek, Mesét mondtál (versek) — — — — —	205, 212

NAPLÓ

D. K.: Kik azok a siiták? — A vallás szerepe az iráni válságban — 206; R. L.: A magyar irodalom — hanglemezen (II.) — 208; *Tájékozódás* — 210; *Idegen nyelvv* *tartalomjegyzék* — 213.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős, kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyed-
évre 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042—5024.

ISTEN VÁNDORLÓ NÉPE

Az Egyház a keresztyén hitigazságok hierarchiájában nem áll központi helyen. Mégis, minden keresztyén hite számára nagy jelentőségű. Fontos abból a szempontból, hogy hogyan élnek meg a keresztyének az adott korban saját hitüket. Az egyik ember hitének gyakorlásában az egyház segítség, a másoknak viszont kifejezetten akadály. Azok a kérdések és problémák, amelyek a keresztyén hittel kapcsolatban támadnak, mindig összefüggnek a konkrét egyházzal, a konkrét egyházban megélt tapasztalatokkal, élményekkel. Hogy milyen nagy mértékben befolyásolja az egyházi közösség a hitet, már abból is kitűnik, hogyha egy pillantást vetünk azokra a nagyon különféle válaszokra, melyeket az egyes egyházak, hitvallások ugyanazokra a kérdésekre adnak, jóllehet mindegyikük ugyanazokra a forrásokra hivatkozik. A Jézus Krisztusba vetett hit mindig az egyház által közvetített hit. — Éppen ezért az egyházzal való foglalkozás azt a célt tűzi ki maga elé, hogy jobban elmélyüljünk, nem is annyira az egyház ismeretében, mint inkább keresztyén hitünkben; hogy hitünket elmélyítsük a konkrét egyházi közösségben, a konkrét korban, időben.

Nem szabad elfelednünk, hogy az egyház követelő, felszólító eszköz és tényező, mely minden időben arra hív föl, hogy a Jézus Krisztusba vetett hitünket éberen őrizzük és elmélyítsük; éppen ezért mondhatjuk, hogy egy egyház nélküli keresztyénség legfőljebb csak egy-két generáción keresztül maradhatott volna fenn. A Jézus Krisztusról szóló jóhír közvetlenül csak egészen rendkívüli esetekben kerülhetett és kerül az egyes emberekhez, ilyen pl. ha valaki az Újszövetséget olvasva ismeri fel Jézust, és Őbenne az Istent. (Bár azt sem feledhetjük, hogy a Szentírásban is az *egyházi* igehirdetésnek írásos rögzítése áll előttünk.) Rendes körülmények között Jézus Krisztust az élő igehirdetés közvetíti. Ha pl. a gyermekek számára nem a szülők, — akik az egyház élő tagjai — adnák tovább a szülői katekézisben a Jézus Krisztusba vetett hitet, csak csekély valószínűsége lenne annak, hogy a felnövekvő generáció keresztyén lenne, keresztyén maradna.

Az egyházzal kapcsolatos hit, illetve érdeklődés minden időben más-más hangsúlyt kapott. Ha az elmúlt néhány évtizedre gondolunk, úgy vélem, azt mondhatjuk, hogy a középpontban — akár pozitív előadásban, akár kritikus vagy nehézségeket fölhozó módon — inkább az intézmény, az intézményes egyház állt. Erről beszéltek, erről vitatkoztak. Ha azonban figyelemmel kísérjük egyházunk sorsát, könnyű észrevennünk, hogy az utolsó néhány évben a súlypont inkább a *konkrét helyen megvalósítandó egyház* felé, mint feladat felé fordult. Napijainkban lassan, de egyre inkább elmélyül a hívők tudatában, hogy ők az egyház. Az élő közösség áll a középpontban, nem pedig az ún. jogi egyház, az intézmény. Egyébként akár tudatosan, akár a tudat mélyéről tört is fel ez az igény, kétség nem férhet hozzá, hogy annak ébresztgetője épp a II. vatikáni zsinat által megfogalmazott egyházkép volt.

A rezignáció, bizonyos lemondás szakasza után ma újra egyre több keresztyén érdeklődik az egyházzal, kérdez utána. Az talán csak természetes, hogy a kérdések középpontjában egyre inkább az áll: *a konkrét hívő helyi közösségben, az élő közösségben, melynek ő is tagja, hogyan élheti meg, vagy talán mindenekelőtt hogyan fedezheti fel, hogy valóban jelen van az egyház, és hogy ő is szerves, élő tagja ennek az egyháznak.* És természetesen annak is tudatában van, hogy nélküle, a „feje fölött” nincs a hierarchiának sem létjogosultsága, sem jelentősége. Lapidus nos ipsi — mondja Szent Ágoston. Az egyház élő kövei, alkotó tagjai mi magunk vagyunk. Amikor a hívők mindegyike gondolnak, mindegyikük reflektálnak, — természetesen a papságra és világiakra, Isten hívő népére *együtt* gondolunk —, akkor ma már nem a pápai tévedhetetlenség, vagy a kúriának, a világegyháznak, az egyházmegyéknek hagyományos szervezettsége áll elsősorban az érdeklődés középpontjában, hanem sokkal inkább a konkrét *helyi* egyházi közösség. Ez érthető is. Hisz ez az a terület, ez az a kis világ, ahol minden hívő ember a sajátját, a saját kegyelmi ajándékát, karizmáját mintegy hozzáadhatja, építőkőként hozzáteheti az egyház épületéhez. Csakis ebben a kis helyi „ecclesiola-

ban" válhat lehetségessé, hogy mindenki a saját munkájával változtasson gyar-
lóbbat helyesebbre, esetleges rosszat jóra. Ebben a helyi egyházi közösségben
mindenkinek módjában áll, hogy formálja azt, az egyházképet, amely valóban a
krisztusi elgondolás, akarat szerinti, az Isten országa felé mutató és vezető egy-
házat tárja a világ elé. Olyan élő közösség válik így vonzóvá, amely meggyőző-
désével és gyakorlatával a hitnek hitelreméltóságát is előmozdithatja.

Mindezek után talán már utalhatunk rá, hogy az egyház megújítását, azt
a megújulást, amelyet a több mint tizenöt évvel ezelőtti zsinat változtatlanul még
mint adósságot követel tőlünk, az alapnál, az alapoknál kell elkezdeni: a konkrét
ember és a konkrét helyi közösség kell, hogy hatékonyan előmozdítsa az egyház
belső megújulását. Nem kétséges, hogy pl. a kúriának reformja jelentős lehet az
összegyház életében. Mégis a konkrét helyi kis egyházakban kell minden megúju-
lást kezdeményezni, mert különben a „nagy reform” olybá tűnnék, mintha csak
szépségplasztikai operáció lenne, amelynek a helyi egyházakra alig van vagy
egyáltalán nincs semmi hatása.

Ilyen megfontolások nyomán úgy vélem, igazolt, hogy amikor ma az egy-
házzal akarunk szólni, akkor erőteljesen szemünk előtt kell tartanunk a közös-
égi vonatkozásokat. Azt hiszem, ez az út biztosítja egyedül, hogy ne csupán
elméleti ismereteket foglaljunk össze, hanem valódi impulzusokat adjunk egy-
házunk, — a magyar egyház és a helyi egyházi közösségek — számára. Talán
nem tévedek, ha feltételezem, hogy az ilyen közösségre vonatkoztatott, a konkrét
közösséget szem előtt tartó, a múltat, jeit és jövőt így figyelő előadásmód az
olvasók közül többek számára újszerű. Szeretném is, ha lenne benne újszerű.
Egyszerűen azért, mert így bizonyos ösztönzést nyújthatnék a helyi egyházi kisebb
közösségek egyházas lelkületének, egyházi életének megújítása számára is.

I. A változás törvénye alatt

„Az emberiség a világ rendjének jobbra nyugalmi fölfogásáról arra tér át,
hogy a rendet mozgásában és fejlődésében szemlélje. A legtöbb kérdés tehát új
összefüggésben merül fel, és új elemzéseket, valamint új összegezéseket kíván. Való-
ban, mintha az elődöktől származó intézmények és törvények a gondolkodási módok és
a közlés nem lennének mindig alkalmazhatók a mai viszonyok között. Innét ered a
sok súlyos zavar a magatartásban, sőt még a helyes cselekvés elvei körül is. Az új
viszonyok természetesen kihatnak a vallási életre is.” (Az egyház a mai világban 3—8.)
Az imént vázolt helyzetet, vagyis azt, hogy az emberiség és az ugyancsak embe-
rekből álló egyház egy inkább statikus fázisból egyre inkább a változás, mozgás
állapotába került, — a II. vatikáni zsinat tárja elénk. Nem saját magunk által
vagy „moderneskedő” szociológusok, teológusok által publikált fölfogás ez, ha-
nem a Zsinatnak megfogalmazása a pasztorális konstitúcióban. Az embernek
az élet minden területén egyre inkább változásokat kell tapasztalnia. Ennek a
folyamatnak követelménye, hogy újra és újra megfelelő tájékozódást keres a
világban.

A hívők Krisztus-közösségében, az egyházban manapság kétfajta áramlást
észlelhetünk. Ez a kétfajta törekvés egymásnak sok mindenben ellene mond.
Az egyik, és nem kis számú csoport azt kívánná, hogy az egyház nyugodt,
biztonságos állapotban maradjon, és éppen, a kívánság nyomán félelemmel, sőt
agresszivitással figyel minden változást. — A másik nagy csoport viszont azon
a véleményen van, hogy az egyházban *mindennek* meg kell változnia, mivel csakis
ezen az úton válhat képessé arra, hogy Jézus Krisztus üzenetét a mai korban
megtestesítse, realizálja. — Természetesen a két szemléletmód nem mentes
szélsőséges polarizációs törekvéstől és heves érzelmi reakcióktól.

Bármiként is vélekedjenek azonban a szélsőséges beállítottságú emberek, egy-
hez nem férhet kétség: *a változás és megújulás valóságos folyamat egyházunk
életében, és a ma egyházának is, mint az egyháztörténet számos korszakában, jel-
lemző vonása.*

Az egyházban a reformot nem a divat, nem az alkalmazkodókészség, és nem
is az áruk eladásának kereskedelmi-stratégiai szempontjai határozzák meg, hanem
Jézus Krisztus evangéliuma, illetőleg az abból olykor nagyon könnyen, máskor
több fáradsággal levezethető következmények. Természetesen nem vonhatjuk két-

ségbe, hogy jogos az az óhaj, amely biztonságot igényel, amely otthont kíván teremteni a zavaros életben. Ugyanakkor a *megtérésre* való készség egyik, sőt legfontosabb követelménye Jézus Krisztusnak; egyszersmind pedig fölszólítás mindazok számára, akik Jézushoz és az ő egyházához kívánnak csatlakozni, hogy a holnapnak feszüljenek neki. — Attól persze óvakodnunk kell, hogy minden régít tévesnek bélyegezzünk, hogy azokat a kísérleteket és megvalósítási törekvéseket, amelyek a múltban akartak az akkori korszerűség követelményei szerint eleget tenni a jézusi fölszólításnak, elvből és eleve tévesnek bélyegezzük. Inkább azt kell észrevennünk, hogy a megújulás az egyházban nem a tegnapiak és mánaik vagy a holnapnak, hanem *minden időnek* szükségszerű feladata. Természetesen azt sem felejtethetjük el, hogy a mi mai törekvéseink és megfontolásaink egyszer majd túlhaladottakká válnak. Azt kell inkább meglátnunk, hogy mi, akik itt és most, a mában élünk az egyházban, a megváltozott világ megváltozott körülményei között kell, hogy hirdessük Jézus örök érvényű evangéliumát.

Aki ma a világban körülnéz, azt a benyomást és tapasztalást szerzi, hogy minden változó, hogy mindenben túl lehet lépni. Ami még tegnap a legújabb tudományos és technikai eredménynek számított, ma már részben vagy teljességgel elavult, túlhaladott. Amit néhány évtizede, sőt: csak néhány éve még lehetetlennek tartottunk, feltűnően gyorsan valósággá vált. Normák, magatartásformák, melyek még csak egy generációval előbb érvényesek, sőt megváltoztathatatlanok voltak, — legalábbis ilyennek tűntek —, ma már a fiatalok előtt elfogadhatatlanok, olykor nevetségesek. A változások sokak számára bizonytalanságot jelentenek. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen olyan igazságok, amelyekről régebben úgy vélték: megváltoztathatatlanok, sőt örökkévalók, — olyan hagyományok, amelyek örök érvényűnek tűntek, ma már egyáltalán semmit vagy alig-alig valamit jelentenek. A ma embere az újnak vonzásában él, akkor is, ha tudja, hogy amit ma újként üdvözlő, az holnap már elavult lesz. Mindennek következtében a generációk közötti távolság egyre nagyobb lesz, olykor úgy tűnik, hogy egészen másképp gondolkodnak idősök és másképp a fiatalok.

Az ember nem képes már azokkal az ismeretekkel, melyeket tanulmányi éveik során begyűjtött, évtizedeken át megelégedni. Egy életen át tanuló ember: ez lesz napjaink emberének programja. Valóban rengeteg függ attól, hogy a rég tanultakat az új ismeretekkel megfelelő módon ki tudjuk egészíteni. Az új felé való fordulás, a tanulási folyamat életfontosságú feladattá vált. — Ennyit talán az általános kép főlvázolására.

Mindezeket a tényeket, a fluktuáló életet szem előtt tartva sokak szemében talán azért menedékhely az egyház, mert ott békében lehet élni, mert az egyház változhatatlan, belső értékeitől meghatározott nagyság. Oly valóság, amely évszázadokon át fennállt, és a maga nyugalmaiban fönn is állhat. Csak megemlíteném, hogy az ilyen megfontolások könnyen szülőanyjává válhatnak egyfajta gettó-mentalitásnak. Arra kívánnék azonban inkább rámutatni, hogy csupán az első világháború óta eltelt mintegy hatvan-hetven év könnyen meggyőzhet arról, hogy ennek a változhatatlanság-ideológiának egyházunkban sincs reális alapja.

Természetesen megtehetnők azt is, hogy — ha mérföldes csizmákkal is —, végigpásztázzuk az egész egyháztörténelmet. Akkor is ugyanerre az eredményre jutunk. — Az első világháború óta gyökeres változásokat élhattunk át, igen sokan közülünk is személyesen megtapasztalva azokat, talán mindenekelőtt a liturgikus vonatkozásokban. Ismeretes, hogy a *liturgikus mozgalom* kezdetben csak egy kis csoportnak volt törekvése, és sok ellenzőre talált. Mégis előkészítette a talajt az egész egyházat átfogó liturgikus reform számára. Úgy vélem, bármennyire is kritizálhatunk egyet s mást a megvalósítás egyes szakaszaiban, ez az állítás ma már teljességgel közismert tényekre épít. Csak utalnék arra, hogy a ma tapasztalható sokszínűség, az újszerű liturgikus kifejezésformák a korai egyház gyakorlatában, életében is fellelhetők. A liturgiátörténet számos keleti és nyugati liturgiáról ad hírt.

Az az engedély, amely lehetőséget ad rá, hogy kis csoportokban, és adott körülmények között, megfelelő alkalmakkor (pl. a betegek szentségének kiszolgáltatásánál) privát házakban is ünnepelhessék az eukarisztiát, új kapukat tárt föl ahhoz, hogy jobban megértsék és átéljék a hívek a Krisztussal való asztalközösséget, hogy Krisztus-hitük és az eukarisztiához való élő kapcsolatok elmélyüljön. Érthető, hogy sokan örömmel fogadták az új lehetősége-

ket, hiszen az ilyen bensőséges ünneplésekre a nagy templomokban alig kerülhet sor. Egyébként az engedély megadása a püspöki konferenciák hatáskörébe tartozik, és világszerte számos püspöki konferencia adott is ilyen engedélyt.

Ugyancsak viszonylag kis körben vagy körökben indult el útjára az első világháború után a *biblia-mozgalom*. E mozgalomnak törekvése az volt, hogy a katolikus keresztényeket jobban megismertesse a Szentírással, hogy életük középpontjába újra a Szentírás kerüljön. Köztudott, hogy a XIX. századig egyházunkban a Bibliának világiak között történő közös olvasása tilos, a magán-olvasás is fenntartásokhoz kötött volt, így tehát az új találkozás a Szentírással sokak számára új fölfedezés erejével hatott. Sokan életükben első ízben kerültek szembe azzal a ténnyel, hogy számukra a Szentírás valóban Isten üzenete, emberi szóban inkarnálódott ige; ugyanakkor azt is lassan tudomásul vették, hogy ebben a Szentírásban különféle értelmezésekkel találkozhatnak, és bizonyos ellentmondásokkal is szembe kell nézni. — A Bibliának természettudományokkal való egybevetése, és a történetkritikai fölülvizsgálat hamarosan tömegeket döböntett rá, hogy a Szentírás sem nem természettudományos, sem pedig történeti szakkönyv, hanem Istennek az üdvösségről szóló és az üdvösség felé mutató üzenete.

Ugyancsak szembetűnő az utóbbi évtizedekben kialakult változás, ha a katolikus egyháznak a *többi keresztény egyházzal való kapcsolatát* vesszük szemügyre. Az *ökumenikus mozgalom* lassan-lassan elérte, hogy az eddigi kölcsönös elítélés és exkommunikáció helyett legalábbis kísérletet tegyenek arra, hogy az egyes keresztény közösségek, egyházak jobban megértsék egymást. Ma már nem az áll a különféle keresztény felekezetek érdeklődésének középpontjában, hogy egymást minden áron „megtérítsék”, hanem sokkal inkább az, hogy elmélyítsék a Krisztusban való kapcsolatukat, egységüket. — Hasonló változásokat fedezhetünk föl, ha a *katolikus egyház és a nem keresztény vallások* kapcsolatát szemléljük. Itt is az a törekvés áll az egyház előtt, hogy a vallások leértékelése helyett fölfedezzük azokban Isten olykor nagyon is titokzatos, nehezen értelmezhető jelentkezését. Ebben az összefüggésben már szinte könnyű megértenünk, és következetesnek is tűnik a II. Vatikánumnak a *vallásszabadságról* szóló deklarációja. Ismeretes, hogy a múlt század hatvanas éveiben IX. Pius, majd századunk ötvenes éveiben XII. Pius pápa a vallásszabadság lehetőségét is kizárta, a II. Vatikánum azonban — utalva az emberi méltóságra és az embernek arra a jogára, sőt kötelességére, hogy az élet alapvető kérdéseiben felelősen és szabadon döntsön, — közzétette a vallásszabadságról szóló nyilatkozatot.

A csupán érintett néhány új törekvés, újszerű szemlélet mintegy igazolását nyerte, törvényesítést kapott a *II. vatikáni zsinaton*. Mindez nem lett volna elképzelhető, ha az egyház nem nézett volna szembe önmagával, és nem változtatta volna meg sok vonatkozásban *önértelmezést*. Mindenekelőtt az egyházzal szóló konstitúció, a *Lumen Gentium* és a lelkipásztori konstitúció, a *Gaudium et Spes*, de a többi zsinati okmány is arról tanúskodik, hogy ez a belső változás, ez az önértelmezési folyamat a zsinaton legalábbis *elindult*. Az egyház azt szeretné, hogy tagjai, de a kívülállók is, egyre inkább fölfedezzék és tudatosítsák: miként Krisztus is a mi üdvösségünkért, az emberek üdvösségeért lett emberré, az egyház is az emberekért, nem pedig önmagáért, öncélúan, hanem Istenért és az emberekért létezik, ez az egyetlen „jogalapja” létének. Létformája pedig nem az állandóság, hanem a *változás*. Hogy az egyház valóban úton van, ezt igen alkalmas kifejezéssel — az ószövetségi nép vándorlására, a Krisztus felé való vonulására gondolva — az „*Isten népe*” kifejezéssel kívánta a zsinat érzékeltetni. „*Isten vándorló népe*” vagyunk, a tegnaptól a holnap felé való mozgás törvényei alatt állunk, s e törvények számos feladatot, kötelezettséget, lehetőséget tárnak fel előttünk.

Nem a tökéletesek, hanem a Krisztus felé vonulók közössége vagyunk, a történetiség törvényeinek vagyunk alávetve. Számos terhet, sőt: bűnt hordozunk magunkkal, és éppen ezért örökös feladatunk az „*ecclesia semper reformanda*”, a *mindig megújítandó egyház*, egyházi közösség kialakítása. Az egyház egész története arról tanúskodik, hogy reformra, változásokra, továbbfejlődésre szükség volt és lesz is az egyházban. Ha a szakmunkákat, így pl. Franzen-Bäumer: *Papstgeschichte-jét*, vagy Ratzinger: *Das Neue Volk Gottes* megfelelő fejezeteit vizsgáljuk, könnyen tájékoztatást kapunk pl. arról, hogy mily nagy különbség van a korai egyház és a mai egyház közösségi alkotmánya, illetőleg egyházi szervezete között —, és a fejlődés fázisait

az apostolok korától napjainkig jól követhetjük. Az ősi palesztinai közösségeket egy-egy presbiter vezette, később a pogány-keresztény közösségek élén püspököket és diakónusokat találunk, majd pl. a korintusi közösségnél láthatjuk, hogy ott már bizonyos alkotmányosságot is ismertek. A különféle berendezések és a helyi szervezeti gyakorlat, a helyi alkotmányok a II. században lassan kialakították a püspök — presbiter — diakónus hármass felosztását, illetőleg a hármass hivatalhoz kötött szolgálatot. Ez az alapstruktúra azután napjainkig is fennmaradt. — Ha a pápai primátust vizsgáljuk, ott is hosszabb fejlődési folyamattal találkozunk. Kétségtelen, hogy Róma egyháza, püspökével az élén, már nagyon korai időben sajátos helyet foglalt el az összegyűlésben, ugyanakkor azonban Róma püspökének még alig, vagy egyáltalán nem voltak rendelkezési, adminisztratív jogai az ún. világegyházban. Ezt a helyzetét csak lassan, az első ezredforduló körül fedezhetjük fel. (Vö. W. de Vries: Kollegialität an den Synoden d. ersten Jahrtausend, in: Denzler-Trilling-Stockmeier-de Vries-Lippert: Zum Thema Petrusamt in Papsttum, Stuttgart, 1970. 80—92.)

Hogy az egyház fejlődését minden időben mily nagy mértékben befolyásolták, sőt meghatározták a *szociokulturális viszonyok*, arra fényes pelda a sokat emlegetett konstantini fordulat. Azután, hogy Nagy Konstantin császár (306—337) a kereszténységet befogadta, vált az egyház lassan népegyházzá. A hozzá való csatlakozás ezután már nem annyira az egyéni döntésektől, mint inkább a születéstől vagy neveltetéstől függött. A püspökök lassan magas állami hivatalnokokká is váltak, szenátori rangot kaptak, átvették ezek ruházatát, jelvényeit és vagyonát. Az új egyházszemléletet még az egyházi épületek is tükrözték. Gondoljunk a római építőművészet korabeli remekeire, a bazilikákra, vagy a triumfalizmust sugárzó szimbólumokra. (Heinrich Fries: Wandel des Kirchenbildes und dogmengeschichtliche Entfaltung, in: Feiner-Löhrer-féle Mysterium Salutis IV/1. 237; a kötet mindezekről több tanulmányában alapos tárgyilagossággal és kimerítően ír.)

Az egyház kezdett berendezkedni e világban, és életében az eszkatologikus szempont, a saját maga relativitásának tudata, a külső formák és az intézmény formáinak időlegessége háttérbe szorult, — sőt egyre több egyházi vezető, majd hívő szemében is lassan a megváltoztathatatlanság képét vette föl. Nem ok nélkül utaltak mindeme tényre és számos vonatkozásában nem szerencsés fejlődésre a II. Vatikánum zsinati atyai. Ezért is igényelték, hogy az egyház hivatalviselői és tagjai életvezetésben, életmódban, ruhában szerényebbek legyenek, hogy egyre inkább Krisztust állítsák a Krisztust követni kívánó hívek elé.

Már e néhány utalás is elének állíthatja, hogy a történelem során az egyház berendezkedése és formái számos vonatkozásban változtak. Jól lehetne például az építészeti stílusokban ezeket a változásokat követni, a vallásos művészetek számos ága szintén jól mutat rá erre. Nagyon tanulságos pl. az egyház történetének különböző korszakaiban a Krisztus-ábrázolásokat vizsgálni. Ugyancsak tanulságos, legalábbis nagy vonásokban felfedni, hogy még az öltözködés, a külső gesztusok, a megfogalmazási formák is olykor a liturgikus szövegekben, de még inkább a hivatalos okmányokban változó szemléletet, változó teológiákat állítanak az utókor vizsgáló embere elé. Ugyanez vonatkozik a keresztény erkölcstanra is, mely szintén a változás törvényének volt és van alávetve. Az egyházi jog gyors változtatását magunk is átéltük, hiszen a mintegy hetven évvel ezelőtt megjelent kódex javításán, reformálásán hosszú évek óta szakemberek fáradoznak Rómában. Röviden: az *egyház Isten vándorló népe, mely a változás törvényének eljegyzettje volt mintegy kétezer éven át, és marad ma és a jövőben is.*

II. A változás: válasz Krisztus megtérésre fölszólító és az Isten országát hirdető szavára

Az evangéliumok tanúsága szerint Jézusnak megtérésre szólító fölhívása alapvető követelmény. Nyilvános működésének kezdetén Márknál és Máténál egyaránt a súlyos figyelmeztetés áll: az idő betelt, az Isten országa elközelgett. Térjete meg, és higgyetek az Evangélium jóhírének! (Mk 1,15 — Mt 4,17.) — A megtérésre hívó fölszólítás már az ószövetségi prófétáknál is megtalálható. Már náluk világosan észlelhető, hogy nem elégséges zsákban és hamuban járnunk, gyászruhát öltetni, sirató dalt énekelni; nem, mivel Isten a személyes felé-fordulást, a megtérést kívánja az embertől.

Bűnbánat és megtérés, megfordulás nem negatív értelmű kijelentés. Nemcsak a bűntől való elfordulást, a rossz, téves, helytelen tettektől való visszafordulást jelenti, hanem kifejezetten az egész *gondolkodásmód és cselekvés új irányvételét*, az új felé való, a helyes felé való irányzódását. Nem arról van tehát csak szó, hogy fölhagyjunk bizonyos téves, esetleg kifejezetten helytelen magatartásformákkal, hanem arról, hogy átfogóan, totálisan megtérjünk, forduljunk a jó, a helyes, az Isten felé. A próféták értelmezésében a megtérés egyenlő azzal, hogy új útra lépünk, hogy azon, amelyen régen jártunk, többé már nem bukdácsolunk, hanem megfordulunk és az újon járunk. A prófétáknál is világosan kifejezésre jut, hogy ez a megtérés nem kizárólag emberi teljesítmény, hanem már föltételezi az Istennek az ember felé fordulását, az Istennek a hívását.

Mindezen gondolatok érvényesek Jézus megtérésre szóló fölhívásával kapcsolatban is. Alkalmazhatók a bűnbánatra és az Isten felé való totális fordulásra. A megtérés így nem egyetlen aktus, hanem *állandó magatartás, nyitottság* Isten felé. Erre az alapvető magatartásra gondol Jézus, amikor azt mondja: „Bizony mondom nektek, ha nem tértek meg és nem lesztek olyanok, mint a gyermekek, nem mentek be a mennyek országába” (Mt 18,3). Tudjuk jól, hogy *a gyermek nyitott az új felé, nyitott az élet felé, nyitott a tanulásra is.* — Jézus fölszólítása a megtérésre, a megújulásra nemcsak az egyeshez szóló fölszólítás. Nemcsak arra szólít, hogy az egyes ember vizsgálja meg életét és korrigálja magatartását. Vonatkozik mindez a Krisztus-hívók *közösségére is.* Annál érthetlenebb, hogy sokak számára különösnek, sőt ellenszenvesnek tűnik, ha napjainkban az egyház életstílusának, a közösségi életforma megújításának követelményét állítják föl. Sokan erre úgy reagálnak, hogy ez összeegyeztethetetlen az egyház szentségével és változhatatlanságával, — éppen ezért visszautasítják azt. Az egyház szent, — mondják —, makula és ránc nélkül való jegyes, a Szentlélek működik benne. Az egyháznak ilyen idealizált szemlélete elfeledkezik arról, hogy az egyház egyetlen komplex valóság, „mely emberi és isteni elemekből áll. Az egyház szent, de ugyanakkor szüntelenül tisztulásra is szorul, útja mindig a bűnbánat és megújulás útja kell hogy legyen.” (II. Vat. Lumen Gentium 8.)

Az egyház valóban szent, hiszen Isten szenteli meg. Ugyanakkor azonban az egyház — amint a Zsinat is tanítja — emberi oldalról is megközelíthető, emberi arculata is van, és ennek következtében időlegességet és számos gyarlóságot, tökéletlenséget is mutat föl. Eppen emiatt a nagyon is emberi arculata miatt állandó szüksége van a megtérésre, állandóan reformálandó egyház marad. Az egyház mindig elmarad a mögött a feladata, hivatása mögött, amelyet Ura kijelölt számára. Ezért újra és újra az evangélium, Jézus Krisztus ítélőszéke elé kell állnia; afelé kell fordulnia, annak akarátát kell keresnie, aki útjára indította. Krisztus fényét kell sugározni, amint ezt a Lumen Gentium kezdő gondolata is hangoztatja. Emiatt kell egyrészt mindig visszapiillantania a kezdetre, de ugyanakkor az eljövendő, a felette, a tagjainak helytállása fölött ítélkező Krisztusra is kell gondolnia, az elérkező Isten országát, annak kiteljesedését kell szolgálnia. Az egyház számára mindig kézenfekvő *a veszély, hogy elzárkózik* Isten elől, hogy nem marad kellőképpen nyitott a történelemben jelentkező, *a mának jeleiben, a mindenkorinak jeleiben* jelentkező Isten irányítása számára.

A kereszténységnek születésénél ott találjuk a reformációt, a régiből az új felé való fordulást, a megújulást. A kereszténység, amint Ratzinger mondja, valóban Újszövetség, lényege szerint mindenkor megújulást igényel és követel az embertől, az emberi közösségtől (Das neue Volk Gottes, 271.). Jól tudjuk, hogy az egyháztörténet nagy korszakai, sorsdöntő századai éppen ebben a megújulásban váltak jelentőssé. A II. vatikáni zsinat is abból a felismerésből született, hogy az egyház bizonyos ön-reflexió során saját feladatára gondoljon, és fontolja meg, hogy a mai világ számára hogyan tudja hatékonyabbá tenni az örök érvényű evangéliumot. „Az egyház minden megújulása lényege szerint a hivatásához való fokozódó hűségben áll. A földi vándorútján járó egyházat Krisztus szüntelenül erre az örök reformációra hívja. Mint emberi, földi intézmény, erre folytonosan rá is szorul. Idejében és becsületesen, a szükségnek megfelelően meg kell tehát újítani mindazt, amit történelmi okok hatására nem egészen gondosan őriztünk meg, akár erkölcsi vonatkozásban, akár az egyházi gyakorlatban, akár a tanítás megfogalmazásában, amelyet pontosan meg kell különböztetni magától a hit-leheteménnytől.” (Ökumenizmus 6.) — Ugyanitt a továbbiakban olvas-

hatunk a liturgikus megújulás, az Isten ígéjének hirdetése és a hitoktatás megújítása, a világi hívők apostoli munkásságának fokozása, a szerzetesi élet új formái, a családi élet új lelkiségének alakítása, valamint az egyház szociális tanítása és ténykedése körüli folytonos megújítás szükségességéről.

A bibliai elemzés rámutat arra, hogy a megtérés, a megújulásra való föl-szólítás nemcsak a múltra való visszagondolást, a múlt idézését jelenti. Természetesen ezt is. Fontosságát és sürgősségét azonban az adott órában még inkább attól nyeri, hogy *közeledik az Isten országa*, hogy a kiteljesülés felé haladunk, de még nem vagyunk a tökéletesség, a teljesség állapotában. Az *egyház mindig időleges, átmeneti intézmény volt és marad*, amelynek helyet kell majd adni az Isten rendelése szerinti órában a véglegesnek. Az egyháznak ezt a mulandóságát és viszonylagosságát fejezi ki a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban az *Isten népe gondolat*, mindenekelőtt a Lumen Gentium 9—17. szakaszában.

A vándor-egyháznak, *Isten vándorló népének* legfontosabb ismertető jegye, hogy *úton van*, hogy az ígért földje felé, a megígért Isten országa felé halad, és minden órában kész, hogy fölszedje sátrát és továbbmenjen. *Az egyház mint Isten vándorló népe ezért sohasem rendezkedhet be véglegesen a világban.* Mindig készen kell állnia arra, hogy a fölösleges ballasztot, hogy úgy mondjam: a lehúzó terheket, csomagokat hátrahagyja, hogy a biztos állásokat, az evilági berendezkedéseket földadja és a cél felé tekintve továbbmenjen. Minden sátorfelszedés, csomagolás, ballaszt-kirakás természetesen *lemondást, merészséget, bátorságot, és Istenre hagyatkozást követel.* Tudjuk, hogy az út folytatása azt a *veszélyt* is magában rejt, hogy tévútra kerülhetünk. De éppen ez a veszély követelő igénnyel is lép fel, nevezetesen azzal, hogy az újat kritikusan vizsgáljuk felül, hogy megvizsgáljuk: az út, amelyre léptünk, vajon valóban a helyes, az egyenes út-e; hogy olykor szükséges az irányt is korrigálni, ha azt vennénk észre, hogy az nem helyes, esetleg téves. Mindezt pusztán emberi törekvéssel, emberi bizonyossággal nem tudjuk elérni. Ugyanakkor azonban hitben tudjuk, hogy *Isten lelke vezérel minket. Talán sehol máshol nem mutatkozik meg jobban a kishitűség, sőt hitelenség az egyház életében, az egyházi közösségek és csoportok életében, mint ott, ahol félünk a már megszokottat magunk mögött hagyni és nem merünk a tűzes felhőoszlop mögé fölsoarakozva a történelem útjára, az Isten országa felé vezető úton továbblépni.* Az az egyház, amely meghallja az Isten hívó üzenetét, figyel Isten útmutatására, amely kész és nyitott arra, hogy kilépjen a már megszokott keretből: ez az egyház valóban Ábrahám hitével, a vándorló válasszott nép bizodalmaival menetel az Isten országa, a hívó Jézus felé. Ez az életstílus az *exodusnak a stílusa*, az Istenre hallgatás életstílusa, — arra az Istenre, aki mindannyiunk számára nem a múlt, hanem a jövő Istene, a mindannyiunkat országába meghívó, az útra meghívó Isten.

Az egyház nem cél, hanem eszköz, az üdvösség felé vezető eszköz. Feladata nem az, hogy uralkodjék az embereken, hanem hogy egyesítse testvériségben, szeretetben és hogy Istenhez vezesse őket. — Az üdvösséget kell meghirdetnie, és az üdvösség felé kell utat mutatnia, afelé kell vezetnie. *Azért van, hogy szolgáljon*, és ne őt, ne kiemelt tisztviselőit, püspökeit, papjait szolgálják a hívők. Az egyház sohasem állhat előtérben, sohasem önmagát, hanem mindig a világ világosságát, Krisztust kell az emberek elé állítania. Félreismerne vagy megvetné szolgáló funkcióját, ha Jézus helyett önmagáról szólna, önmaga uralmát akarná biztosítani. *A menyegzős lakomára kell meghívnia, elvezetnie az embereket; nem félelmet, hanem szabadítást kell a lelkekben ébresztenie.* Nem keményszívűnek, nem rátartinak és könyörtelennek kell lennie, hanem mindig az irgalmas Istent kell bemutatnia, hiszen saját maga is vezetőiben és az egész hívő közösségben rászorul Isten irgalmára.

Az egyház, bár tanítói funkciója van, *sohasem mondhatja el önmagáról, hogy Jézus evangéliumát egyszer és mindenkorra és teljességgel megértette.* A jó hír mindenféle formába öntése, a dogmák, melyekkel a kinyilatkoztatás tanítását igyekszik rövid tételekben a hívek elé tárni, éppen úgy átmenetiek, nem tökéletesek, mint maga az egyház. Az egyház az igazságot *mint ígértet* kapta, a Lélek fog majd elvezetni az igazságban való elmélyülésre, a mind jobban megismert, a mind teljesebb igazságra. (Vö. Jn 16,13)

III. Az egyház történetisége

Sokan támadták a múltban, és még többen napjainkban az egyházat azért, mert túlonként *sok benne az emberi*. Valóban, a történelem tanúsítja, hogy az egyház a reá bízott evangéliumot minden időben csak gyarló, „emberi” módon, tökéletlenül hirdette és valósította meg. Vallási és erkölcsi hibák, az ún. „sötét” századok, a pápák történetének sötét lapjai, a keresztes hadjáratok és vallásháborúk, az eretnek-perek és boszorkányüldözések, az inkvizíció, a hit nevében, az igaz hit ürügyén embereken végrehajtott kínzások, számos szociális vonatkozású mulasztás és tévedés, és még sok minden más az emberek szemében az egyházat valóban úgy tüntetik föl, mint amely messze elmarad a Krisztus által reá bízott feladattól. — Vagy egy másik kritikus kérdés: hogyan lehet összeegyeztetni az egyházban újra és újra jelentkező középszerűséget a hegyibeszéd követelményeivel? Vajon az egyháznak cselekvése és kijelentései nem állnak-e szöges ellentétben Jézus önzetlen magatartásával és kijelentéseivel? — Természetes, hogy az egyház történetét figyelve számos — szinte számtalan — ellenpéldát is föl lehetne sorakoztatni. Ugyanakkor mégsem vehetjük látatlanra-hallatlanra, mégsem tehetjük meg nem történtté mindazt, amit valóban az egyház mulasztásai, tagjainak bűnössége rovására lehet írni. Túlzottan leegyszerűsített lenne az a magyarázat, már-már kimagyarázás, hogy mindazt, ami téves, sőt visszatartó az egyházban, azzal igazolnánk, hogy más és más a külső, a változó, és más a nem látható, a változhatatlan, a lényeges az egyházban; a negatívumok az egyház változó voltának, és tagjai történetiségének számlájára írhatók. Kétségtelen, hogy megkülönböztethetünk az egyházban változó külső formákat és változatlan lényegyet, ugyanakkor azonban abba a hibába sem eshetünk, hogy ezt a kettőt mereven szétválasszuk. E kettőnek ugyanis *egységben* kell összeformnia.

Az egyházat *nem lehet teljességgel szétválasztani, elszakítani mindenkori történeti megjelenési formájától*. Ellenkezőleg: éppen az egyház lényegéhez tartozik, hogy történeti mivoltában áll előttünk, hogy csakis így ragadhatjuk meg, és mi magunk is csak így állhatunk és élhetünk, lehetünk hatékonyak benne. „Nem lehet két valóságnak tekintenünk a hierarchikus szervekkel ellátott társaságot és Krisztus misztikus testét, a látható gyülekezetet és a kegyelmi közösséget, a földi egyházat és a mennyei javakban bővelkedő egyházat. Ezek az emberi és isteni elemekből álló, egyetlen összetett valóságot alkotnak, amelyet ezért kitűnő analógia alapján a megtestesült Ige misztériumához szoktak hasonlítani.” (Lumen Gentium 8.) Talán itt ragadhatjuk meg a legmélyebben a Zsinat nyomán az *egyház lényegét*, nevezetesen amikor Jézus Krisztus misztériumával kapcsolatban *az egyház valóságának krisztológiai megalapozását* adjuk. Amint Jézus Krisztusban az embert látjuk és Istennel találkozunk, úgy találkozhatunk az emberi korlátok, az emberi keretek között az egyházban is Isten nem látható kegyelmével. Amint az emberré lett Isten a maga emberi adottságaival, korlátaival, szenvedésével, kiszolgáltatottságával sokak számára botránykő volt, éppen úgy vált és válik minden időben botránykővé a kívülről megragadható, látható, a csak földi szemmel fölfedezhető egyház is. Ugyanakkor az egyház Jézustól kapott feladatát, nevezetesen azt, hogy az üdvösséget munkálja és feléje vezessen, csakis akkor tudja realizálni, ha jelen van ebben a világban, éppúgy, ahogy az Isten is emberként közelített az emberekhez, ember lett, mindenben hasonlóvá lett hozzánk, a bűnt kivéve.

Erre gondolva megállapíthatjuk: az egyház csakis akkor fogja elvégezni a Krisztustól kijelölt feladatot, ha újra és újra *minden történeti órában inkarnálódik az emberek között*. Éppen ezért külső megjelenési formája az adott helyzettel, az adott kor szocio-kulturális formáival összekapcsolott. Formákat említünk, és itt nemcsak rítusokra, nemcsak ruházatra, nemcsak bizonyos korhoz kötött ájtatossági gyakorlatokra gondolunk, vagy időhöz kötött előírásokra és törvényekre. Nem, hanem az evangélium hirdetésének kifejezőmódjára is, a tanítás megfelelő formában történő előadására is, az egyházi berendezettség és alkotmány közigazgatás szerint történő formálására is. Egészen konkrétan ez annyit is jelent: nemcsak arra kell gondolni, esetleg azon kell vitatkozni, hogy vajon a latin nyelv lehet-e vagy legyen-e a liturgia kötelező nyelve vagy éppen nem, — nemcsak arra, hogy a körmeneteket vagy a rózsafüzér-ájtatosságokat átformáljuk-e, megtartsuk-e, vagy talán meg is szüntessük, és nemcsak arra, hogy a szolgáló funkciót végző személyek milyen ruhákat vagy esetleg milyen díszeket, jelvényeket hordjanak

stb. Sokkal inkább arról van itt szó, hogy pl. a természettudományos eredmények, az evolúció-elmélet ismeretében nem tudjuk-e pontosabban megfogalmazni az eredeti bűnről szóló hagyományos tanítást, vagy legalábbis nem kell-e foglalkoznunk a gondolattal, hogy ez végre feladatunk kell hogy legyen. — Arról van szó, hogy az egyház üzenete valóban a ma embere számára szól-e, hogy a mának embere, amikor kérdéseivel, problémáival jelentkezik, vajon választ kap-e egzisztenciális nehézségeire, — természetesen az evangélium fényénél, — vagy csupán megszokott, régi formulákat ismételtetünk-e számára. — Arról van szó, hogy a világegyház és a helyi egyház alkotmányát is meg lehet, sőt meg is kell változtatnunk a követelményeknek és jogos igényeknek megfelelően. Itt természetesen az ún. jogi alkotmányra gondolok, nehogy a törvény, a betű eltakarja, elföldje az emberek előtt Jézus Krisztust, az ő jóságát, az evangélium szellemét, az ő „alkotmányát”.

Abból a tényből, hogy az egyház komplex valóság, azaz a Zsinat szavával szólva: hogy emberi és isteni elemet egyesít magában, *kettős veszély* származhat. Az *egyik* az, hogy az egyház önmagát csakis mint valami közösségi, szociális társulást értelmezi, és alkotmányát, földi berendezkedését csakis a szociális adottságok szerint igazítja, illetőleg ezekhez alkalmazza. — A *másik* veszély az lehet, hogy nem veszi komolyan az emberi valóságot, és bizonyos monofizita egyoldalúságot felmutatva, *minden* megnyilatkozásával kapcsolatban az isteni tekintélyre hivatkozik és életében *mindent* isteni alapításából eredeztet. E kettős veszélyre gondolva az egyháznak mindig *kettős feladatát* kell szem előtt tartania. *Először*: a mindig szükséges naprakészséget, a sokat emlegetett aggiornamentót, vagyis azt, hogy Jézus jóhírére mindig a mának érthető nyelvére fordítsa le, mai képekben mutassa be, — fölülvizsgálva hagyományos nyelvezetét, a képeket, formákat és használhatóságukat, és azt is, hogy a struktúrái és az apostolkodási módszerei valóban alkalmasak-e arra, hogy a korintusi első levéllel szólva mindenki számára minden legyen, és így mindenkit megmenthessen.

A *másik* vonatkozásban: a formák és struktúrák konfrontálásánál minden egyházi közösségnek és az összegyháznak is a kinyilatkoztatással, Jézussal kell szembesítenie önmagát. Sohasem szabad szem előtt téveszteni lényegét, szolgálatát, feladatát, nevezetesen Krisztus művének, a világ hazavezetésének munkáját. Sohasem élhet úgy, sem tagjaiban, sem összességében, hogy szembekerülne az evangéliummal, azzal az evangéliummal, amelyet Ura bízott rá. Sohasem tehet olyan engedményeket, amelyek küldetésével és lényegével összeegyeztethetetlenek.

IV. Az egyház történetiségéből folyó néhány alapvető következmény

Mind az összegyháznak, mind pedig a helyi egyházi közösségeknek nyitottaknak kell lenniük *a megtérés, a változás, az újrakezdés* — és ami ezzel szükségképpen összefügg: *a kísérletezés felé*. Mindezt Jézus követeli tőlünk, nevezetesen, hogy kritikusán vizsgáljuk felül önmagunkat, és e vizsgálódás, mi több: lelkiismeretvizsgálat során a múlt számára talán alkalmas, de a mában már alkalmatlan megjelenési, kifejezési formákat magunk mögött hagyjuk. Nagy a kísértés, és sokan engednek is ennek egyházunkban, hogy minden újat, még nem tanultat, nem hallottat, nem látottat elvből és eleve gyanúsának véljenek. Ugyanakkor a régít már azért is, mivel megszokott, szívesen megtartják. A régi formáknak, gondolkodás- és kifejezőmódnak, pasztorális gyakorlatnak megkérdőjelezése sokak szemében egyenesen az egyház, esetleg a hierarchia elleni támadásnak tűnik. A Szentírásból és a teológiából előttünk áll, hogy Isten lényegét tekintve a jövőnek, mi több: az abszolút jövőnek Istene, és hogy a keresztyén ember épp abból a reményből kell hogy éljen, hogy az eljövendő, a még itt nem levő felé fordul; mégis, számos egyházi helyi közösségben, de az összegyházban is az a vélemény az eluralkodó, hogy inkább kell csüngeni a múlton, inkább kell a múltunk felől érkező megszokottat őrizni, mint a még nem ismert holnap felé fordulni, a holnapunkat tudatosan alakítani. Ahogy Albert Görres, a jeles német katolikus pszichológus mondja: sokak számára úgy tűnik, hogy Isten a múltban él, mintegy ott tartózkodik, szinte elképzelhetetlen, hogy a jövőnknek az Istene. Csak visszafelé, „hátrafelé” gondolunk őrá, és nem arra, aki előttünk van és vár. (Das Konkrete Erscheinungsbild der Kath. Fehlhaltungen, in: Hdb. d. Pastoraltheologie, II/1. 307.)

Az egyháznak föl kell tennie önmaga számára a kérdést: *vajon él-e, élő egyház, élő közösség-e?* XII. Pius pápa egyik beszédében ezt így fogalmazta meg: „A keresztyén lelkipásztorkodás nem a múltnak eljegyzettje, nem abból él, hogy a régi és megszokott rend eltűnése miatt siránkozik, és nem is az állítólag régi szép idők utáni vágyódásban tölti idejét, vagy pedig a várt fordulatra gondol csupán. Helyette sokkal inkább arra az igényre ügyel, amelyet az adott idő, a megadott óra és ezen keresztül az Isten állít elé követelményként. Ezért kell szeretnünk mindannyiunknak azt az időt, amelyben éppen élünk.” (id. in: W. Busenbender: Gewinn durch Verlust, München, 1973. 29.) Mindez egyenesen követeli is, hogy az egyház tagjai kellőképp bátrak legyenek, tudjanak kísérletezni. Ezt a követelményt egyházunkban manapság sokan szkeptikusan fogadják. Sokak számára ellenszenves, már-már idegesítő, hogy újra és újra mást lássanak, tapasztaljanak. Zavarja őket az a bizonyos rendezetlenség, amelyet olykor a gyors változások magukkal hoznak. Gondoljunk csak a liturgikus reform megvalósításának nehézségeire. Ez az újjal kapcsolatos és aggályoktól, sőt bosszúságtól nem mentes reakció számos esetben éppen azért támad sokakban, mert valójában nem az új felé való fordulást, hanem inkább negative: a réginek a főlészolását tartják csak szem előtt. — Ha viszont valóban felelős és megfelelő módon előkészített kísérletekkel akarunk az előttünk álló feladatokkal szembenézni, ha azokat kritikusan felülvizsgáljuk és hagyunk időt a tapasztalatszerzésre, akkor reális lehetőséget teremtünk ahhoz is, hogy a kísérletek nyomán új és egyszerűsített járható utakon igyekezzünk a holnapot előkészítő feladatokat elvégezni. Karl Lehmannak, a jeles freiburgi dogmatikusnak gondolatlát idézem, aki egy helyen ezt mondja: „Mindannak, aki új földre kíván lépni, annak az időleges struktúrákat olykor föl kell adnia, és egyszersmind értékelhető kísérleteket kell végeznie. Nagyon sokba kerülne a tervszerűtlenség és a tudatos jövő-alakítás nélkül a vadhajtságok nyesegetése. Mindezek nyomán ott settenkedik mint gyászos eredmény a rezignáció, a lemondás. Áll ez a teoretikus megfontolásokra, de ugyancsak áll, sőt fokozott mértékben az egyházi, a lelkipásztói gyakorlat minden területére. Nem utolsó sorban azért tapasztalunk itt is, ott is visszaeséseket és rezignációt, mert túl kevés a felelősen megtervezett és gondosan végrehajtott kísérlet.” (Thesen zur Diagnose des Gettoverdachtes, in: Lehmann—Rahner: Marsch ins Getto? — München, 1973. 113.)

Az egyházban, annak virágkorszakaiban mindig jelen volt és alakító szerepet játszott a *profétai, a karizmatikus elem*. Ennek ma is megvan a jelentősége, és bűn volna kikapcsolni, kiiktatni, elhallgattatni. Ez azt is jelenti, hogy az egyháznak tudatosan ügyelnie kell az *egyes személyekre, és csoportokra*, amelyek életében kritikai funkciókat töltenek be. Oly kritikával élnek, mely a szó nemes értelmében provokáció, kihívás a helyi egyházi közösség, de az összegyűlés számára is. Önmaga ellen vétene az egyház, ha személyeket és csoportokat föld alatti mozgalmakba kényszerítene, illegalitásba kergetne, és úgy tüntetné fel, mintha az ilyen karizmatikusok és profétai ihletből kritikát gyakorlók szubverzív, felforgató elemek lennének. A vallásos mozgalmak, megmozdulások, csoportosulások, törekvések ma igen sokszínűek és sokrétűek mind az egyházban, mind azon kívül. Elképzelhetetlen, hogy ezekből a megújulási törekvésekből a holnap egyháza szármasson, melyet a mában készítettünk elő, semmi értéket, semmi alkalmat nem találunk. Szükség van ezért a *véleménycserére, a véleményformálásra, a belső dialógusra*. Szükség van arra, hogy az ilyen törekvésekről sokkal szélesebb körben és nyíltabban, minél nagyobb nyilvánosság előtt beszéljünk. Ne csak elmarasztaló, szeretetlen vagy gyanakvó kritikával szóljunk ezekről, hanem valóban helyes információkat gyűjtsünk be, ilyeneket adjunk tovább, és ezen az úton önmagunk és az egyház gyarapítását, lelkiekben való gazdagodását mozdítsuk elő.

Olyan légkörre volna szükségünk, olyan klíma kimunkálásán kell fáradoznunk, amelyben a *kérdések és javaslatok jelentkezősekor* nem árulókra, nem rebbellisekre gondolunk, nemcsak azt tudjuk elképzelni, hogy felforgató eszmék jelentkeznek így, hanem észre kell vennünk legalább a jószándékot, hogy a kísérletekkel Istent, az egyházat, az embereket kívánják szolgálni. Észre kell vennünk, hogy napjainkban sokan szeretnék, hogy az egyházat az olykor túlföltöltött affektív terhelésű stádiumból effektívebbé változtassák. Az egyháznak és a helyi közösségeknek az ilyen — merjük kimondani — nem egy esetben a Lélek ihletése nyomán fakadó impulzusokból valóban újjászülni kész törekvéseket kell felfedeznie, és ezért hálásnak kell lennie. Egyházunk mai helyzetében ugyanis,

amely minden vonatkozásban a korszakváltozás jeleit viseli magán, az újrakezdés lehetősége feltétlenül szükséges. A régiből csírázó, de új ágakat, új virágot, új gyümölcsöket termő jövő formálása fontos és szent feladat. „Korunk a gyors változásoknak és kulturális átalakulásoknak a kora, mely a hagyományos formák revízióját igényli, nemcsak az adaptációt vagy aggiornamentót követeli, hanem sokkal inkább újjáteremtési feladatokat állít az ember, így az egyházban élő ember elé is. Ma már nem elégséges, hogy megfelelő alkalmazkodókészséggel a régít valamiképp fenntartsuk. Amire ma igazán szükségünk van, az az újjáteremtés, az újjáépítés.” (Yves Congar: *Erneuerung des Geistes und Reform der Institution*, in: *Concilium* 1972. 175.)

Félre ne értsük: a megújulás nem egyértelmű és mindenben való alkalmazkodás a mai világhoz, annak szokásaihoz. Semmiképp sem abban az értelemben gondolunk rá, hogy Jézus Krisztus üzenetét a mai ember számára, esetleg a ma átlag-kereszténye számára valamiféle „elviselhető” mértékben alkalmazzuk. A kereszténység nem áruház, melyben az érdeklődők vagy a vásárlók mértékéhez és kívánságai szerint kell az árukészletet összeállítani és árusítani. Ellenkezőleg: *feladatunk az, hogy Jézus megújító, felhívó üzenetét, örömhírét korszerűen és éppen ezért új „fordításban” mondjuk el, és hogy tanúságtevő módon éljünk.* Feladatunk éppen az, hogy számos régi formát és berendezkedést, továbbá a tanítást, mely régies megjelenési módja miatt a ma embere számára már alig vagy igen nehezen érthető, úgy tárjuk a világ elé, hogy azok valóban provokáljanak, azaz kihívó, döntésre felszólító erővel rendelkezzenek, hogy megújult gondolkodásmódot, lelkületet és tetteket állítsanak Jézus evangéliumának szolgálatába.

A *Lumen Gentium* gondolatával zárjuk e megfontolásokat: „Az egyház vándorolva járja útjait. A világ üldözi, az Isten vigasztalja. Az Úr keresztjét és halálát hirdeti, amíg ő el nem jön.” De ha úgy akarjuk hirdetni ezt a keresztet, ezt a megváltó halált és hitünk legnagyobb titkát, a föltámadást, hogy kortársaink hallván halljanak, és ne csak szavakat halljanak, betűket olvassanak, hanem valóban közelebb vigyük hozzájuk ezt az üzenetet, akkor tudomásul kell vennünk, hogy Isten népe vándorló nép, a tegnaptól a holnap felé haladó, úton levő nép, melynek gyakran föl kell szednie sátrát, hogy újra föllállíthassa azt.

KISS LÁSZLÓ

AZ ISTENTALÁLKOZÁS TEOLÓGUSA

Rudolf Bultmann élete és munkássága (2)

Jézus Isten üdvözítő tette

Bultmann aktualizmusából következik, hogy a hitet elsősorban *mint aktust* tekintti (fides, qua creditur). Magát Jézus Krisztust is úgy értelmezi, mint „Isten üdvözítő tettét”. Jézus személye a döntő üdvesemény: „Isten ugyanis Jézus Krisztusban kiengesztelődött a világgal” (2Kor 5,19) — így lett „Krisztus megváltó eseménye Isten szeretetének megnyilvánulása” (Kerygma und Mythos, I. 39).

Miért mondjuk Jézus Krisztust „üdvözítő tettének”? — A „Krisztus-esemény” lényege, hogy *Isten Jézus Krisztust halálra adta értünk a kereszten.* Ezt hirdeti Szent Pál (1Kor 1,18; 2,2; Gal 3,1), mint „keresztről szóló tanítást” (1Kor 1,18), és aki nem eszerint él, az „Krisztus keresztségének ellensége” (Fil 3,18). Ez az „üdvözítő tett” Jézus halálát és feltámadását is magában foglalja: a Megfeszített a Föltámadott is. A szentpáli teológiát Bultmann úgy értelmezi, hogy Isten Jézus Krisztus keresztségében megtartotta a világ feletti ítéletet és ezzel kinyilatkoztatta az üdvösség útját. A Megfeszítettet a világ Urának hirdeti, és ezért azt kívánja, mi is vessük alá magunkat ítéletének. Akik keresztre feszítik magukat Krisztussal, azoknak a keresztfelszabadulás, megváltás (vö. Gal 6,14; Fil 3,10). Sok embernek ezért „botrány és balgaság” Krisztus keresztségének hirdetése

(vö. 1Kor 1,23), nekünk azonban bátor vállalkozás (Wagnis). Minden barátság, szeretet, szerelem, bizalom kockázatot kíván. Bultmann szerint *a hit ereje éppen racionálisan nem bizonyíthatóságában van*. Mert ha bizonyítható lenne, akkor besorolhatnánk a már említett „rendelkezésünkre álló” dolgok közé. Jézus személye és sorsa nem vezethető le az evilági történeésekből. Benne Isten cselekedett, amikor Fiát mindnyájunkért áldozatul adta (vö. Róm 8,32). A teremtés és a megváltás így lesz egységes egész. Jézus feltámadása nem egy halott visszatérése az evilágba, nem is az Ő „elragadtatása az égbe”, hanem a megfeszített Krisztus felmagasztalása. Ez a „felmagasztalás” — mint írja — a tanítványok tudatában és abban a meggyőződésben jött létre, hogy Jézus végtelen szeretetével legyőzte a gonoszság erőt.

Bultmann így megalapozott hite tiszteletet érdemel; gondolatmenete teljesen megfelel annak a lutheránus tanításnak, amely szerint a megigazulás „egyedül a hitből” (sola fide) fakad. Mi viszont önkéntelenül tovább kérdezzük Bultmann, vajon *mi indította az apostolokat arra a hitre és hirdetésre, hogy Jézus legyőzte a halált?* Valaminek történnie kellett! Ez a „valami” nem lehetett csupán az a meggyőződés, hogy Jézus szeretete nagyobb, mint ellenségei gyűlölete; nem lehetett a „holttest ellopása” sem, vagy pusztán az „üres sír” ténye, hanem csak *a feltámadt Jézus valóságos megjelenései*. A feltámadás, Jézus feltámadása nem nevezhető mítosznak, hanem misztériumnak: olyan tettnek, amely tapasztalati világunkon kívül valósul meg, de hatással van a mi világunkra, és alig fejezhető ki tér és idő kategóriáiban gondolkodó emberi megfogalmazásban. Jézus megőrizte emberi mivoltát, ezért nem hagyhatta ki testét a feltámadásból. Isten nem Jézus „testét”, hanem az „egész Jézust” támasztotta fel a halálból. A tanítványok tanúságtévői Jézus feltámadásának; előttünk Jézus „sokféleképpen bebizonyította, hogy él” (ApCsel 1,3). A feltámadás ténye és „sokféle bizonyítása” magyarázza az apostolok húsvéti hitét és ennek a hitnek visszavonás nélküli, rendületlen hirdetését. Az értelem előtt Jézus feltámadása mindig megmarad misztériumnak. Emberi kapcsolatunk állandóvá lett Jézus Krisztussal, aki „test szerint Dávid nemzetségéből született, a szentség lelke szerint azonban a halálból való feltámadásával Isten hatalmas Fiának bizonyult” (Róm 1,3k).

A kinyilatkoztatás mint üdvesemény

Bultmann János evangéliumához írott Kommentárja (1941-ben) nagy feltűnést keltett. Az evangélium ellentétes fogalmai: világosság-sötétség, igazság-hazugság, fenn-lenn, mennyi-földi, szabadság-rabság, élet-halál szerinte nem dualizmust — a világot két alapelvvel magyarázó felfogást — fejeznek ki, hanem *Isten és evilág* ellentéteinek kifejezései, amelyek meghatározzák az emberi egzisztenciát. „Mert ez az ítélet: a világosság a világba jött, de az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert tetteik gonoszak voltak” (Jn 3,19). Az ember első döntésében a világot választotta. Az elbukott embert csak „Isten üdvözítő tette”, a Jézusban beteljesedő megváltás emelheti fel az igazi életre. „Isten üdvözítő tette” János apostolnál is Jézus Krisztus, mint Pálnál, de ő másként hangsúlyozza: *Jézus küldetése és megtestesülése a súlypont*. Az „Ego eimi — Én vagyok” — jánosi kijelentéseket Bultmann úgy értelmezi, hogy az én állítmány, nem pedig alany. Tehát ezek a mondatok nem arra adnak választ: Ki vagy micsoda Jézus? — hanem: Ki az élet? — Jézus. Ki az igazság? — Jézus. Jézusban Isten szeretete és üdvössége valósul meg, és a belé vetett hit, vagy az őt elutasító hitetlenség megítélésünk alapja. „Aki hisz benne, nem esik ítélet alá, aki azonban nem hisz, már ítéletet vont magára” (Jn 3,18). A kinyilatkoztatás tartalma ez: *Isten az ember igazi élete*. A kinyilatkoztatás jelzi emberi korlátainkat is. Ez a korlát nem a tudatlanság, hanem a bűn, a hitetlenség, amelyen áttör a kinyilatkoztatás. Isten üdvözítő tettet Jézusban azonban csak a hit teszi láthatóvá. „Aki hisz Isten Fiában, magában hordja az (Isten) tanúságát ... ennek a tanúságnak az a tartalma, hogy az Isten örök életet adott nekünk s ez az élet az Ő Fiában van” (1Jn 5,10k). A kinyilatkoztatás egyidejűleg *feltárja az ember adott helyzetét* is (vö. samariai asszony története — Jn 4,17. 29. 39).

Mivel Bultmann szerint a kinyilatkoztatás mint üdvesemény csak a hitben tapasztalható meg, számára nem okoz problémát a hit és a tudományok viszonya. A tudomány „tárgyasít”, a hit „átél”, ezért nem ütközhetnek egymással.

A kinyilatkoztatás *magában a tényben és értem van* (in actu, pro me), tehát személyes állásfoglalással fogadom el vagy utasítom vissza. Isten cselekvése és a történeti üdvözítő események között — Bultmann elnevezésével — „paradox azonosság” van (a katolikus terminológia ezt misztériumnak, hittitoknak nevezi). Krisztus születése, élete és halála látható események, de hogy ezekben valóban „Isten cselekszik értem” — csak a hit képes meglátni és a történeti, evilági eseményt Isten üdvösségszerző tetteként magyarázni.

Kérdezhetjük: mi teszi a „Krisztus-eseményt” üdveseménnyé? Másképpen kifejezve: Miért éppen a názáreti Jézus Isten küldötte, és miért ne lehetne bárki más? Hiszen sokan hirdették Istent és mások is szenvedtek nemes eszmékért kereszthalált! — Bultmann válasza: Azért, mert az *igehirdetés* éppen Jézust tanúsítja üdvözítőnek! Az igehirdetés emeli születését, életét, kereszthalálát és feltámadását minden más esemény fölé. Bár Isten mindenütt jelen van, de őt az ige teszi hallhatóvá. A jézusi üdvözítő eseményt közlő igehirdetést nevezhetjük *kérügmának* is, ami annyit jelent, mint felhívás, felszólítás. (Kérüx = követ, az uralkodó rendelkezések kihirdetője.) „Az *igehirdetés teszi a múltban történt Jézus-eseményt a jelen üdveseményévé*” (Walter Schmithals, Die Theologie Rudolf Bultmanns, 2. Auflage, Tübingen, 1966. 183.). Ilyen értelemben az üdveseménybe beletartozik az igehirdető (kérüx) személye is. Az igehallgató számára „most” történik az üdvözítő esemény: Jézus születése, kereszthalála, feltámadása.

Az „igehirdetés” fogalmát többször alakította, bővítette a marburgi teológus, de ez nála mindvégig az üdvösség középpontja marad. Az „igét hirdeti” nemcsak a Szentírás, az egyház, hanem testvérünk szava is, a szeretetszolgálat, a szentségek is. A szentségekről (keresztség, Úrvacsora) azt tanítja, hogy éppúgy jelenlévővé teszik Jézus halálát és föltámadását, mint a hirdetett ige.

Mivel Bultmann szerint „Jézus Krisztus csak az *igehirdetésben hozzáférhető*” (GV I. 180) — nem is kutatja az „ige mögötti eseményeket” és így nem talál utat a „történeti Jézushoz”. Szerinte a történeti érdeklődés csak elhomályosítja azt a tényt, hogy üdvösségünk most „történik”. Az igehirdetés létrehozza a „szakramentális szituációt”, mert úgy jeleníti meg a múlt eseményeit, hogy megújítja és számunkra Krisztus-találkozássá teszi. Minthogy az igehirdetés az *egyház megbízásából* történik, az egyház is beletartozik az üdveseménybe. Az egyházat legtisztábban az *istentiszteleti gyülekezet* képviseli, ahol Krisztust jelenlevő Úrnak ismerjük el. A kultusz, az igehirdetés, a hitvallás és a szentségek alakítják ki az „eszkatologikus közösséget”, vagyis az egyházat.

Az ige tartalma az, *hogy* (dass) Jézus született, kereszthalált halt, feltámadt. Jézus történeti eseményei (a was? és a wie?) nem érdekli. A történeti Jézust így elválasztja az igétől és úgy véli, hogy majdnem semmit se tudunk róla. Bultmannnak abban igazat kell adnunk, hogy az igehirdetésben, amelyet magunkra kell alkalmaznunk — folytatódik az üdvösség története. A katolikus teológia ezt a felhívást, felszólítást azonosítja a Szentlélek kegyelmi indításával. Az egyes ember lelki életének síkján lezajló történések — befogadás vagy visszautasítás — azonban feltételezik, hogy a lényeges üdvözítő esemény: Jézus megváltói kereszthalála és föltámadása — időben és térben megtörtént és nemcsak a kérügmában „történik”. Jézus megdicsőülése a Szentlélek eljövételének feltétele: „A Lélek ugyanis még nem jött el, mert még nem dicsőült meg Jézus” (Jn 7,39). A történeti Jézus és az igehirdetésben hirdetett Jézus között nincs olyan áthidalhatatlan szakadék, amelyet Bultmann feltételez. Az apostolok csak azt hirdették, amit láttak, hallottak, átéltek. Jézus „megdicsőülése” után a hűvét és a pünkösdi események fényében még mélyebben belátták és megértették Jézus megváltói szerepét és hirdették: „Ezt a Jézust támasztotta fel Isten, ennek mi mind tanúi vagyunk. Azután, hogy az Isten jobbra fölemelte, kiárasztotta az Atyától a megígért Szentlelket, ahogy látjátok és halljátok” (ApCsel 2,32k).

Mítosztalanítás

Rudolf Bultmann a nevéhez fűződő „mítosztalanítási törekvással” az egyház igehirdetését akarta megtisztítani. Gondolatait először egy konferencián adta elő 1941-ben, majd „Újszövetség és Mitológia” címen jelentette meg. Ezzel nemcsak műve, hanem személye is heves viták középpontjába került. A probléma tisztázá-

sához tudnunk kell, mi az a mítosz és mítosztalanítás? Miért van szükség mítosztalanításra? Hogyan hajtja végre Bultmann a mítosztalanítást? Mi következik ebből a Szentírás katolikus értelmezésére?

A mítosz fogalmát Bultmann a történet- és vallástudományban szokásos értelemben használja. Mitologikus az az ábrázolási mód, amelyben a világon túli, az isteni úgy jelenik meg, mint evilági, emberi (vö. Kerygma und Mythos II. 180). Mitologikus elképzelés például, ha úgy gondoljuk el Istent, mint valami földi királyt, aki aranytrónusán ülve uralkodik a világon, ítéli meg az embereket. Bultmann 1963-ban „A mítosztalanítás problémájával kapcsolatban” című előadásában olyan hermeneutikai eljárást mutat be, amely a mitologikus szövegek eredeti értelmét kutatja. A mítosz is a valóságról beszél, de nem teljes, nem adekvát értelemben. A mai embertől idegen az ilyen mitologikus gondolkodásmód. Ezért tartja szükségesnek a mítosztalanítást a mítosz pontos értelmezésével, magyarázatával és kifejtésével. A Szentírásban értelmezni és magyarázni kell a mitikus képeket, egyrészt a *természettudományos világkép* miatt, de ezt kívánja a *történettudományos gondolkodásmód* és a Szentírás helyes megértése is.

A természettudományban ma az ún. „objektíváló szemlélet” uralkodik, amelyel az ember a világot „tárgynak” tekinti, igyekszik kiismerni törvényszerűségeit és így birtokába veszi, hogy technikáját rá alkalmazza. Sajátos módszereivel kiküszöbölte a természetből a titokzatost, az érthetlent. Ez a megértési mód tehát „demitologizál”, kizárja a mítoszok rendkívüli erőit.

A *történettudomány* a történetileg létező ember életterének tekinti a történelmet. A természet tárgyai közül kiemelkedő (exsistens) ember szabadon elfogadja és kibontakoztatja önmagát, és ezzel feltárul a jövő felé. A történettudomány egzisztencia értelmezése a felmagasztalt hősöket visszateszi saját helyükre (deheroizál). A természettudomány kiküszöböli a mítoszt, a történettudomány értelmezi.

A *szentírási történetek megértése* is megkíván bizonyos fokú „mítosztalanítást”. Habár mindjárt megjegyezhetjük, hogy nem szerencsés kifejezés a mítosztalanítás. Nem szerencsés azért, mert valójában nem mind mítosz az, amit Bultmann mítosznak nevez. Egy kalap alá vesz így például olyan témákat, mint a világminőség hármass rétegződése (ég, föld, alvilág), a megtestesülés, Jézus szüzi fogantatása-születése, csodái és feltámadása. — Továbbá: ha Bultmann a „mítosztalanítással” kiküszöböli az Újszövetségből mindazt, ami arra jellemző, akkor kérdéses lesz, miért köti hozzá filozófiáját? Ha viszont mítosztalanításon a modern gondolkodáshoz való alkalmazkodást értjük, akkor azt mondhatjuk: „a mítosztalanítás nem alkalmas kifejezés egy olyan tevékenység jelölésére, amelyet az egyház kezdet óta gyakorolt” (John McKenzie, *Die Botschaft des Neuen Testaments*, Luzern—Stuttgart, 1968. 350. o.). A mítosztalanítás tehát nem azt jelenti, hogy „elvetjük teljes egészében a Szentírást, és a keresztény üzenetet, hanem, hogy kiküszöböljük azt az elavult világképet, amelyet gyakran megőrzött a keresztény dogmatika és az egyház igehirdetése” — vallja Bultmann (Jesus, 205). Bizonyos értelemben Jézus is mítosztalanítja kora felfogását, amikor arról beszél, hogy Isten imádása nincs helyhez kötve, hanem „lélekben és igazságban” kell Őt imádni (vö. Jn 3.23), vagy amikor azt hirdeti, hogy Ábrahám, Izák, Jákob Istene nem a holtaké, hanem az élőké, és így egybekapcsolja az élő Istent a halottak feltámadásával (vö. Lk 20,27—40 par). Mítosztalanítunk, amikor Isten trónját úgy értelmezzük, mint hatalmának és szentségének jelét. Tudjuk, hogy Krisztus „Isten jobbán ül” — ez azt jelenti, hogy emberi természete szerint is részesedik az Istennek kijáró dicsőségben.

Bultmann mítosztalanításában abból a *lelkipásztori kérdésből* indult ki: Hogyan lehet a mai embernek hirdetni Krisztust? Hogyan kell értenünk a Szentírást? Úgy mondja, a Szentírásban — egzisztencialista módon — azt kell keresni mit mond „itt és most számomra” ez a szentírási szöveg, mire szólít fel, mire készítet? Ennek az egzisztenciális értelmezésnek lehet csak *negatív oldala a mítosztalanítás*. A Szentírást kiemeli a régies gondolkodásmód miliőjéből, hogy személyemhez intézett felszólításnak lássam. Ez a radikális mítosztalanítás a lutheri megigazulás-tan következetes alkalmazásából fakad (vö. R. Bultmann, *Jesus Christus und die Mythologie*, 100. Peter Niederstein, *Die Theologie Rudolf Bultmanns als Auslegung der Rechtfertigungslehre in: Weiter Aktuell*, 1971. Hamburg, 20—21).

Egyetlen hermeneutikai módszer — így a mítoszتانítás — sem ébreszthet hitet az emberben. Vannak hitünkben fel nem adható dogmák, misztériumok, alapigazságok. Ezeket „mítoszتانítással” nem küszöbölhetjük ki, mert akkor felacnánk, elárulnánk hitünket. A „mítoszتانításnak” mint módszernek megfontolt és mérsékelt alkalmazása viszont segíthet abban, hogy a Szentírás egyes részeit személyemhez szóló üzenetnek vegyem és a hit önátadásában életemmel válaszoljak rá.

A hit és az erkölcsi élet kapcsolata

A hit a mindennapi életben úgy teljesedik ki, mint az ember életét átható engedelmesség, amelyben Isten rendelkezésére bocsátja magát. A hit megújítja erkölcsi magatartásunkat, hiszen „Krisztus Jézusban ... csak a hit (számít), amely a szeretetben teljesedik ki” (Gal 5,6). *Az erkölcs nem más, mint a hit megvalósulása a konkrét egzisztenciában.* „Ha a Lélek szerint élünk, viselkedünk is a Léleknek megfelelően!” (Gal 5,25) A mindennapi élet szeretetből fakadó cselekedetei *a hit életmegnyitvánulaisai.* A szeretet-követelmény maga is „kérügma”, amely hitre szólítja fel az egész embert. Istent csak úgy szerethetem, ha akarom, amit Ő akar, — Ő pedig azt akarja, hogy szeressem embertársamat. Embertársamat csak akkor tekintem helyesen, ha figyelembe veszem Istenre irányultságát.

Bultmann vallja, hogy a szeretet parancsa csak annyit mond, *hogy szeressek* (dass), de semmit sem mond arról, miként és hogyan (wie?) szeressek. Az embernek magának kell eldöntenie az adott helyzetben, mit és hogyan kell cselekednie? Ez az etikai követelmény Isten követelménye lesz számára, és ugyanakkor a „pillanat feltétlen követelménye” is. Bármilyen jól megalapozott törvény sem tudja megmondani, hogy egy adott esetben mit kell tennem, hanem csak a *konkrét szituáció.* Ha ezt belátom, akkor megszabadulok a parancsok és tilalmak okozta aggályoskodástól és szorongástól. A „radikális engedelmesség” egyrészt mentesít a teherből, másrészt teljes kötelezettséget ró rám, hiszen Isten az egész embert kívánja. Így értelmezhető Szent Ágoston mondása: „Szeress és tégy, amit akarsz!”

Ezért állítja a marburgi teológus, hogy „nincs külön keresztény erkölcs”. Szerinte a kereszténység nem hozott új erkölcsi eszmét a világba. A hívők és nem hívők erkölcsé csak annyiban különbözik egymástól, hogy a hívők erkölcsé Isten iránti engedelmségből fakad, a nem hívőké egyéb forrásból. Amint nincs külön keresztény erkölcs — állítja Bultmann —, úgy nincs elkülönült keresztény politika vagy szociális program, amint nem megalapozott a „keresztény művészet”, vagy „keresztény pedagógia” elzárt területe sem. Lehet keresztény öntudatból jó munkát végző cipész, de „nincs keresztény cipész!” A keresztény egyén felelősségvállalását, társadalmi, politikai, magatartását nem vállalhatja át az egyház közössége. Az igehirdetőnek erről olyan mélységben kell tanítania, hogy az egyén konkrét szituációban felelősen döntsön. „Ha a vezetői tekintély igazán az, aminek lennie kell, vagyis a jónak tudatos szolgálata, és a szabadság sem más, mint aminek lennie kell, vagyis az Istentől személy szerint kapott tulajdonaink helyes használata, akkor nem lehet ellentmondás a két fogalom között. Ellenkezőleg, egymásra támaszkodva, egymást segítve előmozdítják beteljesedésüket és teljes összhangban érvényesülnek” (Yves Congar, *A temps et à contre-temps*. Retrouver dans l'Église le visage de Jésus-Christ, Paris, 1970).

Nem fogadhatjuk el Bultmannnak azt az állítását, hogy a kereszténység, Jézus Krisztus semmi újat nem hozott az erkölcs területén. Jézus úgy lép fel, mint aki új parancsot hoz: „Hallottátok, hogy a régiek ezt a parancsot kapták ... én pedig mondom nektek ...” (Mt 5,21. 27. 33. 38. 43.). Jézus úgy lép fel, mint az isteni akarat közvetítője, hatalom és tekintély birtokosa. Az egyházban mindig is élt az a meggyőződés, hogy *Jézus tartalmilag is újat és többet kíván*, mint akár a természet törvény, akár az öszövetségi törvény. „A hegyi beszéd minden követelményét ismételten összefoglalja a szeretet főparancsa” (R. Schnackenburg, *Nachfolge Christi heute*, Freiburg im Breisgau, 1976. 65.) — Jézus követelményei rendkívüliek és teljesíthetetlenek — ez a gondolat is lehet kísértés. De ami embernek lehetetlen, Istennél lehetséges (vö. Mk 10,27). Jézus isteni erőt ad, elküldi a Szentlelket parancsai és követelményei teljesítéséhez.

Eszkatológia és Krisztus-esemény

Bultmannnál az „eszkatológia” nem az idők végén bekövetkező eseményeket jelenti, hanem egy konkrét cselekvés végérvényes megtörténését. Ezért nála az eszkatológia mint olyan nem a dogmatika területéhez tartozó „végső dolgokról szóló tanítás”, hanem *a már megtörtént Krisztus-esemény*, amelynek mindenkori jelenlétét Isten igéje tanúsítja. Innen érthető nála az „eszkatologikus” jelző gyakori használata.

Teológiájában az ember lényegéhez tartozik *történetisége*, minthogy azokban a történeti találkozásokban valósítja meg önmagát, amelyek döntésre szólítják fel. Történetisége nem abban áll, hogy „történelmet csinál”, vagy hogy a történeti események egymásutánjába beilleszkedik, hanem abban, hogy az ember léte „nem természetileg adott, hanem történetileg feladott”. Az ember döntéseiben lesz önmagává, akár elhibázott, akár beteljesedett lényvé. Az így értelmezett történetiséghez hozzátartozik az ember *időbelisége* is. A mindenkori „most” azt jelenti, hogy a döntés pillanatában összesűrűsödik a jelenben múlt és jövő; ez a „hely” az, ahol az ember jövőjével találkozik. A külsőleg elfutó időfolyamat a „belső idő” másodlagos jelensége csupán. A *történetiség, időbeliség és jövőbeliség* kategóriáit Heideggerről veszi át és ezekkel írja le az „isteni uralmat”.

Az ember sajátos lehetőséget kapott azért, hogy Isten Jézus Krisztusban véget vetett a világnak mint „evilágnak”, és az embert újjáalkotta. Megszabadította múltjától, bűnétől, a „régiből”. Az igazi, örök életet az ember a folytonos Isten-találkozásban ismeri föl. Az a múlt, ami véget ért az életben, nem kozmikus állapot, hanem *az én múltam*. Ezért eszkatologikus a Krisztus-esemény, az ígéhirdetés, a hívő egzisztenciája. Az „eszkatologikus létezés” azonban nem azt jelenti, hogy a hívőnek már semmire sem kell várnia, hanem inkább azt, hogy *van igazi jövője!* Igazi mivelta nem az evilágban várható javakból áll, nem élmény, nem teljesítmény vagy birtokolható jó, hanem *Istenből forrászó jövő, mellyel nem rendelkezhetünk*. „Még nem nyilvánvaló, mivé leszünk” (1Jn 3,2). Bultmann elég óvatos és nem tesz konkrét kijelentéseket a „még hátralevőről”, az elkövetkezőkről, hiszen ezt nem tudjuk, ez nem áll rendelkezésünkre. Csak az bizonyos, hogy sem életben, sem halálban nem kerülhetek olyan „helyre”, ahol ne lenne ott az Isten. Nincs tehát olyan ránk váró esemény — még a halál sem olyan —, amelyben ne találkozhatnánk Istennel. A halál sötéttségében is ott az Isten. Hogy a Vele való találkozás hogyan történik, arról Isten rendelkezik. Úgy kell tehát fogadnunk *a halált, mint Isten-találkozást*, akár üdvösségünkre, akár kárhozatunkra lenne. Az Isten megbocsátó kegyelmében bízó hívő ember már maga mögött hagyta a halált és „átvitetett az életbe” (vö. Jn 5,24; 1Jn 3,14). Ha nyitottak vagyunk Isten jövőjére, a halál elveszíti félelmetességét: találkozás lesz a szerető Istennel. „Sem halál, sem élet... sem egyéb teremtmény el nem szakíthat bennünket Isten szeretetétől” (Róm 8,38k). A hívő ember ezért „lemond arról, hogy kiszínezzé azt a jövőt, amellyel Isten ajándékozza meg a halálban; mert a halál utáni dicsőségről festett minden kép csak a fantázia vágyképe lehet. A vágyképekről való lemondás pedig hozzátartozik a hit Isten jövőjére táruoló nyitottságához” (GV III. 90).

Számot vetni az örökkévalósággal annyit jelent, hogy az evilági életet mulandónak, ki nem elégítőnek tartjuk és felkészülünk az igazi életre, Isten ajándékára. A keresztény remény nem ragaszkodik görcsösen ahhoz, amik voltunk és amink van, hanem bizalommal mindent odaad Istennek. Remél abban, aki „életre kelti a holtakat és létre hívja a nem létezőket” (Róm 4,17).

Ezért lehet a hívő ember élete *történeti és eszkatologikus* egyszerre. Mert *benne élünk* a történelemben, a világban, de *már nem belőle élünk, hanem a jövőből*. Eszkatologikus létmódunk megfoszt az evilágtól (Entweltlichung), és összetör minden evilágon belüli biztonságot. Ezt az életmódot Isten végtelen szeretete adja nekünk és ennek viszonzásaként mi teljesen átadjuk magunkat Istennek Jézus Krisztusban.

Megváltásunk még reménybeli. Az a remény viszont, amit már teljesséni látunk, többé nem remény. Ha tehát reméljük, amit nem látunk várjuk állhatatosan” (Róm 8,24k). — Luther ezt a verset így magyarázza: A reménykedő „nem tudja, mit remél, és mégis tudja, mit nem remél”. Bultmann viszont így értelme-

zi: „A keresztény remény tudja, hogy remél, de nem tudja, mit remél”. Éppen ezért „a hívőnek eltökéltnek kell lennie arra, hogy akár a kárhozatot is elfogadja” Isten kezéből, csak Isten legyen az, aki őt pokolra kárhoztatja” — (Bultmann und andere: Die christliche Hoffnung, 58). Ez a bultmanni Istenre hagyatkozás végső kicsengése.

Pál apostol ezt így mondja: „Inkább azt kívánnám, hogy magam legyek átok alatt, távol Krisztustól, *testvéreimért...*” (Róm 9,3). Lisieux-i Szent Teréz pedig azért vállalná a kárhozatot, hogy „ott is legyen valaki, aki szereti Istent” (ami persze dogmatikailag önellentmondás). Bultmann a „mitológiai reményképek” értelmét abban látja, hogy „úgy beszélnek Isten jövőjéről, mint az emberi élet beteljesedéséről” (GV III. 90). „Erről a jövőről tulajdonképpen csak annyit mondhatunk, hogy az egész ember beteljesedése lesz, amelyet Isten visz végbe az üdvösségben, s ez az üdvösség Krisztusba rejtetten már megadatott nekünk” (Karl Rahner, SchzTh IX. 413).

„En vagyok a feltámadás és az élet. Aki hisz bennem, még ha meghal is élni fog. Az, aki úgy él, hogy hisz bennem, nem hal meg örökre” (Jn 11,25k). Isten szerete a feltámadt Jézusban biztosítja a benne hívők örök életét, amit kifejezhetünk akár a halhatatlansággal, akár a feltámadással. Hogy milyen lesz ez az élet, arra vonatkozólag annyit állíthatunk, hogy Isten boldogító színelátása végső emberi boldogság, beteljesedés, amely nem csupán Isten-kapcsolat, hanem emberek közötti szeretet-kapcsolat is a „szentek egységében” (helyesebben talán mai nyelven: közösségében).

Felvetődik a kérdés, nem menekül-e a keresztény hit a „történelmen túli jövőbe” a jelen feladatai elől? A hit Istenbe veti reményét, aki nemcsak minden lét *ösoka*, hanem minden történés és az emberi történet *végső célja* is. A keresztény ember elkötelezi magát e világ építésében, de nem ebben látja a végső célt, hanem az egyes embernek és az egész emberiségnek a történelmen túli Istentől származó üdvösségben. „A mi hazánk a mennyben van. Onnan várjuk az Üdvözítőt is, Urunkat, Jézus Krisztust. Ő azzal az erővel, amellyel mindent hatalma alá vethet, átalakítja gyarló testünket és hasonlóvá teszi megdicsőült testéhez” (Fil 3,20k). Örömünk legmélyebb forrása az Isten, és az a tudat, hogy életünk Belőle forrászik és Beléje torkollik. Van Isten, aki jó, aki szeret, aki próbára tesz, de erőt is ad és hazahív, hazavár önmagához.

Mindezek után röviden válaszolhatjuk *Bultmann kritikáját*.

A *hittel kapcsolatban* sokat jelent a hit-tény (actus fidei) *döntési jellegének hangsúlyozása*. Ez a döntés válasz az isteni ige felszólítására, elvezet önmagunk átértékeléséhez és meghatározza örök sorsunkat. *Hiányoljuk a hit tartalmának* (fides, quae creditur) mellőzését, Jézus életének leszűkítését születésére és keresztthalálára. A történeti Jézus életeseményei is hitünk tárgyát képezik. *Hiányoljuk továbbá a hit közösségi dimenzióinak elhanyagolását*. Nem lehet az Újszövetség lényegét egyetlen döntő „eszkatológiai eseménybe” összesűriteni, és nem szabad ezt az eseményt történeti kereteiből, összefüggéseiből kiragadni, mert ez a hit elszegényedéséhez vezet.

Szentírás-értelmezésében jól hangsúlyozza az életkapcsolat fontosságát, az „előzetes megértés” szükségességét és azt a „hermeneutikai elvet,” hogy a szöveg megismeréséhez ismernünk kell a „kérdésfelvetés irányát” (kihez szól, miért, milyen alkalomból?). A Szentírás „mitikus kifejezéseit” valóban értelmezni kell. De ez nem zárja ki, hogy a Szentírás történeti tényeket közöl, Jézus életéről, szenvedéséről, feltámadásáról beszél. Azonkívül közöl velünk hittitkokat, misztériumokat is. Ezeket el kell fogadnunk.

A *hit és erkölcsi élet szoros kapcsolatát* és egymásba fonódását is elfogadjuk. Ez is mélyen keresztény gondolat. Vitatható azonban Bultmannnak az az álláspontja, hogy a kereszténység (pontosabban Jézus Krisztus) semmi újat sem hozott volna erkölcsi téren, és hogy a szeretet parancsa csak a cselekvést sürgeti, de semmit sem mond arról *mit és hogyan* tegyünk. Az erkölcsi aktust nem csupán a szituáció határozza meg, hanem annak *tárgya és célja* is. Sem a lelkiismeret, sem a szituáció — bármily fontosak is — nem helyettesíthetik, nem pótolhatják a törvényt.

Az ember *eszkatologikus és történeti lény*. Az Istenben bízó hitnek (fides fiducialis) talán legmesszebbmenőbb következtetése az, amire Bultmann eljut:

Istenben akkor is bízom, ha semmit nem tudok arról, mi lesz velem a halál után, sőt, ha netán kárhozatra rendelne, ezt is elfogadom kezéből. — Kétségtelen, hogy Isten a saját ízlése szerinti örök boldogságot ad az őt szeretőknek, amit szem nem látott, fül nem hallott, ember szíve nem érzett (vö. 1Kor 2,9). De Isten a Szeretet, aki személyesen ismer és szeret, és ezért bízhatom abban, hogy ha szeretem őt, nem semmisít meg, nem dob a kárhozatba, hanem elvezet színelátására és a szentek közösségébe — számomra ma még elképzelhetetlen módon. A találkozás, az együttlét, a másokon való segítség lehetőségének gondolata már most erősít, bizalommal tölt el és segít abban, hogy a hitben mindig Jézus mellett döntsek, és talán lehet az az utolsó kívánságunk (mint Kierkegaardnak), hogy „mindig Jézussal beszélgethessünk!”

REZEK ROMÁN (São Paulo)

TEILHARD VILÁGKÉPÉNEK ISMERETELMÉLETI ALAPJAI

„Az igazság oly finom tűhegy, hogy eszközeink igen-igen tompák ahhoz, hogy pontosan elérjenek hozzá. És ha sikerül is megtapintaniuk, akkor meg elmozdítják a tűhegyet s ezért körülötte keringenek, inkább a valótlant, semmint a valóságot megragadva.”

(Pascal)

„Ugye, hogy az életben folyton az tesz minket szerencsétlenekké, hogy az emberek nagy része nem érti meg egymást és nem is képes arra, hogy egyikük a másik gondolatvilágába helyezkedjék.”

(Pavlov)

Teilhard „óriási tévedése” az volt, hogy kiváló tudósként (paleontológiában, geofizikában és antropológiában) egyetemes filozófiai világképet is ajánlott és misztikus „költő” is volt, — egyszerűen: egyetemes lángész, — amit a szakmájukba merülő tudósok, a saját filozófiájukat feltűző filozófusok, meg a fejlődéstől féltő teológusok nehezen szoktak megbocsátani. A személye és életműve körül zajló sok-sok vita, félreértés és mellébeszélés után igazán itt volna már az ideje, hogy eszmévilágának gyökereire tapintsunk. Mellőzve tehát a „gnózisa” körüli vitát, amelynek az lett az eredménye, hogy Teilhard bizony annyira ortodoxnak mutatkozott, mint Szent Pál: mellőzve a mások ismeretelméletével összehasonlítását is, most csakis témánkba vágó szövegeket szeretnék szisztematikusan egymásba szőni (amire Teilhard sosem vállalkozott, s még a terminológiájának kidolgozásában is csak egyetlen lapnyi vázlatig jutott el). Most ne vitázzunk azon sem, hogy — francia, angol német, stb. gondolkörökben — bizonyos eltérések vannak akörül, hogy mi is az ismeretelmélet, meg a tudományelmélet; fogadjuk el a legáltalánosabb meghatározást:

A tudományelmélet (episztemológia) a különféle tudományok elveinek, hipotéziseinek, eredményeinek kritikai tanulmányozása; igyekszik meghatározni a logikai alapjukat, tárgyi értéküket és hatáskörüket. Az egyes tudományokat a *posteriori* (a tapasztalatból kiindulva) vizsgálja; inkább a tárgyuakat, mint megismerési módszereiknek a szellem egységébe szövődését. Helyes volna kiterjeszteni a tudományelméletet az egyes tudományok valóságos kibontakozásának, pszichológiai alakulásának tanulmányozására is, hiszen a logikai kritikájukat nem lehet elválasztani a korok és személyek szerinti kibontakozásától. A tudományelmélet az ismeretelméletnek (a gnozeológiának) bevezetője és nélkülözhetetlen segédtudománya.

A szoros értelemben tekintett ismeretelmélet pedig (a gnozeológia) egyetemes szempontból vizsgálja a megismerés eredetét, természetét és határait: rendszeresen elemzi azokat a fogalmakat, amelyeket az emberi szellem használ a világ magyarázatakor, belefoglalva magának az ismerés-aktusnak — mint ontológiai értéknek — vizsgálatát is: feltételeit és eredményeit is számbaveszi.

Episztemológiát és gnozeológiát megkülönböztetünk, de nem szakítjuk szét őket, mert Teilhard szemléletmódjában sajátos „ismerő-érzékké” szintetizálódnak — akár a sajátos ismeretelméletben (gnozeológiájában), akár pedig — ezt is látni fogjuk — a tudományok evolutív szerepét tárgyaló tanulmány-részleteiben (ezt nevezhetjük Teilhard episztemológiájának).

Legelső tanulmányától kezdve (*A tetszőlegesnek szerepe a Fizika törvényeiben, teóriáiban és alapjaiban*) a legutolsó írásáig (*Kutatás, munka, imádás*) mindig egyetlen vágy hajtja Teilhard-t: az Abszolút keresése — ismerésben és tevékenységben, gondolatban és életben egyaránt. Szenvedélyesen izgalmas volna az ő „egzisztenciális kalandjának” pszichológiai kibontakozását és kritikus pontjait tanulmányozni (ezt ő meg is kísérelte *Az Anyag Szíve* című életrajzi visszaemlékezésében), — de erre itt most nem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk rövid szisztematizálással: azokat a legfontosabb gyökereket fogjuk kutatni, amelyek — hatalmas világképpé („Weltanschauung-gá”, „egyetemes Fizikává”, hüperfizikává, az Egyesülés Metafizikájává) kibontakozva — Teilhard minden írását átjárják és éltetik.

Ez a tanulmányunk csak kísérlet, amelyet mások is, mi is még sokkal behatóbban folytathatunk, s reméljük, hogy ez is megvalósul majd valaha... De munkánk „beavatás” is szeretne lenni: bevezetés azok számára, akik „magukat a létezőknek szeretnék meglátni” és „megérteni őket — végesvéig”. Szándékosan maradunk „a problematikusnak síkján”, és nem lépünk a „keresztény misztérium dimenziójába”, amely már egészen más és új nívó: Teilhard gnozeológiai és episztemológiai gyökereinek „természfőlöttivé terebélyesedett lombhajtása”.

Kérjük olvasóinkat: ne botránkozzanak meg Teilhard látszólagos „naivságán” és „végtelen egyszerűségén” (ő mondja ezt a látásmódjáról), mert hát amióta ő — és sokan mások — terjeszteni kezdték az evolúciós világszemléletet, jó néhány évtized elmúlt már és a mai „modern embert” — akarva, nem akarva — átítatja ez a látásmód, még „gondolatai velejéig is”. — Azért se izgassa magát senki sem, hogy Teilhard sokszor — látszólag fölöslegesen — ír nagybetűs szavakat: angol kultúrával áthatott természettudósnak, pedáns szokása ez, aki még a tiszta gondolat terén is követi a zoológusok és antropológusok rendszertanának és szemantikájának szokásait.

Magától érthető, hogy itt most semmiféle „már-kész” gnozeológiát és episztemológiát el nem fogadunk, hiszen csak — *folyton Teilhard-t idézve* — egy valószínű szisztémába foglalva szeretnénk bemutatni azt a „sui generis” (egészen sajátos) megismerés-módot, amely — Maritain szavai szerint — „klasszikus episztemológiai gyökerekből hajt ki”, de „elviselhetetlen azok számára”, akik — ezt már mi mondjuk — képtelenek modern evolúciós dimenziókban látni és élő szintézist alkotni a valóságos létezés hármassíkján: egyé szervezni — a saját egész teljes életükben — tudományokat, filozófiát és vallást...

1. AKI LÁT

a) *Egy látnok, aki a Világban keresi az Abszolútot.* „Szellemi magatartásomban semmi sem mutatkozik annyira jellemzőnek és otthonosnak, mint valami Egyedül Elegendőnek és Egyetlen Szükségesnek” vágya és ellenállhatatlan igénye. Hogy egészen jól érezzem magamat, hogy teljesen boldog legyek, ahhoz tudnom kell, hogy van „Valami Lényeges”, amelynek minden többi dolog csak járuléka vagy disze. Ezt tudni és szüntelenül élvezni ennek a létezőnek megtapasztalását... Hogy mindenben valamiféle „abszolútot” találjak, ez volt egész belső életem tengelye”.

„Csak három éven át, Jersey-ben, aztán ismét három éven át Kairóban (1906—1908) tanulmányoztam (amennyire csak tehettem) és tanítottam (amely kevéssé rosszul csak sikerült) elég elemi fokú Fizikát, a Kvantum-elmélet, a Relativitás-elmélet és az Atom-szerkezet ismerete előtti Fizikát. Ez annyit jelent, hogy ezen a téren szakmailag csak „profán” vagyok, vagyis műkedvelő. S mégis: meg sem tudnám mondani, hogy éppen az elektronok, az atommagok, a hullámok világában mennyire jól érzem magamat, „otthon vagyok”, teli tudóval lélegzem... A Szilárd, a Teljes, gyermekálmaim Egyetlene, Lényegese: ezt találtam meg a hatalmas kozmikus valóságokban (Tömeg, Mágneses Indukció, Hősugárzás,

Görbék, stb.): bennük a Dolgok Alapszövege vég nélkül, eleminek s ugyanakkor folyton új mértani formákba foghatóknak mutatkozik tapasztalatunk számára... Bizony, ebben a titokzatos Gravitációban találtam meg éppen azokat az „ösmin-tákat”, amelyek ma is arra szolgálnak, hogy kifejezzem magamnak lelkem leg-mélyét”... Aztán „a fejlődő Világmindenségben azt tapasztaltam, hogy az a kettősség, az a merev dualitás, amelyben neveltek, ködként foszlék szét... Anyag és Szellem: egyáltalán nem két külön dolog, hanem két *állapota*, két arculata ugyanannak az egyetlen kozmikus Szövetnek — aszerint, ahogyan valaki nézi vagy meghosszabbítja abban az irányban, ahol (mint *Bergson* mondhatta volna) alakul, vagy — ellenkezőleg — szétesik ez a kozmikus Szövet”... „Két hatalmas élő Egység kezdett kibontakozni lelkem látóhatárán: az egész Föld távlatait át-fogó egységek; éppen a szerkezeti kompozíció és a szervezethez végső fokán láthattam, miként jelenik meg a kozmikus Szövetanyag ölen, a bonyolódással létrejövő megszilárdulás’ óriási ereje:

— az egyikben lassan-lassan csoportosulni kezdett és könnyen alkotott harmo-nikus egységet a terepen és a laboratóriumban szerzett sokféle biológiai ta-pasztalom. Ez volt a Föld élő burka, a Bioszféra;

— a másiknak világos látását pedig nem kisebb valami teremtette meg szel-lememben, mint a Háború nagy megrázkódtatása. Ez a másik az egyesített Em-beriség lett, a Nooszféra.”

„Eszméim nagy részét ilyen főcím alá lehetne csoportosítani: „Az Abszolút kutatása a Világban”... valamiféle benső „együtt-rezgés” a Világgal, amely az Abszolút felé húzó nosztalgiaimat fejezi ki”. — „Sajátos hivatásom, küldetésem is ez: A keresőkhöz szólni, velük együtt élni... Meglátni azokat, akik az alapokat építik, mélyre fúrnak”. Az ilyen „látók” hamar fölfedezik, hogy „elég volna megértenünk az Embert — a Világegyetem megértése által; viszont a Világ-mindenség sem érthető, ha nem sikerül összefüggő módon (koherensen) beléje szerveznünk magát az egész Embert”. Aki így lát, az villámcapásként érzi meg, hogy szelleme szinte újjászületik, átalakul, és ennek megfelelően lesz új a filozófiája is — a létről. Az ilyen látás átformálja a Világot, a Világot ismerő személyt és — ennek megfelelően — a személy gnozeológiáját és episzteinoló-giáját is. S ez az egész átalakulás „*bármely filozófiától és természetén kívüli fi-nalizmustól függetlenül*” valósul meg. — Teilhard, a nagy látnok (= videns, aki lát) és nagy költő (a görög „poiein: alkotni értelmében) szerényen teszi hozzá: „Azoktól, akik költői fantáziának minősítik az általam bemutatott tény-magya-rázatot, — csak ennyit kérek: mutassanak nekem más szemléletmódot, amely az enyémnél természetesebben és teljesebben szövi a Biológia és az Energetika kereteibe a rendkívüli (s annyira félreismert!) emberi Jelenséget”...

Tehát — „anélkül, hogy önmagát másoknál világosabban-látónak tartaná” — Teilhard azokat „a titokzatos forrásokat” akarja elénk tárni, amelyek az ő vi-lágképét „informálták”. Világosan látja, hogy az „egyesülés metafizikája”, ame-lyet ő hüperfizikának nevez, a tudományokat „hosszabbítja meg” — egyetemesí-tett ismerési síkon, ahol metafizikai kategóriákká lesznek a tudományos kategó-riák... „A metafizika éppen ezt jelenti” — teszi hozzá *J. Daniélou*.

Aki lát, az felismeri, hogy „az Ember számára csakis az Ember szolgálhat arra, hogy „kibetűzze” a Világot” és hogy „a Tudomány legsürgősebb feladata éppen az, hogy igazolja annak valóságát és fejtsse ki annak törvényeit, amit én Noogenezisnek (a Szellem születésének és tökéletesedésének) nevezek”.

b) *Harc a Fényért*. „Egyre jobban látom, hogy az egyetlen valódi Tudás annak az Egységnek meglátása, amely fejlődve alakul a létezők sokféle kuszaltsága mélyén és abból kiindulva... De én nem azt akarom, hogy zárt szisztémát gyárt-sak ebből a meglátásból. Én boldogan élvezni szeretném azt a sajátos „percep-ciót”, amely a valódi létezés szépségéről, szilárdságáról, szerves egységéről, íze-ről-zamatáról születik bennem... De vajon közölhető-e mindez?”

Hogyan próbálja ezt a „Fényt” továbbítani? „A *jelenségek* egybefonódó szö-vedékét akarom megrajzolni, amely — valamiféle egyetlen, élető-lelkesítő, gyö-keres és alapvető folyamat hatására — kiterjed tapasztalatunk anyagi pólusa felé... Ez inkább a létezők *Történetét* közvetíti, semmint *Metafizikát*”. Tehát „nem akarom kifejezetten megalkotni a gondolkodás semmiféle egyetemes elmé-letét” (— ez volna gnozeológia); „csak spontán szeretném megvalósítani a Való-nak Szintézisét” (— ez ismeretelméleti szándék, amelyet szisztematikusan nem dolgozott ki).

Amikor pedig „fájdalmas gyötrődés kínozza, hogy nem lát *elégge*, szenvedé-lyesen veti magát a harcba — a Fényért” — mondja a Látnokról, vagyis igazá-ban önmagáról. Csakis ilyen harc során — és ilyen küzdelem árán — születik a létezők elképesztő bonyolultságából annak az egységnek és egyszerűségnek egyre tel-jesebb látása, amelyet már „a léttel először találkozáva megsejtett”: „a dolgok tengernyi egyszerűségének fölfedezése”. De amíg ide eljutott, „fájdalmas és édes beavatások során át kellett egyre följobb köröznie”, hogy a valóság minden szintjén fölfedezze „a rekurrencia-törvényt”, vagyis hogy alapvetően összefügg, egymást „funkcionálisan” növeli a konkrét létező anyagi és pszichés arculata, amelyeket akkor látunk meg legjobban, amikor a szellem veszi kezébe az anyag szervezését és újjáalakítását az idők során.

„*Látni*, meglátni és *megláttatni*, hogy mivé válik az Ember és milyen igé-nyeket támaszt, ha teljes egészében és végesvéig a jelenségek keretébe szerve-zük... *Látni*: azt mondhatnánk, hogy ebből áll az egész Élet, — ha nem is célja szerint, de legalább konkrét lényege szerint, hiszen az élő Világ történetét vissza-vezethetjük egyre jobban látó szemek kialakítására — egy olyan Kosmosznak ölen, ahol egyre jobban lehet látni. Az állat tökéletessége, a gondolkodó ember felsőbbrendűsége: ugye, hogy mértékük éppen az, hogy tekintetük mennyire át-ható és milyen mértékben képes szintézist alkotni?”... „Csakhogy éppen az Emberre jellemző tény az, hogy olyan helyet foglal el a Természetben, ahol a vonalak összpontosulása nemcsak vizuális, hanem strukturális tény”. Teilhard — *Az emberi jelenség* című könyvében, és még vagy háromszázszor — „csak ezt a jelenséget akarja igazolni és elemezni...”, hiszen a Gondolat biológiai minősége és sajátosságai révén olyan kiváltságos pontra, — valamiféle csomópont-ra — ju-tottunk, amely vezérli-irányítja a tapasztalatunk számára jelenleg megnyilat-kozó teljes töredék-részt. Az Ember perspektíva-központ, de ugyanakkor a Világ-mindenségnek *konstrukciós központja* is. Már ezért is szükségképp és végérvénye-sen órára kell visszavezetnünk minden Tudományt. — Ha a látás csakugyan annyit jelent, hogy többé válunk általa, hát akkor nézzük az Embert, s ezáltal teljesebben fogunk élni”.

Többet és jobban látni = többé válni = egyre egyveretűbb (homogénebb) és egyre összefüggőbb (koherensebb) perspektívát kialakítani az Emberre is kiter-jesztett egyetemes tapasztalatunkról. Persze, ez „egyetemesített tapasztalat”, vagyis „minden tudomány eredményeinek eredménye”, „egyszerűsített, de *strukturális* kép a teljes és teljes egészében fejlődő földi Életről”: olyan látás, amelynek igazságát az egyveretűség és az összefüggés tiszta és ellenállhatatlanul követelő igénye szüli bennünk: olyan perspektíva, amelyet vagy meglátunk és elfogadunk, avagy nem látunk és visszautasítunk. Az emberek két — és csakis két — csoportja (látók és nem látók, fizicisták és jogász-szelleműek; evolucionisták és mozdulatlanok...) közül melyikhez tartozunk? S bár Teilhard azt állítja, hogy a jogász-szellemű és mozdulatlan nem látókon „nem lehet segíteni”, az mégis kétségtelen, hogy talán még ők is kívánnának egyre jobban látni...

c) *Egyre jobban látni*. Próbáljuk realizálni Teilhard (nem szisztematizált) gno-zeológiai és episztemológiai magatartását, amelybe egyre jobban behatolunk:

„Filozofálni = többet és jobban tudni, egyre teljesebben látni = többé válni = egyre tökéletesebben szervezni magunk köré a Valóság vonalait = (a görög ér-telem szerint!) fizikusként, természettudósként kibontakoztatni a létezőknek és az eseményeknek egyetemes jelentését, amelyet bárki világosan megérthet, bírálhat és — „ez a legfőbb vágyam” — mondja Teilhard: helyesbíthet s kiegészíthet. Itt nyilatkozik meg legjobban Teilhard gnozeológiai és episztemológiai *szándéka*, vagyis az a mély igény, „amely ellenállhatatlan erővel sürgeti a még mozgóképes szellemeket: olyan filozófia felé, amelynek sajátos jellemzője éppen az, hogy egyszerre elméleti rendszer, cselekvési szabály (erkölcs), vallás és „előérzet”, amely minden élőlény fizikai-valódi, teljes megvalósulását jelenti”.

Teilhard teljes meggyőződéssel vallotta, hogy — „azok szemében, akik látni tudnak, egyre világosabban alakul ez a filozófia”, amelyet ugyan hüperfizikának nevez, hogy megkülönböztesse a filozófiáktól, de amely — előbb-utóbb, de ellen-állhatatlanul — minden absztrakt filozófia helyébe lép majd.

Csodálkozunk-e, hogy Teilhard ezt mondja? „Láttatni akarok, egyszerűen csak láttatni... Ez nem leckéztetés az én részemről mások felé, — ez pöffeszkedés

volna. Éppen csak közölni szeretném életem tanúságtételét... Olyan valakinek kiáltása ez, aki hiszi, hogy lát és aki másokkal is közölni szeretné látomását”.

Próbáljuk hát ennek a látomásnak — világképnek — gnozeológiai és episztemológiai gyökereit fölfedezni, vagyis Teilhard „Új-Filozófiájának, az alakulás Metafizikájának”, hüperfizikának alapjait megrajzolni.

2. HOGYAN LÁSSUNK?

a) „*A skolasztikus lecke*”. Milyen az anyagi létezők viselkedése, ha Teilhard nézi őket, az ő „titkos belső hajlama szerint, amely „indeterminációs elemeken át is” feltárja előtte a dolgok valódi létét”?

A fiatal Teilhard még nem szakad el attól a skolasztikus terminológiától, amelyet tanulmányi éveit során kapott. Első tanulmánya végén viszont mégis fölmerül a kérdés: „Az anyagi létezők valódi viselkedése? Hogy erre válaszolhatnánk, előbb meg kellene határozni, hogy mi is annak az értelme, hogy valami „valódi”, „igazi” (*véritable*)”. — A válaszát csak később adja meg. Egyelőre — amikor arról van szó, hogy „*miként valósul meg az emberi ismeret?*”, — még csak ismétli a jó skolasztikus leckét:

„Nem adódik nekünk intuíció magának a dolognak lényegéről („*in se*”). Követlenül csak jelenségeket ragadunk meg. Viszont ez is kétféleképpen lehetséges: vagy úgy, hogy látásunk bensőségessé válik a hozzánk viszonyított tárgyokban; vagy pedig — ellenkezőleg: kívülről, felszíni látással ragadjuk meg a létezőt, s ez az ismerési mód csak többé-kevésbé ingatag és bizonytalan jellemző vonásokat ad nekünk a „*bensejéről*”, pszichés életéről, „tudatáról”; ez történik akkor, amikor a sajátunktól különböző élő monaszt (egyedi, konkrét létező) ismerünk meg; a velem beszélő embernek, az előttem mozgó állatnak belső élete: számomra áthatolhatatlan valami; s ezért az enyémtől különböző belső életet én csak a saját belső életemből vett analógiák révén ismerem, és — ha közte és köztem mélyebb a természetbeni különbség, — igen homályos marad ez az ismeret”. — S Teilhard ilyen előzetes gnozeológiai tájékozottság alapján kezdi munkáját: „Tanulmányozni fogjuk az embert, az imént említett mindkét ismerési formát alkalmazva. Először sajátmagunk mélyére tekintünk, hogy ezáltal vezethessük le (*déduire*) saját lényegünk tulajdonságait, amint belső életünk mechanizmusának és bensőnk elemeinek analízise elénk tárja. Aztán pedig a külső formák közé helyezkedünk, kívülről nézzük a saját mozgásunkat a dolgok között. Majd az első módszerrel szerzett ismeretünket igyekezzük összevetni (*accorder*) a második módszer révén szerzett jelenség-tapasztalással... — saját tudatomban könnyen fedezek fel kétfajta főbb „megragadás-módot” (*représentations*): az érzéklést (*sensation*) és a gondolatot; figyeljük meg mindkettőnek jellemvonásait s kérdezzük meg, hogy milyen képességeket (*puissances*) tételeznek fel a gyökerükön. — Az érzéklésnek (és az általa alkotott érzéki képnek) az a jellemző sajátsága, hogy egyedi és térben kiterjedt tárgyakat vetít elénk. Az igaz, hogy az érzéklés eredményeként szerzett konkrét és egyedi intuíciók még igen pontatlanok lehetnek s éppen e tökéletlenségük miatt hozzávetőlegesen illenek több hasonló tárgyra is; ez mégis csak néha történik így; mert önmagában véve (*de soi*) minden egyes érzéki kép arra szolgál, hogy egyetlenegy dologra alkalmazzam: természetét alapján, az érzéklés csak egyedi és kiterjedt létezőt tár elénk; s ebből a szerepéből közvetlenül csak egyes esetekben juthat tovább. — A gondolatnak gyökerén megvan még az érzéklés vagy a képe, de már egészen új tulajdonságokkal: ugyanaz a dolog, amelyet imént az érzékléssel ragadtam meg, immár elgondolhatóvá válik; csakhogy ekkor már nem úgy jelenik meg, mint egyedi vonások összessége, amelyet a gondos megfigyelés vég nélkül szétszedhet, — hanem mint általános tulajdonságok hárdozója, amelyeket a növekvő szellemi munka egyszerűsíthet és egyre nagyobb számú létezőre terjeszthet ki. Amikor ezeken a tulajdonságokon eszmélődöm, olyan lényegekké csoportosíthatom őket, amelyek között ítéletet és gondolkodást lehetővé tevő szükségképi viszonyok léteznek. Végül pedig — már nem elégedve meg az érzéki adottságok egyetemesítésével és elrendezésével, helyesbíthetem is őket, sőt eszmei tökéletességi fokra is emelhetem őket, sőt — tapasztalatom határait túllépő tisztítás során eljuthatok teljesen anyagtanulmányozó (analóg) fogalmához.

b) *Teilhard „titkos hajlama”*. Néhány évvel később (1919-ben), amikor *Blondelle* levelezik, az ismerés kritikájáról is ír és kezdi megmutatni „titkos hajlamát” (*son secret penchant*), mert hát — amint *H. de Lubac* jól mondja: „Ilyen filozófiai probléma Teilhard életbevágó problémájához kapcsolódik” s ezért lassan megnyílik az út „az anyag lelki hatalma” felé, amikor Teilhard szembeállítja a formális logikát és a természetes szervezet *életét*: „Bár a „telinek” az eszméje a formális logikában kizárja a „bemélyedtnék” az eszméjét, — az *életben* viszont nem így van. Mert az életben vannak „teli valóságok”, amelyek szervesen hosszabbodnak meg (végződnek) „bemélyedtekkkel” (*creux*), vagyis vannak „teliek” (*des pleins*), amelyek egy bemélyedésnek első formáját alkotják (ilyenek a szervezet lényeges úrjai, amelyek — az embrióban — gyakran jelennek meg masszív teliek formájában, és csak aztán alkotnak mélyedéseket): az Embert éppen a kibontakozásának a logikája juttatja ahhoz a vágyhoz, hogy nálánál nagyobbá jusson el. S éppen itt, ebben rejlik az anyag lelki hatalma”.

Megindul tehát „kétfajta logika” szembesítése; egyre evidensebb lesz, hogy „az élet logikája” fog győzni a „formális logika” felett. „A világ problémája — a mi értelmünk számára — az, hogy két ellentétes elemet (Szellemet és Anyagot) társít olyan kombinációs láncolatá, amelyet a tartamon át szervez meg Gondolat és Öntudatlanság között”... És a „megoldása”? „A lelki Jelenség ... az a sajátosan elsőrendű (*par excellence*) mozgás, amelyre minden szinte odakötve-felfüggesztve van (*suspendu*) és amelyet semmi sem magyaráz meg”. — Kezdjük érezni-sejteni a nagy eltolódást a skolasztikus probléma-megoldás és a Teilhard-féle között. Valójában az történik, hogy a probléma egészen új síkra tolódik, a skolasztikus megoldás pedig — ha mondhatjuk ezt — szinte „zárójelbe téve” elhalványul. Olyanféle ez az eltolódás, mint amikor azt mondja valaki, hogy az Eukleidesz-féle geometria érvényes az Einstein-féle tér-időben is. Nem! — válaszolhatjuk. Mert az eukleideszi geometria a maga síkján érvényes; Einstein viszont más síkra a valóságnak jobban megfelelő dimenziókba vitte át a problémákat. A Skolasztika és Teilhard esetében: az ismerés kritikájának problémája máshová került: „Egyetemesített Fizika” dimenzióiba...

c) „A tárgy értékesebb, mint a róla alkotott tudásunk”. A dimenzió-változásnak, ennek a „szellemi mutációnak” következményei óriásiak. Teilhard tapogatódzva keresi az új episztemológia saját kifejezési formáit, pl.: „A Geometria (= az anyag fizikája, amennyiben csak anyagi dimenziók között nézzük a valóságot) igazában csak eszmény köpeny az anyagon, olyan értelmi szerkesztmény, amely illik ugyan a dolgokra, de nem fejezi ki természetüket. A hatszög ott van a hópehelyben, az ellipszis a bolygók pályáján, akárcsak a Mariotte-törvény a gázokban, — és viszont. Idealizálásról és — vele összefüggően — egyszerűsítésről van szó. A helyesbítésnek és — a kívánt megközelítéshez szükséges — alsóbbrendű tényezőknél száma vég nélkül sok (indéfini); ez arra figyelmeztet minket, azt akarja mondani, hogy minden fizikai törvény (a fizikát itt szaktudományként értelmezi Teilhard!) csak teoretikus szimplifikáció, a „magunk használatára”, „szellemi nagyságunk” csillogtatására szolgáló egyszerűsítése egy olyan adott ténynek, amely igen-igen bonyolult, rengeteg kapcsolatnak szötte és amelyet képtelen kimerítően kifejezni akármiféle értelmi és logikai magyarázgatás. Matematikai fogalmak, képletek, egyenletek, magyarázó mércék ugyanúgy nem merítik ki egy természeti jelenség óriási kozmogenetikusságát-bonyolultságát, mint ahogy meggondolások és indítékok felsorolása, analitikus elemzése és leírása nem magyarázza meg, hogy mi van egy-egy (természetes) hit-aktus mélyén (vö.: a szilárd anyag-darabka is szétszedhető vég nélkül sok sugárzásra). Van mégis egy fontos különbség: az algebrai jelek a valóságból többé-kevésbé tetszőlegesen kivágott adatokat közölnek; a természetes hit faktoraiban viszont természetük szerint megkülönböztetett tényeket találunk”.

S amikor keresve-kutatva próbálja kifejezni „nagy szellemi mutációját”, Teilhard érzi, hogy „élete nagy kalandjáról” van szó, és önmagát csitíttatja: „Csak ne erőszakoljak semmit: ha egy-egy ponton semmit sem találok, semmit sem érzek, — pedig azt gondolom, hogy találnom, éreznem kellene. — akkor se téngem a hajamat... Maradjak önmagamhoz hű: kutassak át minden — akármily csekélyke — fonalkát is... Ami igaz, ami valódi, az mindig mélyre nyúlik és visszhangot kelt, mélyen megfog”; „vigyázzak, hogy egy-egy témát (pl. a világhoz fűző szenvedélyes szeretetemet) ne *a priori*, ne előre kész elvek szerint, ne „benyomások szerint” tárgyaljam, hanem tudományosan, vagyis a tények alapján...”

Mert a tárgy értékesebb, mint a róla készített tudás"... „Dialektikus vitatkozás zavart szül. A logisztika győztesnek vélt támadásai ellenére is — nyugodt biztonsággal érvényesek az élő elvek (les principes vivants)”.... A párizsi paleontológiai kutatómunkájából az első világháború lövészárkaiba került Teilhard mit akar nekünk mondani mindezzel? „Szuggesztiókat hozok, nem pedig bizonyítékokat; nem már elért végpontokra mutatok, hanem nyílt utakra, irányokra; nem idealista ész-építményeket ajánlok, hanem feltárom a folyton-folyvást bontakozó valódi természetet, annak élénk göngyölődő történetét”. — „Utat nyitni” — a merev materializmus és a „fixista” Skolasztika között: „Hátha azt kell mondanunk, hogy a legteljesebb ismerésben egybeszövődik logizmus és intuíció? Az előbbi csak ahalitikusan szed szét egy — szintén merőben értelmi — percepciót, amely viszont szintetikusán tárta elénk a valóságot”... „Az analízis, ez a csodálatosan eredményes és nélkülözhetetlen tudományos eszközünk, mégiscsak szét-szedi, csökkenti, szegényíti a létezőket, mert hiszen — ismétli Teilhard — a tárgy értékesebb, mint a róla alkotott analízisünk; ha vég nélkül analizálunk, a semmibe jutunk (= a teljes sokaságba), a szintézis viszont a valóságos természeti létezők irányába mutat”.

Két tűz között érezve magát (az előre kész filozofálás „Scyllája”, meg a csak — analizálni akaró tudomány „Charybdisze” között), ezt is kijelenti Teilhard — *saját maga* terveként: „Amit én fogok mondani, annak olyan a *természete*, hogy *egybevág* (coincide) a Filozófiának, meg a Tudománynak is a *haladásával*”... Tudjuk, hogy a tudományok haladó útjait követve alkotta meg *a saját filozófiáját* („ajánlatok formájában”, de nem zárt szisztémaként!). Teilhard a jövőre hagyja döntését erről az „ontológiai logikáról”, ami mellett állást foglal. „Létezik valamiféle *ontológiai logika*, — írja — amely úgy fűzi össze az alakuló valóság fázisait, akárcsak az ész kifejti a maga igazoló lépéseit. Nos hát éppen ez a nagy kérdés: mi lehet egy ilyen kapcsolatnak az alapja, meg az összekötője? Vajon a véges *létezőt* csak *a saját alakulása* tartja össze?”

„Vége a „Skolasztika „szellemi klauzúrájának!” — kiáltja Teilhard Newman szavait. Csakhogy miként határozzuk meg világosan az új látásmódot? — „Néha azt gondolom, hogy a gondolat, az eszmék *alakot öltött érzéklés* (a *sensir* = *megtapasztalni* ige kitágított értelmében)... Máskor meg érzem, hogy az eszmék, a gondolatok egymást vonzzák, egymásból születnek, valamiféle 'fatális' egymásra hatás révén, amely *tárgyilag, objektív valami* (s ez az egymásra hatás vajon magukban az eszmékben van-e, avagy az agyunkban?...).”

„Feltárni, fölfedezni a szintetikus szellemi erőfeszítés útját!” — „Igen, *Szókratész* szellemét végleg és mindörökre elvesztettük és túlhaladtuk” (mert hát a tudományok új dimenziókat tárnak elénk)... „De nem tűnt el, és ma sem dobható sutba az ő „serlege”...: hozzá hasonló szenvedéllyel keressük az Igazságot, dialektika és szavak, egymást megértés és meg nem értés barikádjai és korlátai közepette.

Szavak homályosítják el a Fényt.

Az örök „szókratészi vágy” viszont: továbbadni, közölni, láttatni a Fényt.

Milyen szavak fátylán át?

Meg kell találnunk a valódi, tényt közlő szavakat!

3. A SZAVAK

a) *Meg kell találnunk a szavakat.* „A szavak makettek, amelyek többé-kevésbé jól borulnak gondolatainknak, eszméinknek tartalmára és gazdag finomságára. A nyelv nagy hatalom, de nagy gyöngeségünk is... Ezért annyira fontos, hogy tökéletesítsük nyelvünket, szótárakat szerkesszünk”. (Már tudjuk, hogy Teilhard csak egyetlen lapot írt meg „lexikonából”).

„Új szavak is születnek, hogy megrögzítsék újonnan szerzett eszméinket... Értelmük, tartalmi gazdagságuk csak egymást érő megközelítések, tapogatódzások során válik világossá”.

„A gondolat nemcsak a nyelv hozzávetőleges pontosságának van kiszolgáltatva; de hajlítják-alakítják új összefüggések, új kapcsolatok, sajátos meghatározók. Egy-egy disszonancia megöl vagy lehetetlenné tesz egy-egy eszmét; másrészt viszont: a szavak asszonanciája új gondolatok szülője lehet”.

Szakadatlan harcról van szó: „Meg kell találni a szavakat: definíciót kell keresnünk a Világ végleges szubsztanciájára és kapcsolataira, amelyek önnönmagában (in se) és Valami Máshoz viszonyítva is jellemzik (relative ad...)”. — „Csak legalább arra is képesek volnának az emberek, hogy helyesen *nézzenek*; akkor bizony nem fulladnának saját szavaikba, amelyeket ők gyártottak, pedig emiatt szemük elől tévesztik a valódi Problémát: meglátni magukat a valóságos dolgokat”.

Igen, egy probléma *helyes* megfogalmazásában ott rejlik már a jó megoldás *lehetősége*. Igen, a komoly *analízis* segít a dolgok struktúrájának leírásában. De a kettejük *után* felépített szintézisben van-e legalább több valami, mint circulus vitiosus?

Ilyen aggasztó kérdésre maga a valóság válaszol Teilhard-nak: „Ha csak a szavainkra „építenénk”, hasonlók lennénk a legrosszabb Skolasztikához: szívárványt akaránk kezünkbe fogni”. Ha viszont „a Világegyetem nem dologként, hanem *folyamatként* tárul elénk”, és ha szavaink nem „szubsztanciákként” akarják megmerevíteni a dolgokat (hiszen a dolgok *folyamatként alakulnak*), hanem csak tükrözni akarják az evolúció tengerárját, hátha akad e tükröző villámfények között — vagy inkább: a mélyükön — olyan fény is, amely evidenciaként vetül szemünkbe?

A szavak tehát — bár gyöngé eszközök — ilyen evidenciákat vetíthetnek szemünkbe. „Hogy szinte kiszúrják a szemeteket, evidenciákat akarok elétek tární!” — kiáltja hát Teilhard, s rögtön hozzáteszi *személyes* evidenciáját, amely máris *objektív* tényre utaló evidencia: „Életem nagy szerencséje az, hogy a filozófusok és teológusok „Szelleme” az egyetemes fizikai-kémiai folyamatok közvetlen *meghosszabbodásaként* tárult élelem”. Ezért is van az, hogy Teilhard „az igazság kritériumaként” nem „az ismerő személy és az ismert tárgy közötti megegyezést” tekinti (ez a „meghatározás” éppen azt *nem* adja, ami *határozott* a létezőben!), hanem — amint egyre inkább látni fogjuk — magának a konkrét létezőnek önmagában és a Világ minden más létezőjével megvalósuló koherenciáját és „termékenységet” „igazolja”...

b) *Más szavak, új szavak — ugyanazokról a létezőkről.* Étienne Gilson szellemenesen mondotta: „Milyen kár, hogy a szavak nem változnak, de változik a tartalmuk”. Nyilván azt akarta mondani, hogy *ugyanegy* szó tartalmi jelentése „tágulhat, módosulhat”. A legkirívóbb példa erre az *atom* szó, hiszen a görögök „atomja” éppen „szétvághatatlant, tovább nem oszthatót” jelentett; a mai atomkutatás pedig egyre tovább szabdalja az atomot. Vagyis az *atom* szó ma éppen az ellenkező jelentést tartalmaz, mint valaha a görögöknél...

Teilhard nem szellemeskedni akar, még saját magát sem akarja kigúnyolni, amikor igen „naivul” („tout naïvement” — mondja) megnyugtató minket: „Ugyanegy szónak alján mi nem fogunk ellenkező értelmet fölfedezni, még ha új szavakkal fejezünk is ki ugyanegy valóságokat”. Miért vállalkozik erre Teilhard? Mert „filozófiánkban mi régi eszmehalmazon éldegélünk, amelyet a mozdulatlanság és a szubsztancia fogalmai irányítanak. Mély áttételt (une profonde transposition) kellene végrehajtanunk fogalmainkon, hogy ezzel ontológiánknak legbensőbb magva válhasson használhatóvá”... „A Metafizika visszaélt valamiféle elvont, fizikailag határozatlan lényeg-fogalommal. A Tudományok viszont biztos „paraméterek” (állandókra mutató jellegek) segítségével határozzák meg nekünk a „lében részesült létezőnek” természetét és követelményeit, vagyis valódi fizikai szötteküket. Ezentúl bármelyik filozófiának és teológiának ilyen paraméterekkel kell számolnia és megfelelően kell őket alkalmaznia”. Persze, hogy ezek a paraméterek is változnak — a különféle létezők dimenziói szerint. „Amikor a szellem kibontakozását tanulmányozzák a korok során, filozófia-történetesek főleg az eszmék, a tételek, a rendszerek születésével és fejlődésével foglalkoznak. Csakhogy ezek a megformálható tartalmi elemek nem jelentenek mindent, talán nem is legfontosabbak a szellem életében. A geometriát pontokból, vonalakból, figurákból szerkesztik; csakhogy a geometria — önmaga mélyén — függ attól a tér-típustól (a dimenziók számától, a nívók „hajlatától”), amelyekben dolgozik a geometria megszerkesztője. E tér természete szerint, annak megfelelően változnak vagy egyetemesé válnak egyes tulajdonságok; mozgások és átalakulások válnak lehetségessé. Egy tér — önmagában véve — olyan valami, ami túlrad mindenféle formulázáson; s mégis ennek a „kifejezhetetlennek” funkciójaként alakul és kap kifejeződést az egész kifejezhető világ. Nos hát, ami igaz és világosan szemünkbe

tűnik a geometria elvont területén, élénk áll és hasonló bánásmódot kíván akkor, amikor a jelenségek egyetemes szisztematizálásáról van szó, vagyis filozófiáról. Filozofálni annyit jelent, hogy körülöttünk megszervezzük a valóság vonalait. Egy-egy filozófia-rendszerben elsősorban a harmonizált viszonyok összefüggő (koherens) együttese öltik szemünkbe. De ha közelebbről megnézzük, hát észrevesszük, hogy ez a sajátos együttes mindig csakis olyan Világegyetem számára készül, amelyet intuitív módon úgy fogunk fel, mint amelynek bizonyos meghatározott tulajdonságai vannak, amelyek *az ismerésnek nem sajátos tárgyát, hanem egyetemes feltételeit alkotják*. Ha változnak ezek a tulajdonságok, az egész filozófiának — anélkül, hogy felbomlónék — hozzájuk kell idomítania saját izületeit; olyan ez, mint amikor a sima felszínre rajzolt vonalak föltétlenül módosulnak, amikor megváltozik a felület hajlata, görbéje. Bizony, az emberi szellem múltja tele van hasonló „mutációkkal”; amelyek hol szelídebben, hol meg lökésszerűen érik őt: az eszmék mozgása ez, annak a szellemi térnek megfelelően, amelyben kialakulnak a gondolatok. Persze, az ilyen szellemi mozgás-alakulás sokkalta mélyebb és érdekesebb, mint a geometriai felület-változás. Csak egyetlen példát említsünk: egészen a XVI. századig, az emberi szellem szép nyugodtan szövögette metafizikai rendszereit... Mi már új — evolutív szerkezetű — „erőtérbe” kezdjük áttenni Fizikánkat, Biológiánkat, Etikánkat... S lehetetlenség volna visszafordulnunk a régi szellemi „erőtérbe”, milióbe, mert hiszen szellemünk új látási dimenzióval gazdagodott”.

c) Az „*egyre tovább haladó hódítás*” törvénye. Hogyan ölt hát alakot „az a nagy emberi vállalkozás”, amely mindnyájunkat áthat — és kötelez? Nyilvánvaló, hogy nemcsak verbális, elméleti és elvont megoldásokkal, hanem „olyan lehetőségek (éventualitás) során, amelyeket minden Ember teljes tapasztalatszerzése lassacskán érelt meg a korok során”, amelyben nyilvánvalóan áll élénk „az egyre tovább haladó hódítás” törvénye: az új igazságokat az emberek — mielőtt ki tudnák fejezni — megérzik, megsajítják; amikor pedig először próbálják kifejezni őket, föltétlenül gyarló formába öltöztetik. Olyan ez, mint amikor vonzó fénysugár jelenik meg az éjszakában: első pillantásra még nem tudjuk pontosan, hogy milyen irányban, milyen síkon villan fel a fénysugár; sokáig tapogatódzunk, sötét tárgyakba ütközünk, visszfények csálnak lépre, mielőtt elérnénk a valódi fényforrást, a minket vonzó sugarakat.

Vajon milyen az a nyelvezet, amelyet keresünk „annak nyomására, ami csak legszentebb van az emberben: a tudás és a jó tájékozódás igényétől vezérelve”?

Ha — egyrészt — „*értelemessé tenni*” (*intellectualiser*) annyit jelent, hogy elméletileg igazoljuk egy-egy „megértésnek” (*appréhension*) és egy-egy tapasztalati magatartásnak értékét; és ha — másrészt — „a Kozmosz mélyből jövő szava, „alaphangja” nem vész pusztá csöndbe, hanem elemi rezgések összhangját fogja át („Ami jelen van, az sosem néma: Une Présence n'est jamais muette”), — hát akkor milyen „az a valódi fenomenológia, amely fokozatosan épül minden tudomány egyetemes eredményeire és minden közvetlen tapasztalatunk óriási alapzatára”?; vagyis „az az Egyetemesített Fizika, amely teljesen más (antagoniste), mint azoknak a filozófiai építménye, akik túhegyre akarnák építeni rendszerüket”?

(Folytatjuk)

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézírataikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat nem őrizünk meg és nem küldünk vissza.

A freskó zenitjén

RÓNAY GYÖRGY HALÁLÁRA

Egerszezen ütött szíven a hír.
Ott ültem az Arany Bárány alatt
s kocsit vártam, mely szép Göcsejbe visz,
olajmezőn virágzó fák alatt...
A Népszava!... Az adta hírül,
hogy itt hagyott... De tisztán ment oda,
melyről, ha szólt, akár a gyémánt!
S tudom, onnan is tisztán néz ránk...
Csak egy fohászt, mely máma nem
divat...

Kocsmából át gyorsan a templomig
s ott álltam már a két torony között,
hogy lássalak, mintegy keresve Téged,
mert Báránytól a Bárányig az ív
rövid és egyben olyan végtelen.

S ott Salamon és István közt az ég
ahol, hogy épp tetőzzön, leszakadt
s a freskóból por lett a köveken...
E Jel s a Hír két kézzel fogta torkom.
Az üresség... De soha szebb helyet,
s mert nincs véletlen és nem is lehet
a boltozatra írtam nevedet,
az ív zenitjére; kivel együtt
indultam és hogy csillogott Dunánk...
— Hogy hányszor szóltál értem,

szóljak-e? —
S a fénykép Szárszóról, — Te küldted el;
a vers mellett — Attila sírhelye,
melynek sarkába fát ültettem én...
— De él-e az a tölgy?... Él-e az a
négy?...

Vagy csak a sár s a rámszakadt hiány? —
Néztem a festett ktrályok között
a magas ív kihullott közepét
s láttam arcod... Ahogy próbára tettél
akkor s nem Supervielle-t s Apollinaire-t
kínálva, de Budán kínálva borral...
S ahogy megcsillant és a nyelvemen
szétaradt, már láttad is kilobbant
szavamat: — De hogy?... Hiszen ez
becei? —

Nevettél, fénylett arcod és szemed,
hogy eltaláltam, mert Nálad ki tudta
jobban, hogy íz és fény a versbe-borba
biztosan ragyog!... Ki tudta jobban a
szabályt,
mint tör s köd nélküli esztétikád.

S most ott, magányosan, ahogy szavam
a két Torony s a két Bárány között
repült, kitöltötte a tört helyet.
És a freskó zenitjén, mint ragyog,
láttam, hogy fénylik s csak néztem
nevedet.

Rónay György emléke

„Óh a szárnyas idő sebesen elrepül” — mennyire igaz a horatiusi mondat. Szinte hihetetlennek érezzük, hogy egy éve már — vagy legalábbis hamarosan egy éve lesz —, hogy Rónay György eltávozott körünkől. Hiányát változatlanul fájdalmasan érezzük, és változatlan az a kötelezettség is, hogy ápoljuk és éberen tartsuk emlékét annak, akinek lapunk oly sokat köszönhetett.

Szinte a temetésének napján megérlelődött az elhatározás, hogy egy év elmúltával külön számban emlékezünk meg róla és már akkor megkértük azokat, akik a legközelebbi, személyes kapcsolatban voltak vele: írják meg nekünk ezeket a gondolatokat. Így jött össze a kisebb és nagyobb lélegzetű írásoknak az a füzére, amelyet az alábbiakban közre adunk. Természetesen távolról sem gondoljuk, hogy teljes és hű képet sikerült itt adnunk a számunkra oly kedves Eltávozotttról, de most nem is ez volt a szándékunk. Nem a páratlanul gazdag életműnek felméréséről van egyelőre szó — ehhez túl kevés is lett volna az elmúlt, nem egészen egy esztendő — ezúttal inkább arra törekedtünk, hogy az élő Rónay Györgyöt, az embert idézzük fel még egyszer sírjából, ahogyan barátai látták és ahogy ő maga beszélt különböző alkalmakkal önmagáról.

Úgy érezzük, fontos levelek ezek az emlékezés koszorújában, amely a jövőben, hisszük, további levelekkel gazdagodik majd, hiszen Rónay György olyan sokrétű szellemi örökséget hagyott ránk, amelyből még hosszú évekig gazdálkodhatunk.

D. K.

BELON GELLÉRT

RÓNAY GYÖRGY IGAZSÁGA

Nem volt konvertita, mint nagy eszményképe: Claudel. Az újból hitretaláltak buzgósága sem tette „írgalmatlan lekipásztör”-rá, mint ugyancsak Claudelt. Polgárian katolikus családból származott, hitét nem vesztette el, és válságba sem sodródott. Szellemi szülőföldjének, a francia katolikus szellemiségnek baloldaliságát és forradalmi hevét vagy legalábbis ízét, egész életében képviselte. És anélkül, hogy üstökösként lépett volna föl, hirtelen eltávozása úgy hatott katolikus körökben, mint mikor egy falat kenyér esik ki a szánkából, vagy a levegő fogy el körülöttünk. Halálában láttuk meg, ki volt igazán.

Mikor Petőfi feleségének és fiának hamvait a közös kriptába temették, Prohászka lángoló szavakkal emlékezett meg beszédében a koporsók fölött azokról, akik a lánglelkű költő génuszát föllobbantották. A másnapi újságokban karikatúra jelent meg, amint a nagy püspök hódol a szentek glóriájában tündöklő Szendrey Júlia és fia előtt. A halottakról való kegyeletes megemlékezés könnyen jut abba a látszatba, hogy szentté avatja az elhunytat. Holott nem erről van szó most sem, hanem arról, hogy akit éppen katolikus oldalról annyit bíráltak, annak belső világát a majd harmincéves ismeretség, együttműködés jogán a teljesség igénye nélkül feltárjuk. Okulásul is.

Misére járó, időnként gyónó-áldozó katolikus volt. Ezt kapta családjától, mint A nábob halálában, önéletrajzi regényében, megírja. Mély nyomot hagyott lelkében a premontrei nevelés Gödöllőn. Oszwald, Hermann Egyed, Vidákovich tanárait úgy emlegette, mint akiktől sokat kapott. Zimándi Piusszal való benső barátsága, de főként a harmincas években meginduló Vigiliához való elkötelezettség megőrizte a katolikus keretekben. Nyaralóhelyének, Balatonszárszónak plébá-

nosáról, Horváth Zoltánról, kit több mint 30 éven át a nyaralás vasárnapjain évről évre hallgatott, elismerőleg nyilatkozott, mint aki falusi lelkipásztorként lelkileg karban tartja népét és egyházát.

Igaz, volt benne lázadás a formális katolicizmussal szemben. És szinte Mau-riac-i megszállottsággal elemezte írásaiban a lélektelenné vált vallási magatartá- sokat és nyárspolgárivá szürkült kereszténységet kővé dermedt szokásaival, szeret- ni nem tudó érzéketlenségével, és sokszor szívtelenségeivel. De hogy ez a kritika nem a hit válságából eredt, azért jó lesz rámutatni azokra a szellemi tengelyek- re, amik belső világát mozgatták, és amik őt katolikussá tették.

Az első a nyitottság, ami a katolikum velejéből való. Chesterton mondja szel- lemesen, más vallások jelei (csillag, félhold, nap, stb.) zárt teret képeznek, a katolikum jele, a kereszt két vonal metszéspontjából kiindulva minden oldaláról nyitott teret mutat, és a kereszt formabontás nélkül hosszabbítható a végtelenbe. Ez a nyitottság igazából nem más, mint a Krisztustól ránhagyott felebaráti sze- retet, de a legtágabban értelmezve. Tehát amelyik nemcsak azokra terjed ki, „kik titeket szeretnek”. És átérzi a szégyenét annak a krisztusi kérdésnek: „Nem így tesznek a vámosok is? ... Nem így tesznek a pogányok is?” (Mt 5,47) Sőt to- vábbmenve megpróbálja megvalósítani azt, amire Krisztus Urunk biztatott: „Ha ezer lépésre kényszerítenek, menj el kétannyira. S ha pörbefogva el akarják ven- ni köpenyed, add oda a köntösöd is.” (uo. 38.) A nyitottság tehát az evan- géliumból indul el: „Tegyetek jót és kölcsönözzetek, anélkül, hogy valamit vissza- várnátok”. (Lk 6,35) Ez a kölcsönzés nem más mint előlegezés, előlegezése a figyelemnek, a bizalomnak és a kisebb-nagyobb szolgálatnak.

Rónay alapmagatartása volt ez a nyitottság emberekhez és irányzatokhoz egyaránt. Ez érvényesült a Vigilia szerkesztésében már Sík Sándor főszerkesztő- sége alatt is, amikor az ismeretlenségéből felbukkanó költőket és írókat észrevett, bírált vagy méltatott, esetleg szerepeltetett. Ez a szellem vezette, mikor a világ- irodalomról szellemi körképet adott — főleg a személyi kultusz éveiben — ha nem is vallásos tárgyuak vagy vallást érintők voltak. De hogy ez mit jelentett, arra rávilágít Sík Sándor közlése: Ha a Vigilia egy-két napot késett, Veress Péter rámteléfonoált, mi az? mi van? — mondotta Sándor bácsi. És mikor okát kér- deztem, miért olyan érdekes neki a Vigilia, azt felelte Veress Péter: Egyedül abból tudom meg, hol tartunk Európában.

Volt bátorsága e nyitottság értelmében nem katolikusokat, sőt ateistákat is sze- repeltetni főszerkesztősége idején. Egyháziak és hívek nemegyszer szemére vetet- ték ezt. Hogy ennek milyen hatása volt, lemérni konverziókkal és tömegeknek egyházba áradásával nem lehet. De hogy milyen missziót töltött be abban a világ- ban, amikor a vallásos gondolkodás csak egysíkú szemléletnek, kritikai kérdése- ket önmagának föltenni nem merő irányzatnak volt föltüntetve, azt csak azok tudják, akik azt meg is élték. És hány befutott költőnk gondol hálával arra a Vigiliára, mondhatnánk arra a Rónayra, aki először figyelt föl rá, és írt biztató sorokat róla. Ha nem is lesz vallásos ettől, de tény, hogy nem kap kedvezőtlen benyomást a katolicizmusról. Sőt!

A, második katolikus vonás az egyszerűség. Ez a nyitottságból következik és az egész valóságra való táru-lásból. Hogy ne csak a föltűnő dolgokat, magatartáso- kat és embereket vegyük észre, de az élet nagyobb hányadát képező egyszerű- ségeket. Jézus felhív bennünket: „Tanuljatok tőlem, mert szelíd vagyok és alá- zatos szívű” (Mt 11,29). Semmi sem áll távolabb az evangélium szellemétől, mint az. önhitt pöffeszkedés, a hatalom mutogatása és éreztetése azok részéről, akik „jóknak vagy igazaknak” tartják magukat.

Hogy Rónay mindenkivel szemben a szelidség és alázat köntösében jelent- e meg, ezt nem tudom. De nemrégiben írta egy fiatal írónk hálás elismeréssel, hogy befutott író korában úgy beszélte meg az alig fölszerűlt fiatalember prob- lémáit vele, mintha egykorú és egyenrangú társa lett volna. Írásaiban legtöbbször az egyszerű, szürke mindennapiságba öltözött jóság élvezi írói tehet- ségének rázáporozó arányát a nevében is semmitmondó Kis Páltól kezdve legutolsó regényének megdöbbenően nagy alakjáig, Kende Pepiig, a gödölyéig, szemben a csak maga körén mozgó Stoll Auréllal. De talán legplasztikusabban ki- fejeződik ez a *Szegény jó Hanuszákné* című novellájában, amit legnagyobb no- vellájának mondanak irodalmárok is, és ami érthetetlen okokból kimaradt novel- lái közül (Vigilia, 1950.). A szegény kis mosónő egyszerű jósága, sőt szentsége hogy elhomályosítja a kényes nagyságát és a nagy tervű papot!?

És végül az igazság keresése és képviselése. Hogy milyen gondosan kereste az igazságot, azt megmutatják a *Kutatás közben*, az *Olvadás közben* és a *Fordítás közben* című kötetek dolgozatai. Emberekkel való kapcsolataiban is hagyta magát meggyőzni érvekkel és tényekkel. Prohászktól több szempontból, de hozzá még irodalmi szempontból sem „birta”. 100 éves születési évfordulójára kért a Vigília cikket. Némi aggodalmam volt, mert túl egyszerűre sikerült. Jó volt — felelte —, többen megtértek tőle. Mikor elképedve néztem rá, az felelte: Például én is.

Hitt az igazság erejében és tisztító hatásában. Azt vallotta mint Teilhard: Az igazságot ki kell mondani, mert az akkor már jelen van a világban és munkálkodik. Ezért vállalkozott a dialógusra mindenkivel, és egyháza zsinat utáni útmutatását követve a párbeszéd kockázatát és kalandját képviselte. A szétágazó irányzatokban kereste az összekötő igazságokat, és a párbeszéd társ igazság-elemeibe öltöztetve szerette előadni a maga teljesnek tudott igazságát. Nem törődött azzal, megértik-e, nem. Azt vallotta: addig kell hangoztatni az igazságot, míg a végén elhiszik az emberek, ha közben látszatos eredmények nem is születnek.

Jézust követte ebben is, aki így biztatta apostolait: „Semmi sincs elrejtve, ami nyilvánosságra ne jutna, sem eltitkolva, ami ki ne tudódnék. Amit sötétben mondtatok, elmondják majd fényes nappal, és amit szobában fülbe súgtatok, hirdetni fogják a háztetőről” (Lk 12,3). Hinni az igazság, sőt a kimondott igazság erejében annyira jézusi, nem figyelmes hallgatók előtt, sőt a megnyíltság helyett bezárkóztak előtt is hangoztatni kell. „Ha pedig betértek egy városba és ott nem fogadnak be titeket, menjetek ki az utcára és mondjátok: Még a port is lerázzuk rátok, ... de tudjátok meg: Közel van az Isten országa” (Lk 10,11) — mondja az Úr tanítványainak.

A katolikus ember nem problémamentes ember. Rónaynak is bizonyára voltak problémái egyéni életében is, a közösségben is. Jézus szava szerint mag az ember, búzaszem, amit el kell vetni, gyökeret ereszt, szárát hajt, majd kalászt, míg kiérlelődik az érett, a teljes búzaszem. A gyökerekkel földbe kapaszkodik, a szárral kiemelkedik, a kalászszevelek védik és kifejlésre segítik a búzát. Ettől a tarló nem lesz értékes, sem a szalma, sem a pelyva. Ezeket nem gyűjtjük csűrökbe, az örökkévalóság csűrjeibe sem. De kár volna akár a gyökerekkel, akár a szalmával-pelyvával a búzaszemet összetéveszteni.

Rónay katolicizmusa nyitottságával, egyszerűség-eszményével, és az igazság szolgálatával teljesebb az evangélium búzájává.

RÓNAY GYÖRGY ÖNVALLOMÁSA

1968-ban a Magyar Rádió irodalmi osztálya arra kért fel, hogy a *Kortársaink* című sorozat számára negyvenperces műsort állítsak össze Rónay György műveiből. Rónay György önvallomása ehhez a műsorhoz készült és ő maga olvasta fel bevezetőként, illetve összekötőszövegként a rádióban. Az író szövege a birtokomban levő eredeti gépirat alapján kerül közlésre.

Vargha Kálmán

Az írónak nemegyszer fölteszik a kérdést: hogyan kezdte? mikor kezdte? mivel kezdte? miért kezdte? De válaszolni rá nem olyan könnyű, mint a kérdések gondolják. A kezdet, indokaival együtt, többnyire „az idők homályába vész”.

Őt vagy hatéves koromban fedeztem föl, hogy a szavakat bizonyos rendbe szedve, és a rendbeszedett szavakat összecsendítve verset lehet írni. Nem sokkal később már rávettem magam az elbeszélő prózára: anekdotikus falusi történeteket írtam Gárdonyi modorában. Következett az esszé: gimnazista voltam már, talán második vagy harmadikos, amikor házi használatra tanulmányt kezdtem

A szegény kisgyermek panaszairól. Az egészből egy szóra sem emlékszem; de boldog izgalma máig föl-fölkísért bennem. Legvégül ráadtam magam a műfordításra is: első francia tankönyvem egy szemelvényét, Théophile Gautier két strófáját ültettem át, a napfényes magasban gyöngyként szétszóráló galambokról. Azóta se fordítottam Gautier-t.

Mégsem így kezdődött; mindez csak amolyan apokrif legenda. Az igazi kezdet valami tudatossággal kezdődik: azzal, amikor az ember megpróbálja kezébe venni a képességeit, utat keres és mestereket választ; esetleg kivereszi magának az útját.

Kiken nevelődtem? Ha visszaemlékszem, egy heveny Ady-láz után Kosztolányit, Juhász Gyulát, Tóth Árpádot olvastam fáradhatatlanul, meg a magyar Baudelaire-t; Babitsot akkor még csak szórványosan, és némi idegenkedéssel. Régibb költőink közül Berzsenyit szerettem a legjobban. Nagy élményem volt a Nyugatban Bánya Kornél, a fiatal Illyés, Szabó Lőrinc *Kalibánja*. Aztán a húszas évek végén Dsida Jenő, a *Leselkedő magány*, és Szemlér Ferenc kötete, az *Éjszakai kiáltás*. Áprilyt betéve tudtam, és egy időben Reményiket utánoztam. Mert az akkori erdélyi magyar lírát jobban ismertem a hazainál, noha nem vagyok erdélyi, és soha nem is jártam ott. De ez is még jobbra a tudatos választás előtt volt.

Pesten végeztem az egyetemet, kilencszázharmincegytől harminchatig; Horváth János, Eckhardt Sándor, Gombocz Zoltán volt a tanárom. Nemcsak a „szaktárgyaimat” tanultam meg tőlük; nemcsak módszerre és tudományos tisztességre tanítottak, hanem valami másra is, sokkal többre, fontosabbra, életre szólóbbra: arra a legjobb hagyományainkban gyökerező magyar humanizmusra, amelynek másik őrtornyát épp akkortájt építette föl az esztergomi Előhegyen Babits Mihály. S ezzel, azt hiszem, meg is neveztem azokat a magyar mestereimet, akiknek a legtöbbet köszönhetem. Máig legszebb emlékeim közt őrzöm Horváth János egy levelét; amikor egyik irodalomtörténeti munkám, a *Petőfi és Ady között* megjelent, ő meglátta, hogy nem pusztán holmi „metaforavadászatról” van benne szó, mint egyik bírálóm mondta, hanem erről a magyar humanista hagyományról, és az irodalom történelmi felelősségéről is.

Sokat fordítottam és fordítok, részint kedvtelésből, részint megbízásból (igyekeztem a megbízásokat is kedvteléssé szepíteni), prózát is, verset is; vannak hát más mestereim is, és beiratkoztam más iskolákba is. Elsőnek talán a francia költészetet említhetném, a modern franciákat, Apollinaire-től, Claudel-től a maiakig, akiket inkább nevezhetek már társaimnak és barátaimnak, mint mestereimnek; említhetem aztán életem egyik legszebb, legfrissebb élményét, a francia reneszánszt; említhetem Balzacot és Stendhalt, vagy Saint-Exupéryt, aki a negyvenes években erkölcsileg is nagyon sokat jelentett számomra; és nagyon erős nyomatékkaal azt, akinek a társaságában talán a legtöbb táplálékot találtam: Goethét.

Első regényem 1937-ben jelent meg; az első, melyet mai szemmel is szeretek, noha korántsem hibátlan, a *Fák és gyümölcsök* 1941-ben; Baumgarten-díjat kaptam rá, és Schöpflinnek is, Szerb Antalnak is volt pár jó szava róla. Még 47-ben napvilágot látott egy regényem, *Az alkony éve*; aztán volt rá alkalmam tíz esztendőn át, hogy magamban gondolkozzam a műfaj kérdésein. Hogy mire jutottam? Nagyjában arra, amit — természetesen a kellő áttételben — egyik regényem, a *Képek és képzelgések* regénytervekkel küszködő kamaszhősének mond idősebb barátja.

Ez a regényem részben Bécsben, részben a Semmeringen játszódik; a színtér: kamaszkori emlék. Azután csak 1963-ban jártam újra külföldön, Franciaországban először, ellenőrizhetni végre a szemléleti valóságban is, amit közvetve, fordítások során, már annyit „láttam”, aztán Olaszországban, Belgiumban és természetesen újra Bécsben, meg Lengyelországban, aminek a *Szürke élet* című kisregényemet köszönhetem — de köszönhetek az utazásnak sok egyebet is: élményt, képet, szemhatár-tágulást ötvenéves korom után egy kicsit olyan volt ez, mint egy ajándékul kapott második születés. És olyan is volt, mint a sok imaginárius, fordításban, tanulmányban való „utazás” reális, konkrét párja, vetülete (és ki tudja, melyik vetülete végül is a másiknak?)...

Utazni persze nemcsak egyféleképpen lehet: nemcsak úgy, hogy helyemet változtatom a föld felszínén. Van egy másfajta, mondhatnám mozdulatlan utazás is: lefelé, a mélybe, az időben, a történelemben, a létben. Kapcsolat nem tá-

jakkal és városokkal, hanem a természettel, létünk teremő erőivel, életünk és történelmünk értelmével. Ezt a másfajta, második utazást jelenti nekem évről évre Szárszó.

Nem vagyok „specialista” típus (bár ez talán legalább annyira természet, mint szándék dolga); nem akarok „csak ez” lenni, vagy „csak az”, „csak” költő, vagy „csak” prózaíró — az irodalomtörténetben is mindig él bennem némi fönn tartás az olyan kutatókkal szemben, akik kitűnően értenek egy bizonyos korszak egy bizonyos évtizedéhez, de más korokról fogalmuk sincs (hogyan érthet valaki csak egyetlen ághoz, ha nem ismeri az egész fát?) — s igyekszem, hogy abból, amit sikerült a magamévá tennem, ne ejtsek el semmit. Ezt még sosem bántam meg: hogy csak egy példát említsek: kritikában (és azt hiszem, ma én vagyok Magyarország legöregebb — sőt talán egyetlen? — olyan kritikus, aki immár több mint egy évtizede ugyanannak a folyóiratnak — a Vigiliának — a lapjairól kísérelve figyelemmel hónapról hónapra irodalmunkat) — kritikában, mondom, mindig nagy hasznát láttam egyrészt saját írói tapasztalataimnak, másrészt irodalomtörténeti ismereteimnek. Néha megkérdezik: minek érzed magad inkább, költőnek, esszéírónak, elbeszélőnek; vagy: mit szeretsz jobban, verset, regényt, esszét írni, esetleg fordítani? — s erre csak azt tudnám felelni: egyformán érzem magam ennek is, annak is, mindnek együtt és egységben, s egyformán szeretem mindet, s mindig éppen azt a leginkább, amit csinálok.

Köztudomású, hogy korunk lírája — ha tetszik: a modern líra (bár nagyon sokféle és sokértelmű fogalom a modernség; és nekem, megvallom, sosem volt, és ma sem különösebb gondom, hogy a szó közkeletű értelmében modern írónak tartanak-e, vagy sem) — köztudomású, mondom, hogy korunk lírája kedveli a mítoszokat. Általában nem megverselhető „kultúranyagként”, mint olykor vélik (és egyes kritikusaik nekem is a szememre vetik), hanem mintegy meg-nőtt metaforaként, illetve képként, amelyben a költő kellő „tárgyilagossággal”, mintegy személyességénél nagyobb, általánosabb érvennyel fejezheti ki a lehető legszemélyesebbet. Mit jelent nekem a költészet? Minden magyarázatnál pontosabban egy mítosz képében próbáltam elmondani, a skandináv mondák rejtelmese- sen éltető-termékenyítő, az élet princípiumát képviselő fájáról:

*Yggdrasill fa, Yggdrasill fa,
karolj engem ágaidba,
világrejő lombjaidra
fektess engem, Yggdrasill fa.*

*Fejem alatt puha párna
bolyhos csönded éjszakája,
fehér eső villogása
nappalaim ragyogása.*

*Madaradnak fogadj engem,
koronádban énekelnem,
sűrű sátrat vonj felettem,
a keselyű rám ne leljen.*

*Nincs mit féljen a haláltól,
akit a te lombod ápol,
véd a kártól, óv a gyásztól,
pusztulástól elpalástól.*

*Mert ágaid sosem asznak,
örök forrás él alattad,
őszök jönnek, erdők halnak,
de te mindig fiatal vagy.*

*Yggdrasill fa, veled eggyé,
váljak én is gyökereddé,
ágaiddá, leveleddé,
lombosulva mindörökké.*

ASZTAL ÉS KENYÉR

Az utóbbi időben egy barátságos, aranykeretes arckép nézett le ránk az ápoltság alól, amikor Rónay György társaságában, íróbarátainkkal a Vörösmarty-cukrászda egyik ablakfülkéjében üldögéltünk. De más, egészen más arcokat, képeket is láttam velük együtt, mint Kugler Henrik cukrászmesterét. Üldögéltünk mi már olasz konyhának álcázott dunaparti csehóban, aztán, régebben, egy lavornyai eszpresszó hátsó peremén a Váci utcában — nincs ennek még harminc esztendeje sem. Budán is voltunk, hogyne, a porosan kihalt Budai Kioszkban, Virág Benedek házának háta mögött, a Rózsadombon Rónayéknál, Szárszón, a fészekszerű kis kertben, Bruges sötétzöld, gót csatornáin is hajóztunk egy gótikusnak tetsző motorcsónakon. Úgy rémlik, együtt voltunk Regmecen is, a fiatal Kazinczy elfogatásakor, Párizsban Pascalnál, vagy Felsőelefánton, Ányos Pál klastroma alatt — nincs ennek még kétszáz esztendeje sem.

Felsőelefánt, az volt a szép. Nagy, nyitrai hegyek köröskörül, kétméteres hó; a fenyőerdőn át közeledve egyikünk elkésett; másikunk meghűlését melengette a tűzhely mellett; harmadikunk aktatáskájában nemcsak roppant könyvcsomó dagadozott ezúttal, hanem egy termosz tea is; negyedikünk a szán szíjait igazgatta az udvaron, mint egy szakadt, mindig újra megcsomózott cipőfűzőt, gőzölgő fejű, ködös lovak háta mögött. Ha jobban meggondolom, Felsőelefánton voltunk a legtöbbet, közelebből meg nem határozható kiöblösödésében a téridőnek, egy vázlatos ívóban, amelyet utazóknak, vándoroknak, remetéknek, bizonytalan illetőségű jövő-menőknek, zúzmarás favágóknak tartottak fenn, mindenesetre téli ősvényeken járóknak; amely irodalmi helynek tekintendő, de tájolása nehéz. Ültünk Felsőelefánton, behavazva.

És mégis volt valami szép ebben a hideg, hegyi tájékban — amelynek képét Rónay Ányos-tanulmányából merítem, engedetlenül használva fel az ő tárgyilagos leírását önkényeskedő, laza elrajzolásokra —, volt benne szép sok mindenért, de leginkább Rónay György jóvoltából. Most mi lesz, hogy ő kilépett a képből? Csak nem szűnt volna meg az a kerekasztal, ahol ő ül az asztalfőn?

*

A kezdetek. Nem szabad elfelejteni a kezdeteket. Idősebb volt nálam Rónay György egy „nemzedékkel” — nem szívesen használok a nemzedék szót, nagyon is inflációsan terjeszkedik —, de ez a kor években nem jelent olyan sokat, mint irodalmi helyzetben, a pályakezds eltolódásaiban. Világok választották el azokat, akik már a háború előtt írók voltak, a háború után kezdők. A megalapozott, sínre tett, működő írói lét, és az alig-alig megkezdett, de rögtön megszakadt — a bebizonyítottság különbsége ez. Utólag inkább azt csodálom, hogyan tudta Rónay György olyan természetes módon megszüntetni irodalmi évszámaink különbségét, az adódó tanítványi helyzetet felszámolni, barátivá, társivá fordítani s tette ezt később jóval fiatalabbakkal is. Nem olyan magától értetődő ez. Képesség kell az eltérő korosztályok (szellemi helyzetek) különbségeinek feloldásához. Pláne, ha valaki nem pajtáskodó, nem hátbavágó alkat, amilyen Rónay is volt. Valahol, valamilyen síkon, a szellemi szociabilitás síkján mégis megoldotta, sokunk szerencséjére, az irodalmi hozsmetszetben mozgó élet sok csapdás feladatát. Nem szabad elfelejteni: Rónay a kevesek közé tartozott, akik nehéz időkben — egy természetes, baráti, sőt vigasztaló mozdulattal — befogadtak minket az irodalomba.

*

Vigasztaló volt Rónay György. Mint a kenyér, mint a jó szó, mint a friss víz. Igen, igen. Az a verse motoszkal most is a fejemben, amit úgy szeretek idézni: „Nem tört hoztam. Olajat, kenyeret, korsóban tiszta víz...” Erről volt szó. Végleg nem volt panaszkodó fajta. Sérelmeit, dúltságait, bizonyos lelki síkjait teljesen elzárta, ami ismerősei felé fordult, az a nyugodt Rónay-arc volt, a kis mosollyal. Ha meggondolom, miibe kerülhet egy ilyen arc (ismerve valamennyire

a világot): beleborzong a hátam. Mindenesetre nehéz időkben és könnyebbedő időkben, köz- és magánfájdalmak között mindig ő volt a „nem számít”, a „ne vedd föl”, a „ne félj”. Úgy bánt velünk nemegyszer, mint toporzékoló kölykeivel a türelmes, optimista atya. Mi persze fűrtük az optimizmusát, cinkosan mosolyogtunk, ha valami nagyon jóhiszeműt talált mondani: Ugyan, Gyuri, ugyan! Csak éppen... csak éppen életünk egyik fontos feltétele volt az ő hangszíne.

*

Hogy miről beszélgettünk egy életidőn át? Mindenről, vagyis irodalomról. Irodalom kellett nekünk, avant toute chose. Nekem meg — külön — vers kellett, rímek, ütemek, világrengető jelzők, mesterségbeli fortélyok. Már megint az anapesztus, anapesztus, legyintgettek a prózaírók, az irodalomtörténészek, ha belekeveredtünk a témába Rónayval. És nem kerülhettük el, mert mindkettőnk egzisztenciális témája volt. Rónay oeuvre-je hatalmas. Igazán nem állítható, hogy elhenyélte volna az Isten napját, nemzét életét. Ha valaki megtette a magáét azért, hogy a külső-belső légkör munkálkodásra alkalmas legyen, ő aztán megtett minden lehetőt. És mégis: nem lehet olyan nagy mű, amibe „minden” belefér; az ember sokkal szélesebb, mint a művei. Ezt a leíratlan pluszt kaptam én meg Rónaytól egy folyamatos élet-beszélgetésben.

Elismerem: túrhetetlenek lehettünk, amikor fülig belemérültünk a poétikába, stilsztikába. Mint két kőműves, aki a vakolókanál fajtáit, mint két akvarista, aki a szárított vízbőlha tulajdonságait mérlegeli. A semmik, az apróságok, a legalapabb alapok, a szenvedélyes részletek, azok kellettek nekünk, azok bizony, choriambus és szabadvers, hangsúly és időmérték, Arany János és szürrealizmus, vízió, versminimum. Nem mondom, hogy mindig ugyanazt gondoltuk. De mindig ugyanarról gondoltunk valamit. Ha nagyon magasra akarnám fellőni a megfogalmazást, azt mondhatnám: a minőség mérhetősége foglalkoztatott minket állandóan; a tetszésen, nem tetszésen túl ezt az abszurditást kergettük, vadásztuk a mesterség labirintusaiban. Egyszerűbben szólva: szerettünk versekről beszélni. Ebben csillapíthatatlan volt az étvágyunk. És Rónay azon frissiben, cipőmelegen nyújtotta véleményét, vagy állandó belső kontemplációjának egy szeletét. Pótolhatatlan kenyérszeletek.

*

A műveltsége. A műveltség kezd kihalni a magyar irodalomban, mint a mammut. Nem szakműveltségre gondolok — hányszor kell még elmondani —, nem lexikális tudásra, nem jól értesültségre. Hanem az igazi irodalmi kultúrára, Babilónra, Halász Gáborra, Szerb Antalra. Rónay műveltsége sem annyit jelentett csak, hogy a tudása nagy volt. Hogy Goethétől Adyig, az antikoktól Michelangelóig, Duns Scotustól Heinrich Böllig mindent szervesen ismert, kezében tartott. Hogy, ha olyan sor akadt egy mai francia versben, amit Budapesten senki sem értett, föl lehetett venni a telefonkagylót és megkérdezni tőle. Engem főleg azért varázsolt el ezzel a tulajdonságával, mert semmi hajlama sem volt a kápráztatásra. Mellékesen, mintegy unottan bökte ki a neoplatonizmus némely jellemzőjét, ha éppen sor került rá. De mindez nem meríti ki kultúrája jellegét. Műveltsége annyit jelentett, hogy meg volt művelve a gondolkodása. Mint a jól szántott, jól tartott, jól termő föld. Elme volt, homo sapiens, és sapiensi mivolta mélyen átérezte egész természetét. Mert műveltsége nemcsak az ész iskoláját járta ki, hanem — mintegy titokban — az ágostoni schola pectorist is, a teljes személyiség formálódásának keserves, magasabb osztályait. Szelleméből hiányzott a csúfondárosság. Hivalkodás nélküli értelem volt az övé, feladatvállalásaiban már-már vezeklő; tártajtós, jóindulatú értelem. Talán ez tette, ez az etikus-értelmi kettős színezet, hogy kevés emberi sziluettet láttam, amely ilyen fokig kifejezte volna én-felettes uralmát.

*

Van-e író, aki sohasem beszél a saját műveiről? Rónay volt ez az író. Némaságai közül ez volt a legmeglepőbb. Mert különben — kár is mondanom — nagyon módjával vett részt abban az ömlő, hol mulatságos, hol csípős hadovában, ami az írói beszélgetés. *Valamiről* szeretett beszélni, nem úgy általában.

Nem teniszjátékos volt a társalkodásban, inkább súlyemelő. De szerette az emberi közeget, élvezte is, vagy ha olykor meggyötörtetett általa, akkor megbocsátotta, mint annyi mindent — a megbocsátás erényét bőkezűen tudta gyakorolni. Nem mintha indulattalan lett volna. Szó sincs róla. Néha-néha nekilendült és nagyon is indulatos tudott lenni szóban vagy írásban. Ez volt azonban a kivétel, a kardiogramm ritka kicikázása. Általában ritkán ítélkezett. Nem, nemcsak önfegyelemből. Hallgatásainak mélyén nem a titkolt bírálát ült, hanem inkább a titkos bizalom.

*

Mert volt benne valami végső bizalom. Mégis-bizalom volt ez persze, kiküzdött jóakarát, amelynek égboltját mindennap fel kell emelnünk magunk fölé. Aki látta ezt az égboltot, aki ismerte azt a nyarat, amelyet — őszerinte — meg kell teremtenünk magunkban, az sokat látott. Túl minden irodalmon egy jelenséget. Egy jelenséget, amelynek az irodalom közege volt, de nem határa. Azok közé tartozott, akiknek léte, lehetőségése, valahogy átrajzolja a dolgok körvonalait. A pusztán tény, hogy van, hogy egzisztál valahol, szelíden kényszerítő volt, mint egy éghajlat. Minket, túlélőket, most már belülről kényszerít.

„MEGYÜNK ELŐRE...”

Beszélgetés Rónay Györggyel társadalmi közérzetéről, a kritikáról és munkáiról

1977 őszén 12 órás felvételt készítettem Rónay Györggyel. Ez több 200 gépelt oldalnál. Ezért ezt a pár oldalt közlöm. A többi anyag a Kortársaink sorozathoz készült. A család és tudomásom szerint is ez utolsó beszélgetés volt vele életéről. Nem az életműről, hanem az élő Rónay Györgyről írok. Hisz köztünk, bennünk él.

Rónay Györggyel lakásán beszélgetünk. A sok könyv között és a feszület alatt. Törékeny, szívinfarktusa óta még áttetszőbb lényét Illés Endre egyik krétarajzának címével érzékeltethetem legjobban: *Ariel a könyvkiadóban*. És a beszélgetés lényegét összefoglalva: könyvek Arielben. Mennyi volt ez a könyv? Önálló műve ötvennél több, fordításai és az általa szerkesztett könyvek a száz kötetet is meghaladják. Kezében az egész életműve, katalóguscédulákon. Így elfér egy tenyerben. Nehéz korszakok, nehéz társadalmi és egyéni körülmények között született alkotások. Halvannégy év alatt sok mindenén átment. Erről is beszélgettünk. Így természetes volt, hogy megkérdeztem:

— Milyen a társadalmi közérzeted?

— Elmondhatatlanul sokat javult. Bizonyítja ezt az is, hogy 1957 óta lekerültem a feketelistáról és azt írom, azt csinálom, amit szeretek. Tízévi hallgatás után évente több könyvem is megjelent. Ugyanakkor elmondhatatlanul sokat romlott az élet belső értéke. Az embereknek többé-kevésbé megvalósulnak álmaik, anyagi téren. Utolért bennünket a technikai civilizáció. Következménye az egyre jobban tapasztalható dehumanizáció.

— Mit lehet tenni ez ellen?

— Én mondjak receptet? Nem tudok. Én csak azt tudom tenni, ami rajtam áll, hogy valami mást csináljak, mint ami a divat. Védem az ember személyi

egységét, szabadságát, bensőségét, hitét, hitelét... Nem tudom mit mondjak még? Én ezért dolgozom, írok, olvasok. Talán emiatt vagyok konzervatív, nem lelkem szerint, hanem a kintiek minősítésében.

— Pesszimista vagy?

— Nem vagyok pesszimista, mert akkor már nem élnék.

— A jelenlegi irodalmi helyzet, a kritika, az alkotók és műveik mit mondanak neked?

— Megbízható, fiatal kritikusok kellenének, akik felfejtik, kibontják egy-egy alkotó művét és egyéniségét. Az utánpótlás körül nincs baj. De sivár, nagyon is antirealista a művek többsége. Hadd tegyem hozzá, az írók élete is. Elfordulás a realizmustól — ez hosszú távon a halált jelenti, mert ez elfordulás az élettől is. De ha ezt megírnám, akkor úgy értenék, hogy na, a Rónay befarolt, és lefeküdt a hivatalos irodalomnak. Pedig jó az, amit hivatalosan kérnek, de nem úgy, ahogy akarják. Elhagyni minden jelzőt és nem propagandairodalmat, hanem realista irodalmat kell védeni és szorgalmazni.

— Dolgozol-e az Írószövetségben?

— Nem. 1972-ig, a betegségemig, aktívan részt vettem az ottani munkában. Most az a benyomásom, hogy jó dolog ugyan, ha néha összejönnek a világ más-más tájáról az alkotók és beszélgetnek, de a gyakori bizottságosdi, az értekezletek tömege felesleges. Megmérhetetlenül sok időt rabol el. Ezenkívül megöli az íróban az alkotáshoz nélkülözhetetlen nyugalmat. Nincs módja arra az elmélyülésre, a világban való nyugodt, alapos körülnézésre, megfigyelésre, amiből aztán művet tud teremteni.

— Mivel töltötted a nyarat? Tudom, hogy Szárszón voltál. Amikor találkozunk Pesten, úgy láttam, hogy fáradt vagy. Nem pihentél a nyáron Szárszón?

— Szárszó nékem nem pihenőhelyem, inkább második otthonom. Viszem mággammal a munkámat is. Végigdolgozom a nyarakat. Tavaly egy, már nyomás alatt levő regény nagy részét ott írtam.* Ennek központi alakja egy bíró, aki kisebb koncepciós perekben azt a feladatot látta el, amit mások a nagyokban. 1957-ben elbocsátják. Ő nem nyugszik bele, követeli a rehabilitálását. Nem teljesítik, mert még azok szorúlnak rehabilitálásra, akiket elítélt. Egy vidéki viláiban elmélkedhet tettein, életén. Az idén jobbra fordítottam, mégpedig Hölderlint. Az Európánál jelenik meg öt ívnyi terjedelemben, új fordításban. A művek kétharmadát én fordítottam, a szerkesztést is én végeztem. Nemrég adtam postára a gépiratot. Függőben van Mikszáthról egy kismonográfiám. Ehhez olvastam. Aztán lent volt három unokám. Hát túlzottan sokat nem pihentem. Szinte csak amikor a gyerekekkel úszkáltam.

— Elmondanád egy napodat a Balatonnál?

— Egy nap a Balatonon. Hát mi volt? Amikor a gyerekek lent vannak, a fölkelés után elmegyünk a nagyobbik, vagy a két nagyobbik unokámmal bevásárolni. Aztán lemegyünk a vízre. Úszunk, játszunk.

— Infarktusod óta rendszeresen úszol?

— Nem. Csak nyáron, a Balatonnál. Na, aztán már kész az ebéd. Ha ezzel végeztünk, a legkisebb unokámat lefektetjük. Fiú. Most lesz nagycsoportos óvodás. A nagyobbak, tizenkettő és tízéves lányok, játszanak. Akkor még marad két órány, azalatt fordítok, írok, olvasok. Ezt újra közös játszás, séta követi. Már is itt a vacsora... Este tévét nézünk, a híreket, meg ami esetleg gyerekeknek való. Ha a gyerekek nincsenek ott, akkor délelőtt is dolgozom. Tizenegy körül úszom egy-két órát, ha az időjárás engedi. Az idén augusztus nem nagyon kedvezett.

— Itthon, hogy telnek napjaid, heteid?

— Többnyire itthon vagyok. Hetente egyszer megyek be a szerkesztőségbe, a Vigiliához, hétfőn. A szerkesztéssel járó munkát is itthon végzem, hacsak ki nem ráncigálnak valahová. Mert van olyan dolog, ami elől nem lehet kitérni. De az nagyon megvisel. Nem az, hogy el kell mennem, hanem a tudat, hogy mondjuk pénteken itt és itt ilyen vagy olyan megbeszélés lesz, teljesen tönkreteszi a nyugalmamat. A készenléti állapot zavar a munkámban.

* A párdúc és a gödölye. 1978, Bp. Magvető

— Sokat beszélsz a munkához szükséges nyugalomról. Mégis vállaltad egy bizonyos folytatásos regény írását, ami sok gondot jelenthet. Illyés Gyulával szólna, én egy folyóirat szerkesztését a főszerkesztő folytatásos regényének tartom.

— Így igen. Egy zűrös, zaklatottabb folytatásos regény, valóban.

— Mindent elolvasol?

— Sajnos igen. Mindent.

— Hány emberből áll a Vigília „stábja”?

— Hogy hányan csináljuk a lapot? Négyen, egy helyiségben.

— Írsz-e verseket?

— Jelenleg nagyon keveset. Ha írok is, nagyon hosszú, terjedelmes, 140—150 sorra terjedőket. Én úgy nevezném, hogy kantáta. Ez a korommal jár. Szeretnék összegezni. Rövid lírai verset az utóbbi egy év alatt tizet vagy tizenkettőt írtam.

— Kritikát írsz-e mostanában?

— Írok. Nem olyan gyakran, mint azelőtt. Hisz volt idő, amikor hónapról hónapra több könyvről is írtam. Már ez nem megy. Az állandó felkészülés nagyon kimerít. De most is írok, ha megkérnek rá. És bizonyos feladatokat szívesen vállallok. Például Csorba Győző műfordításairól írtam nagy örömmel. Kitűnő műfordítónak, kitűnő embernek és írónak tartom. Róla Szárszón írtam. A másik írásom régi adósság volt Juhász Ferinek. Sőtér István Werthertől Szilveszterig című igazán okos, jelentős, szép tanulmánygyűjteményéről írtam. Az ilyen feladatokat különösen szeretem. Nagy örömmel írtam, — nem is a könyvről, inkább Sőtérről. Az is a címe, hogy *Egy irodalomtörténész arcképéhez*. Az egész jelenléte meg kell mutatni, azt, hogy mit köszönhetünk neki. Jórészt az ő érdeme a magyar irodalom reális egyensúlyának visszaállítása... Sőtér egész vállalkozása, egész munkássága abban összegezhető röviden, hogy az annak idején kötelező elcsuszamlásokat, eltorzításokat kiigazította, szépen helyére rakta a dolgokat.

— Sok mesét fordítottál, átdolgoztál, írtál. Honnan ez a meseszeretet?

— Nem írok meséket, illetve nagyon ritkán. A meseírásról. Hát ennek története van. Az egész dologba úgy csöppentem bele, hogy volt egy időszak életemben, amikor nemcsak írnom, de fordítanom sem volt szabad megjelentetés céljából. Nemcsak az Írószövetségből, hanem az egész magyar irodalomból kitessekeltek. Voltak azonban olyan emberek, akik ezt nem tartották helyesnek. Név szerint Csatlós Jánost kell említenem, aki az akkori Ifjúsági Kiadónál megemlítette, hogy bízzanak meg mesekontroll-szerkesztéssel. Bevittem az írásbeli véleményemet. Akkor állt elélem az általam személyesen nem ismert, nagyon kedves Aszódi Éva és megkérdezte, lenne-e kedvem Grimm-meséket fordítani, illetve vállalnám-e átdolgozásukat. Persze, hogy volt kedvem. Hogyne vállaltam volna. Ez valami irodalmi munka volt, amivel pénzt lehetett keresni. Elkezdtem csinálni és hallatlan élvezetet találtam a munkában. Az egész gyerekkorom feljött. Vidéken nőttem fel és nekem a kakuci parasztlányok meséltek. Észrevettem, hogy kisujjamban van az egész népmesehang. Aztán meséltem a fiamnak, az unokáimnak... És persze beleírtam a tízévi hallgatást követő felszabadulás örömét.

— Említetted, hogy több évig tilos voltál. Nem okozott törést, bezárkózást, drámát ez a kényszerű hallgatás?

— Nem éreztem tortúrának. Írtam, fordítottam magamnak, az íróasztal fiókjának. Itt voltak a könyvek, a zene. Sokkal jobban fáj az, hogy nagyon sok hasonló sorsú írónak nem volt elég ereje ehhez a víz alatti úszáshoz és betegem, görcsöktől kínozva került vissza a felszínre. Tíz év hallgatás. Kegyetlenség. Tragédia. Na, de megvünk előre. Az elmúlt két évtizedben megtett utat szinte fel sem lehet mérni. Megmérhetetlen, elmondhatatlan. Meg kell írni.

— Hisz ezt teszed. Az utolsó, nyomdában levő regényed a bizonyíték. A párdúc és a gödölye. Magvető. 1978. Mi lesz a folytatás?

— A rádióban József Attiláról tartottam több előadást. Ezeket szeretném eszszéként megírni, kötetbe rendezni.

PERGEL FERENC

Kései vázlat nagyapámról

RÓNAY GYÖRGY EMLÉKÉNEK

Nem volt társa már senkinek.
Nyár volt... s ő dermesztő hideg.
Vállán a fák, mellén a rét...
Olyan volt, mintha élne még.

Hát hogy' fogod most, hogy' tudod
bevallani, hogy: nem tudod,
hogy nem lehet kimondani,
idézni azt a hajdani,
bogarak szárnyai alatt
növekvő, zümmögő nyarat,
mikor szíven egy egyszerű,
füvekből-felbukó-fejű
virág sikoltott ... mely kicsit
most úgy van itt, hogy nincs is itt;
úgy sárgul rád, úgy ég veled,
hogy már leírni sem mered.

Nézed, mint akkor délelőtt
a sok-sok sírva érkezőt,
mikor kemény deszkák között
— sötét ruhába öltözött —
hiánya élt csak ... s vak szobák
görgették borzalmas szagát.
Szomorú volt és sárga volt.
Még volt ... de már sehol se volt.

Hogyan fogod, hogyan tudod
bevallani, hogy: nem tudod,
hogy nem lehet leírni itt
nyarak kiitta könnyeit,
ért mosolyát az ágakon,
mikor már jött a sok rokon...
a szomszédok ... pár együgyű,
gondokból-felbukó-fejű
szegény paraszt ... vénasszonyok
— egy elbukott, egy elhagyott —,
kiknek az élet is teher,
hogy mind magát sirassa el.

Csak ő feküdt ott csendesén,
szelíden és félelmesen. .
Vállán a fák, mellén a rét...
Éppúgy, mint hogyha élne még.
Anyánk megrázta ... majd a pap
kiáltott keltő szavakat ...
falak hívták ... és bútorok ...
De nem felelt. — Nem is tudott!
Rongy zárta és őrző sötét
állá felkötött börtönét.

Szegény, pedig egy hajdani
nyarat akart kimondani;
egy szót, melyet nem is lehet...

Kint nyár volt. Harminc fok meleg.

RÓNAY GYÖRGY

Biztonságot adott.

Schöpflin ázott elő a semmiből, de Rónay György adott erőt. Mármost, hogy tovább tudjam gyúrni, pofozni a magam anyagát. A magam stílusában. Mindket-
tővel éppen elég bajom volt a különféle lapoknál, szerkesztőségeknél. Egyébként
eszélős dühhel ostromoltam a lapokat és a szerkesztőségeket. Valamiféle haditer-
vet dolgoztam ki. Először meghódítom a napi- és hetilapokat. Egyszerűen térdre
kényszerítem a szerkesztőket. És aztán a Nyugat ostroma! Úgy rohantam bele
az ütközetbe. Indulókat fújtam magamban. Sorra elvesztettem az ütközeteket.
Vereség vereség után. A napi- és hetilapok ellenálltak. Ha olykor véletlenül kö-
zöltek, akkor is meglehetősen megalázó módon. Nem nagyon kedvelték a novellák
külvárosi tájait, lézengő alakjait. A stílusát még kevésbé. Semmi cselekmény. Ko-
pogó, szürke mondatok. És a fővád: Egyszerűen nem lehet tudni, ki beszél!

— Kedves uram, magánál minden olyan maszatos! És egyáltalán álomban
történik-e, ami történik, vagy pedig...?

Mit tehettem?

Megpróbáltam szabályosan írni. Valahogy kevésbé maszatosan. Sehogyse sike-
rült.

És akkor Rónay abban a kis szobában a Révainál. — Csak úgy, ahogy eddig!
Lehet, hogy nem tudatos az előző félálom hangulat, de ez nem is fontos! És
hogy nincs benne cselekmény?!

Írókat említett, akiknél alig találni cselekményt, dehát azért megvannak va-
lahogy.

Micsoda karaván vonult abba a kis szobába! Költők, prózaírók. Én Rába és
Vidor nyomában. Ők beszéltek rólam Rónaynak. Aztán egyszer szóltak, hogy most
már velük tarthatok.

Rónay meg csak nézett bennünket. Távoli, tiszta tekintettel. Enyhe derűvel.

Később is ezt éreztem. A távoli tekintetét. Évek múlva. Amikor már együtt
ültünk kávéházban, presszóban. A Kártyások kávéháza, Dunacorso, Pilvax, Vö-
rösmarty... Egyre tovább vándorolt az asztal. A Rónay asztal. Ő maga különben
sose tudta, hogy ez az ő asztala. Hogy létezik a városban egy Rónay asztal. Csak
nézett bennünket, kissé messziről. De azért úgy éreztem, hogy szinte mindent
tud rólam. Mániáimat, keserűségeimet, örömeimet, és hát az apróbb linkségeket.
Látja a szobát a szüleimmel, a vágatásaimat különféle lányokhoz, a szétszórt
cetliket az asztalon.

Azt hiszem, mindent megértett. Segített, amikor csak tudott. De a siránkozást
nem tűrte. A panaszdalokat.

Az én végtelen panaszdalom!

Azokban a bizonyos ötvenes években meglehetősen letörtem. Valahogy nem
volt jó velem találkozni. Egy keserű legyintés és aztán már ömlött belőlem.

— Hát igen! Kész... vége... én befejeztem. Az írásaimat nem közlik, már
nem is viszek sehová semmit. Minek? Nincs más, csak a kulimunka. Nem, nem,
ez így nem megy!

Mire Rónay meglehetősen röviden.

— Ezzel mindnyájan így vagyunk. De ha akad egy novellád... Ha véletlenül
megíscsak akad egy novellád...

— Mit csináljak vele?

— Add ide... aztán majd meglátjuk.

Akadott egy novellám, úgy véletlenül. Két öreg, kopár fa a téren. Egy el-
nyűtt alak, sötét, gyötrelmes fejfájásokkal. Ez a novella. A címe pedig: Fától fáig.
Odaadtam Rónaynak. Hogy hát talán a Vigiliában...

És a novella megjelent a Vigiliában. 1954-ben. Úgy meredtem rá, mintha ez
lenne az első írásom.

A Vigilia mindig helyet adott kézírataimnak.

Rónay mindig helyet adott az asztalánál. Ott ültem a többiek között. Nemes
Nagy Ágnes, Ottlik, Lengyel Balázs, Kellér Andor, Nemeskürty, Vargha Kálmán,
olykor Pilinszky. Jó csapat volt. Igaz, a szövetségi kapitányok nem mindig fi-
gyeltek fel rá.

Helyben vagyunk. Megint a futball. De ez azért talán most nem is olyan nagy baj.

Rónay (ez a hüvös, előkelő szellem, ahogy némelyek gondolták) a futballt is jól ismerte. Kijárt a mérkőzésekre.

Bevallom, amikor ezt megtudtam, kissé elképedtem. Hogy Zelk, Kellér, Kormos otthonos a futball világában, — az természetes. Kálnoky ezzel már meglepett egy kicsit. (Ő egyébként még azt is tudja, hogy Pósat, az FTC kiváló balhátvédjét Prakkernek hívták a szurkolók.) De Rónay, ez a hüvös és előkelő... Igen, ott ült a tribün alatt és nézte a mérkőzést. Azt hiszem, pontosan tudta, hogy mi van egy játékosban. Akárcsak azt, hogy mi van egy íróban. Milyenek a törvényei. A lehetőségei. Mindig megérezte a valódi értéket. Látványos trükkökkel, üres csillogással soha se lehetett megtéveszteni.

Mit mondhatok még róla?

Csak azt, amivel kezdtem.

Biztonságot adott.

A komisz években fölszedett a tér padjáról, meghívott egy kávéra. A derűsebb időkben együtt utaztunk Bécsbe. Igen, hárman Nellivel, a feleségével. Olyan irodalmi meghívás. Kellemes szálloda. Löttyögés. Dehát külföldön mindig rámtör valami rémület. Rónay meghívott a szállodai szobájukba vacsorázni. Közben lassan észrevétlenül fölengedtem. Elmúlt a rémület. Otthonosan éreztem magam. Mint mindig, ha a közelébe kerültem.

VARGHA KÁLMÁN

AZ ESSZÉISTA ARCKÉPÉHEZ*

Rónay György 1973-ban megjelent és most újra kiadott tanulmányában pontos és hiteles képet rajzol az esszéista Péterfy Jenőről. „Történelmi szempont, lélektani szempont: ez a kettős elve. Egyéb elmélet, egyéb rendszer nem kell neki. S ennek birtokában aztán bátran lemond a teljesség filológus igényéről; vállalja a többit a sok helyett a kevesebbet; többnyire — a Dante-esszé kifejezésével — „csak egy kicsike rést” kutat, ahová idegvégződés érzékenységu és finomságú műszereit, illetve nem műszereit, hanem meztelen idegeinek hajszálfinom csápjait mélyeszthesse; s aztán így fejtí föl, mind beljebb és beljebb haladva a műben és ugyanakkor önmagában, az alkotás szövetét és az alkotó jellemét; úgy ragadja meg „a költői valóságot”, hogy ez a megragadás maga is költői-művészi teremtés lesz.”

Ez a néhány mondat azonban, amellyel Péterfyról szóló jellemzését összegezi, nemcsak tanulmányának tárgyával kapcsolatban találó, saját kritikus-esszéista elveire és gyakorlatára is teljes mértékben érvényes. Mint tanulmányíró a hazai előzményekből mindenekelőtt Péterfy, Babits és Horváth János irodalomszemléletét, esztétikai felfogását, az alkotó belső világába hatoló és a műalkotás szövetét feltáró módszerét érezte folytatható és továbbfejleszthető örökségnek.

De más mesterek, más példák, más iskolák is hatottak rá. Élete végéig érdeklődéssel figyelte az újabb irányzatok kibontakozását, az irodalomszociológiai áramlatoktól egészen a strukturalista kezdeményezésekig. Nem utasított el magától egyetlen olyan lehetőséget sem, amelyet fel tudott használni, egyetlen olyan nézőpontot sem, amely módosíthatta szemléletét, vagy új megoldást kínált a művek megközelítésében.

Tanulmánya mégis arra figyelmeztet, hogy nagyon fontos meghatározó élményt jelentett számára az esszéista Péterfy. Nem lehet véletlen, hogy 1973-ban, életének hatvanadik évében, több évtizedes kritikusi, tanulmányírói múlt, sokféle tapasztalat, olvasmány, impresszió befogadása után, éppen Péterfyről ad olyan

* Írásomban elsősorban Rónay György Balassitól Adyig című 1978-ban megjelent posztumusz kötetének tanulmányait vettem figyelembe.

jellemzést, amelyet (ha ő maga nem is jelez semmiféle párhuzamot) éppúgy tartathatunk a „modell”, a nagy előd röntgenképszerűen hiteles átvilágításának, mint saját ars poeticájának, illetve *ars criticájának*.

Az a körülmény pedig, hogy Péterfy karakterét, életvitelét szigorúbban ítélte meg, mint bárki előtte, nem csökkenti, inkább aláhúzza annak a jelentőségét, hogy elődjének szemléletével, kritikusi magatartásával, gondolkodásmódjával, tehát az irodalomtörténeti „Péterfy-jelenséggel” azonosulni látszik.

Riedl Frigyes szerint Péterfy „az esszére született”, „tehetsége és vérmérséklete egyaránt erre utalták”. Ha ez a megállapítás ilyen kizárólagos módon nem is érvényes Rónayra, legszívesebben ő is az esszé műfajában fejtette ki véleményét művekről, írókról, korokról, ahogy a múlt század második felének magyar irodalmáról szóló műve, a *Petőfi és Ady között* (1958) szintén kötetnyi terjedelmű esszé.

A *Balassitól Adyig* című könyvének bevezetőjében (amelyet 1977 júniusában fogalmazott meg) feleletet ad arra is, hogy mi vonzotta az esszéhez. „Ami ezeknek a tanulmányoknak a műfaját illeti — olvassuk az előszóban —, legszívesebben irodalomtörténeti esszéknak nevezném őket. Igyekeztem ugyanis az irodalomtörténet területén is fönttartani magamnak az esszéíró szabadságát, anélkül természetesen, hogy ezt a tudományos helytállóság rovására érvényesítettem volna. A megközelítés útját-módját mindig aszerint választottam, ahogyan azt egyrészt nézetem szerint a tárgy természete megkívánta, másrészt az én tárgyra irányuló figyelmem és vele való személyes találkozásom élménye számomra megszabta. Az esszé nem akar egy-egy kérdést mindenestül megoldani, talán még körüljárni sem; legfőljebb kísérlet egy-egy műnek a megragadására, egy-egy írónak az ábrázolására, értelmezésére, művében és stílusában megnyilatkozó írói és emberi karakterének kitapintására.”

Ami a megközelítés útját-módját illeti, Rónaynál is elsőrendű jelentőségű a *lélektani szempont*. Tanulmányainak kiindulópontja, nyomozásának indítéka, a tárgyra irányuló figyelmének a célpontja a legtöbb esetben olyan lélektani probléma, amelynek tisztázásával közelebb akar jutni a jelenségek feltárásához, az életmű, illetve az író minél teljesebb megértéséhez. Végso törekvése mindig a műben megnyilatkozó emberi tartalom felfedezése, tudatosítása, kifejezése volt. Rá is jellemző, amit Stendhalról írt, hogy legfőbb szenvedélye az *embert kereső* kíváncsiság volt.

Minden tanulmánya egy-egy lélektani (vagy alkotás-lélektani) probléma nyomozásának a sodrát követi: miként határozta meg Balassi zaklatottsága, egyensúlyvesztésre hajlamos, ellentétekben égő idegrendszere lírájának temperamentumát, képvilágát; miként fogta vissza Ráday Gedeont lágy és passzív természete, lelki fáradtsága nemcsak a merészebb költői újításoktól, hanem a több éberséget, figyelmet, szellemi feszültséget kívánó ritmikai megoldásoktól is; meghasonlásra, világgyűlöletre, emberkerülésre, ábrándos halálvágyra hajló alkat volt-e Ányos Pál, a huszonhét éves korában meghalt pálosrendi költő, vagy csak a kor szentimentális divatját követő híres versének a hatására festette ilyennek az irodalomtörténet; igaz-e, hogy Katona József a *Bánk bán* pályázati sikertelensége miatt végsőkéig elkeseredve tért haza Kecskemétre és „szellemének roppant arányait társtalanul, korán megrokkanva hordozta” fiatalon bekövetkezett halála pillanatáig; és végül: miféle mozzanatok magyarázzák Péterfy Jenő tragédiáját, aki látszólag minden konkrét ok és előzmény nélkül 1899. november 5-én főbelötte magát a Fiuméből Budapestre tartó gyorsvonaton?

Lehet, hogy ilyen szűkszavú felsorolásban vulgárisnak hatnak Rónay tanulmányainak életrajzi-lélektani kérdésfeltevései, de írásainak értékéből semmit sem von le az, hogy legérdekesebb, legárnyaltabb esszéihez, egy-egy író karakterét felvázoló remek portréihoz is többnyire nagyon egyszerű emberi problémák tisztázásának a szándéka adta az első impulzust. Sohasem elégedett meg viszont a felvetődő problémák pusztán életrajzi-alkattani tisztázásával, arra törekedett, hogy megtalálja az író életének, életművének, vagy egyetlen műnek, tehát a vizsgált jelenségnek a végső miértjét, foglatát, *alapelvét*, amelynek a felismerésével minden részjelenség helye, értelme, jelentése, funkciója is világossá válik.

Olyan irodalomtörténész volt, aki mindig a jelenségek *egészének* a megértésére törekedett, akit a teljesség igénye arra szorított, hogy az életművet minden részletében ne csak átvizsgálja, hanem át is élje.

Az átélés legintenzívebb módja nála abban nyilvánult meg, hogy a műveket

keletkezésük folyamatában, *in statu nascendi* tudta érzékelni, mintegy azonosulva a művet létrehozó költő érzelmi és intellektuális állapotával, belehelyezkedve különböző korok, stílusirányzatok, alkotói egyéniségek ihlet-mechanizmusába.

A *Petőfi és Ady között* bevezetőjéből tudjuk, hogy pályája kezdetén, az 1930-as évek végén az akkor divatos szellemtörténeti, lélektörténeti, stílustörténeti iskolák példájára *ihlet-történettel* foglalkozó tudományág kidolgozására gondolt. Fia-talkori terve bizonyára azért nem valósult meg, mert már korán idegenkedés alakult ki benne mindenféle zárt elméleti és módszertani rendszerrel szemben, de ihlet-történeti érdeklődését nem fojtotta el, hanem annak a célnak a szolgálatába állította, hogy minél elevebb, hitelesebb, árnyaltabb képet rajzoljon irodalmi múltunk különböző egyéniségeiről. Amikor például azt írja Ányos Pálról, hogy fölfedezte, „a költészet igazában nem nyelv-művelő (vagy éppen iskolai) diszciplína, nem is némi rimelőkészség, hanem ihlet dolga”, hogy az első egyike költészetünkben, „aki tollát kezébe véve, a versszerzésnek nem a szabályaira és klasszikus mintáira gondol, hanem *vak tűzét érzi*”, a költő alkotó módszerének, ihlet-mechanizmusának jellemzésével egész egyéniségét, sőt költészet-történeti helyét is pontosan meghatározza. Ady első korszakáról szóló tanulmánya (*A kezdet kezdete. Ady első verseskönyve*) is azért jelent többletet a kérdéssel foglalkozó annyi hasznos korábbi elemzéssel szemben, mert kifinomult alkotáslélektani érzékével meggyőzően tudja bemutatni azt a folyamatot, hogy a *Versek*, majd a *Még egyszer* poézisében miként válnak a századforduló költészetének fordulatai, sőt a korszak népies műdalainak a sémái egy „kialakuló ihletvilág és jelképrendszer” elemeivé.

Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényét mai tudatunk és érdeklődésünk áramkörébe kapcsoló esszéje pedig azt példázza, hogy a genetikus-alkotáslélektani szemléletet prózai művek elemzése során is kitűnően alkalmazza. A Dózsa-regény oly módon válik Rónay analizisében szinte személyes ügyünké, hogy az egész művet abból az alkotói-izgalmi állapotból bontja ki, amely az író a centralista politika 1845-ben bekövetkezett bukásával hatalmába kerítette, lelkiismeretvizsgálatra, személyes számvetésre, a történelmi múlt beható elemzésére kényszerítette. „A *Magyarország 1514-ben* nem a témájának köszönheti máig tartó életét. Nem a témájának, hanem valószínűleg az „ihletének”: annak az egységes, hatalmas sodrú, óriási anyagot görgető élménynek, amellyel az író szinte egyetlen lélegzetvétel lendületében megteremtette. Ha nagyítóval vizsgáljuk, heterogén halmaz ez: történeti leírások, értekezések, topográfiai és családtörténeti tudnivalók, lélektani kitérők... Ez a heterogén anyag azonban... végül mégis homogén egységgé olvad; s ha van, hát ez a *Magyarország 1514-ben* írói „csodája”; hogy mégiscsak megteremti a történelmi valóság illúzióját, sőt szuggesztíóját az elbeszélésnek és ábrázolásnak olyan eszközeivel, amelyekben a történelmi atmoszférához igazodásnak még csak a szándékát sem lehet fölfedezni. A mű egységéért itt végül is a szemlélet egysége... s a művet megteremtő személyiség kezekszik.”

Ha egy irodalomtörténész számára a jelenségek lényege mindenekelőtt a keletkezés, kialakulás, kifejlődés folyamatában válik érzékelhetővé, az annak a jele, hogy bármennyire is elsődleges tájékozódásában a lélektani érdeklődés, a dolgok történelmi megközelítésének is nagyon fontos szerepe van szemléletében, gondolkodásmódjában, módszerében.

A lélektani és történeti szempont *kettős elve*, amelynek elsőbbséget Péterfy-ről szóló tanulmányában hangsúlyozta, az ő esszéiben is együttesen, illetve egymásra gyakorolt kölcsönhatásként érvényesült. Embert kereső kíváncsiságából következik, hogy a múlt íróihoz is olyan elfogulatlan természetességgel közeledik, mintha kortársai volnának, de bárkiről rajzol is portrét, mindig a kor, a társadalmi helyzet, a szűkebb és tágabb környezet, az életkörülmények, a hagyományvilág meghatározó közegéből bontja ki a modell karakterét.

Marcel Arland megállapítása — „*leur faire l'honneur de les considérer comme des écrivains vivants*” —, amelyet Rónay mottóként emelt ki a Balassitól Adyig első lapjára, az ő legszemélyesebb vallomása is lehetne: nem volt még magyar esszéista, aki elmúlt korok íróit olyan közelről látta és láttatta, mintha személyes ismerőse lett volna valamennyi, de ennek az volt az előfeltétele, hogy az elemzések során ő maga is a választott író „kortársává” vált, belehelyezkedve a kor és a környezet viszonylatának rendszerébe. Ahhoz, hogy Balassi, Katona vagy Vörösmarty egyéniségéből felszínre hozza a korok relativitásán túl mutató em-

beri tartalmakat, nagyon is tájékozottnak kellett lennie napi életük legapróbb mozzanataiban is.

Esszéiben került minden „szépirodalmias” fordulatot, de az a mód, ahogy modelljeinek egyéniségét megformálta, hasonló volt a regényíró vagy a novellista alakító módszeréhez: minden karakterben azt kereste, ami a legjellemzőbb, a leginkább sorsszerű, ami a legalkalmasabb arra, hogy egy személyiség ábrázolásának kiindulópontja legyen.

Lélektani-történeti érdeklődéséből következik, hogy számára minden ember és minden alkotó egyéniség felfedezése, megismerése és ábrázolása vonzóan érdekes feladatot jelentett. Nem voltak számára „másodrangú” hősök, érdektelen figurák. Nemcsak Balassiról, Vörösmartyról, Adyról (élete utolsó hónapjaiban pedig) József Attiláról írt remek esszét, érdeklődéssel fordult irodalmi múltunk kevésbé ismert, vagy éppen elfelejtett szereplői felé is.

Akiket pedig érdeklődésének körébe vont, azoknak az életművét éppoly behatóan elemezte, mint azokét, akikről nagy fejezetek szólnak az irodalomtörténetekben. Nem kívánta a hagyományos értékrendeket mindenképpen megbolygatni, de egy-egy mellőzött életmű alapos feltárása, az íróra vonatkozó szakirodalom átrostálása többnyire azzal a tanulsággal járt, hogy közelről vizsgálva minden irodalmi mikrokozmosz megfigyelésre érdemes jelenség, amelynek megismerése, törekvéseinek, hagyományainak, mozgástörvényeinek tisztázása az irodalmi múlt teljesebb megértése szempontjából sem közömbös kérdés.

A Balassitól Adyig tanulmányai között is található több olyan portré, amely a tizennyolcadik század néhány nem éppen ismeretlen, de meglehetősen elfeledett íróegéniségét mutatja be, Faludi Ferencet, Baróti Szabó Dávidot, a már említett Ráday Gedeont, Ányos Pált, és velük együtt a korszak többnyire verses és prózai epizódjakban „zajló” irodalmi életét.

A Faludiról szóló szép méltatás, amelynek már a címe — *Egy keresztény humanista* — is állásfoglalást jelent a költő mellett, arra is módot adott Rónaynak, hogy közvetve a maga optimista emberségét is megfogalmazza a rideg, pesszimista dogmatizmussal, világnézeti türelmetlenséggel szemben. „A tizenhetedik század aszkézisa inkább az ember gyarlóságát, semmiségét hangsúlyozta; a keresztény humanizmus ezzel szemben az embert illetőleg optimista. Amaz bizalmatlan volt eleve romlandónak minősített természetünk iránt, emez viszont magasra értékeli a természetet... és ha kellő értelem irányítja, határozottan bízik benne. Az a természet szigorú megtagadásának útján kereste az üdvösséget, ez viszont a természetadta hajlamok értelmes kifejlesztésével törekszik a tökéletességre mind aszkétikájában, mind erkölcsstanában, mind pedagógiájában...”

MAJOR-ZALA LAJOS VERSE

Búcsú Rónay Györgytől

Tengerszem gyűrűzései
a mélyből ide némán
csendharangként kongjatok
körözve a megpattant körben
hogy nem ment el
csak átlépett
a Csenden

átlépett önmagán
hogy visszakanyarodjon
törékenységeiben hozzánk:
ittthon vagytok
itt vagyok

igazság zsenge szirmai
szavak
ti takarjátok be álmat
hogy ébren aludjon
a csillagos időben
ki örködött
mindnyájunk Álmán

tisztaság
lebegj győztesként
te rózsaszírom
a lázadó tövisben

RÓNAY GYÖRGY HITVALLÁSA

Van egy kis írása a *Jegyzetlapok* második kötetének. A legszebb és legszemélyesebb darabja az egész könyvnek. A Kertről, amelyet névtelen szorgalommal művel valaki. Valaki, akinek nem az a fontos, hogy ő róla tudjanak, hanem, hogy a virágait lássák.

A Kertész eltűnt szemhatárunkról, de kertje tovább virágzik. Miről vallanak ezek a virágok?

Rónay György ars poeticája is lehetne „A költészet tárgyai” című kis verse:

*En forradalmat! — En szerelmet! — Engem
a gond milliók sorsáért emészt!
— En az Esmét vállalom énekemben!
— En meg már csak a teljes létezést.*

Nem vállalkozhat ennél többre az ember: a teljes létezést vállalta, ilyen egyszerűen és eltökélten, minden nagybetű és felkiáltójel nélkül. Sik Sándor „nagy realizmusnak” nevezte ezt az írói felfogást, Babits Mihály pedig „katolikusnak, azaz egyetemesnek”. Rónay György a valóság iránti föltétlen hűséggel és katolikus hittel vállalta a teljes létezést, művészetében éppúgy, mint életében.

Hogy mennyire sikerült megvalósítania célját és milyen tökéletes művet alkotott — azt majd a kritika és az irodalomtörténet dönti el. Most csupán teológiai tárgyú írásait vesszük szemügyre: miről tanúskodnak ezek az írások?

Éveken át foglalkoztatta Teilhard de Chardin gondolatvilága: ő fedezte föl számunkra, és ő ültette bele fölismeréseit a Zsinat időszakának magyar kereszténységébe. Teilhard legfontosabb és legmaradandóbb állításának azt tartotta, hogy a világ: közös működési területe Istennek és az embernek. A *mindenség* „*isteni milió*”: Isten kegyelme működik, az ő szándéka valósul meg benne az ember közreműködésével.

Ezen a fölismerésen alapult hite és hitéből fakadó emberi magatartása. A világot és az embert átjárja Isten jelenléte: „Mindenütt láthatatlan. Mindenben látható”.

Minden költői műnek megvannak azok a visszatérő képei, kulcsszavai, amelyek jellemzőek alkotójuknak nemcsak kifejezésmódjára, hanem egész életszemléletére is. Rónay Györgynek egyik leggyakrabban visszatérő költői képe a *tenger*. „Ezek vagyunk: két tenger közt az Átmenet hullámai.” Olcsó ötlet volna a tenger végtelenjét egyszerűen Isten végtelenjével azonosítani: a szimbólum mindig előbb, több jelentésű, mint prózába, fogalmakba fogható megfelelője. A tengert sokszínű szürrealista képek is értelmezhetjük a tenger-versek hosszú (Odysseustól Szerápcionig fölívelő) sorozatában. Ez a Tenger valóban végtelen, a Tűlsó Part valóban titokba burkolódik, mégis élet-halál kérdése számunkra: tengerre szállhatunk-e, elindulhatunk és elérhetünk-e a Tűlsó Partra. A költő „a tengerparton él örökös rakodásban és harangzúgásban”, „bízik a benti mormolásban”, és ismeri a „tengertelen népek bánatát”. Tudja, hogy nincs nagyobb küzdelem, mint amelyik a végtelenért folyik: „sehol semmi, csak ez a küzdelem, ez a föl-lehánykolódás, meg a láthatatlan part bizonyossága”. — Ez a Tenger aztán egészen konkrét értelmezést kap a „Zakeus a fügefán” elmélkedéseiben: a végtelen tengerén hajóra szállt Jézus az apostolokkal, és meghagyta: „szálljanak bárkába és menjenek a tűlsó partra”. S aki egyszer beszállt az ő bárkájába, az megtapasztalta a bárkába beszálló Jézus csodáját is: „ha egyszer föl vesszük, a bárka nyomban partot ér, éppen ott, ahová tartunk. Mert ott van a Part, ahol Ő van. És mindig ott érünk partot, ahol Őhozza érünk.”

Isten azonban nemcsak láthatatlanul van jelen köztünk. Krisztusban emberré lett, és hétköznapi események köntösében, általunk is használt mozdulatokkal és jelekkel „szembejön velünk az úton”. Köztünk élt, ölébe vette gyermekeinket, meggyógyította betegeinket, betért házaikba. S ami megtörtént Jézus kortársai-val, az bármelyikünkkel, bármikor megtörténhet. Az „emberi közeg” azonos mindig és mindenhol. Nekünk is megvannak a hegyeink és a völgyeink, a börtönünk, amelyikbe magunkat zártuk, a lélekvesztők, sarkában a saját viharunkkal. A mi útjainkon is ott állnak a vakok, a leprások és a tülekedők, köztünk is ott járnak a Magdolnák, Zakeusok, a Lázárok és a samaritánusok.

Az evangéliumok Krisztusa elválaszthatatlan társa lett Rónay György életének. Megszámálhatatlanul sok könyvet írtak Jézusról. A biblikusok tudós könyvei mellé sorakoznak a hívő elmélkedések, mint Romano Guardini könyve, meg az írói megközelítések, mint Mauriac vagy Papini Jézus-életrajza. Rónay György nem írásművészetét csillogtatva írt Jézusról, hanem egyszerűen odasorakozott követői közé. „Elgondolkozik, s alászáll a jelenet és a szavak mélységébe”. „Ott voltam én is tanúid között”: nem a tudós teológus vizsgálódásai ezek, nem is Isten mélységeit kutató misztikus elmélkedések. Egyszerűen és emberien, élő valóságában találkozott vele az úton, elébe ment, hogy lássa őt, mint Zakeus, rányílt a szeme, mint a vaknak, vele vitte a kereszttét, mint a Cirénei. Az evangéliumról szóló könyvének (Zakeus a fügefán, 1971.) nyelvezete sem a szakteológiáé vagy akár a jámbor vallási könyveké: egyszerű, konkrét és életközeli, pontos és határozott. Szavai nyomán föltárul egész emberi világunk, benne az isteni világ távlatával. „Együtt a hit és a haszonlesés, a szeretet és az áskálódás, az áhitat és a fondorkodás, az őszinteség és az álnokság, a lemondás és a bírvágy, elkeveredve ebben a verejtékes és véres emberi masszában”.

Ez a helyzet nem változik meg Krisztus feltámadása után, az Egyház életében sem. Az Egyházban is egyszerre van jelen a változó és a változatlan, „az emberi massa” és az „isteni milió”. Az Egyházat — és az embert — az szolgálja igazán, aki „egyszerű, gyermeki hittel” befogadja Krisztust. Fölismeri őt „a szeretet közvetlen mozdulatairól”, és egyengeti az ő útját, hogy minél tisztábban, minél kevesebb fénytöréssel átvilágíthasson az emberi masszán. Rónay György sohasem botránkozott vagy kontesztált, hanem az apostoloknak egyszerű, konkrét és életközeli hűségével vállalta és szolgálta az Egyházat, írásaival és személyes jelenlétével egyaránt.

Katolicizmusa egyesíti magában az örök és egyetemes evangéliumi hitet és a XX. század második felének magyar keresztény gondolkodását. E szintézisnek négy sajátos vonása öltik szemünkbe.

1. Szenvedélyesen hitt abban, hogy lehetséges, sőt szükségszerű „az emberi értelem élményi szintézise az életmeleg hittel”. Az én hitem tapasztaláson alapuló, nyílt ésszel való személyes döntés, személyiségem teljessége érdekében.” Ha Isten „mindenségünkben működik”, akkor vallás és tudomány, hit és értelem nem versenytársak vagy ellenséges nagyhatalmak, hanem egymást segítő társak. Ezért érezte Rónay György magához közelállónak minden korok keresztény gondolkodóit, akik közvetítő szerepet vállaltak koruk tudományossága és a változatlan evangélium között. Ezért tisztelte annyira Szent Tamást és Szent Anzelmet, ezért rokonszenvezett Blondellel, Maritainnel és Mounier-vel, ezért terjesztette oly szívesen Teilhard de Chardin világképét.

2. Hitéből természetesen következett „életet javalló, meleg emberséggel átjárt, magában derűs, másokért áldozatkész” keresztény *humanizmusa*, amely „humanitása minőségével tanúskodik Isten szeretetéről”.

A szeretet az ő számára is nemcsak Krisztus legfőbb parancsa, hanem egyetlen lehetséges emberi (és isteni) életközege: „A mások nem a Pokol. A mások az Irgalom.” Akinek „szívében kinőtt Krisztus irgalma”, az egyszerűen és természetesen, önmagáról és saját jóságáról elfeledkezve teszi a jót, szolgálja a többiekét, és megosztja másokkal mindenét.

3. „Isten szeretete beletestesült a történelembe”. A szeretet számára nemcsak erkölcsi feladat, hanem társadalmi program is. A szeretetet „társadalmilag szervezett formában kell megélniük a keresztényeknek”. Ez pedig azt jelenti, hogy az evangélium szellemét a mindenkori társadalom közéletében is képviselni kell, nem a hatalom megszerzésének hódító szándékával, hanem a történelemben, tehát társadalomban élő ember szolgálatában. A „politikusan keresztény ember” meggyőződése ez: „Jobb-e vagy bal? Ha a társadalmi haladás a bal, akkor habozás nélkül bal. Ha a mindenkori megújulás bal és a mindenkori megkérgeződés jobb: akkor habozás nélkül bal... Ha az erőszak sóvárgása jobb és a meggyőződés és türelem bal, akkor habozás nélkül bal. Bal? Talán szerencsésebben is mondhatnánk: Suhard bíboros értelmében mindig, minden adott történelmi helyzetben az egyház — olykor láthatatlan — növekedése mellett állni, lenni és dolgozni. Azaz renoválni, megújítani.”

4. A magyar irodalom történetében nem ritka, hogy egy író anélkül, hogy belépne a politikai vagy a közéleti tevékenység területére, egyszerű íróként is jelentős szerepet játszik a nemzet életében, tudatának formálásában (mint Vörösmarty, Ady, vagy napjainkban Illyés Gyula).

Rónay György is „egyszerű íróként” állt a magyar kereszténység szolgálatában (és a magyar Egyház történetében kevesen akadtak, akik — minden egyházi és világi hatalom vagy méltóság nélkül — annyit tettek volna érte, mint ő). A II. Vatikáni Zsinat szellemében világi, laikus hívő, kívül állt intézményeken és hivatalos körökön, szervezeteken és mozgalmakon — de mindvégig felelős és elkötelezett tagja volt Egyházának. Hogy némi gyanakvással és iróniával szemlélt minden intézményt és hatalmat, azt a Zakeus elmélkedései, de versei is elárulják. Nem mintha eleve rossznak tartott volna minden szervezetet és hatalmat, hanem mert oly könnyű visszaélni a törvénnyel és a hatalommal, oly könnyen „ügygé” fokozódik le Krisztus személye is. „Szervezetek működnek Isten nevében, mozgalmak Isten ügyéért. Az Ügyért. Az Ügy mögött, valahol a háttérbe húzódva, vagy tessékelve talán, ott az Isten Szervezet nélkül, mozgalom nélkül. Csöndben. Egy piros sebbel a mellén. Hallgat és vár.”

Így képviselte a kereszténységet az Egyházon belül és kívül. Hogyan élte meg a hitet? Szemérmesen takart belső világa lírai verseiben tárul elénk. Ezekből tapogathatjuk ki hitének történetét is.

„A szabadság iszonyú szélzúgásában élt” fiatalságától fogva. „Mindig magányban élt és soha nem volt magányos.” Mélyeiben ott morajlott a Tenger „léten túli hullámverésével”. „Kergette azt, ami elvont, a mindenség szép teránát s mágikus titkait”. De már ekkor sem, ezt sem önmagáért tette, nem magáért a szépért, hanem az emberért, hogy a művészet szépségét szembeállíthassa azzal a szennnyel és szeméttel, amely közben elöntötte az életet. A háború iszonyatában, a világ pusztulásának láttán, kifosztottságában Istennel is tusakodni kezd, magyarázatot és segítséget várna tőle. „Ha Isten fia vagy, változtasd a köveket kenyerekké!”

Ebben a viaskodásban érlelődött meg hite és embersége, elérve „a keresztrefeszítetés küszöbéig”. „Nem hiszed, amit föl nem érsz eszeddel” — vallotta korábban. „Nem tagadod meg, ami láthatatlan, / de látni és érteni akarod. / Kövek között állsz, / és lassan közelednek. / Mégsem engedsz rebbenő idegednek, / és nyitott szemmel vizsgálod, amíg / megörölnék, az Isten malmait.” „Minden más kiszámítható. A Törvény, a szabályok, a munka: ez mind kiszámítható. Csak a találkozás nem: amikor szembejön a Szenvedő, vállán a kereszttel, imbolyogva a kereszt súlya alatt.”

Önmagát vizsgáló verseiben rendszerint saját magát szólította meg, vagy pedig egyes szám első személyben elemezte élményeit. A kereszttel találkozás fordulata után az önmegszólító versekhez csatlakoztak az ima-versek, amelyek nem valami képzelt második személyhez szóltak, hanem sorsunknak és a világnak Urához, Istenhez fohászkodtak:

*Épp csak annyi erőm maradt,
hogy házadig elvonszolódjam.*

Átengedte magát Isten malmainak, hogy azok — a krisztusi gabonaszemek örök törvénye szerint — Isten tiszta búzájává örljék. Krisztus példájából és saját kifosztódásából tanulta meg az osztogatásnak, az irgalomnak és az alázatnak szelíd örömét. „Nézz végig testemen: csupa sebhely. Még sincs bennem harag már, csak irgalom.” „Kevélységem odalett éveimmel. Megszégyenültem. Megaláztattam. Megtörettem.”

A megaláztatás élményei után öregkorában a betegség és az elmúlás fájdalma örölte tovább. Ezt azonban már a Miatyánk gyermeki megadásával fogadta el: „Jól van. Hát legyen, ahogy akarod.”

Aki ennyire szabaddá lett, az eljutott a boldogsághoz:

„Ma már azt is tudom, hogy bármi is volt, és bárhogya is volt,
s akármit vettek el, minden hiánnyal
én lettem gazdagabb. Ma már azt is tudom, hogy
boldog voltam. Boldog vagyok.”

„Todo y nada: minden és semmi — láng és éjszaka izzóan kopár útja az Isten hegyére vezet föl” — írja Keresztes Szent Jánosról. E „sötét éjszakában” egyetlen lámpás világít: a hit. Keresztes Szent János útja kopár tájakon, meredeken vezet fölfelé. Talán kevésbé meredek ösvényeken, de ugyanerre a csúcsra kell végül is fölkapaszkodnia mindenkinek. Mire fölér, elfogy minden, ami elvehető, hogy mindent betöltsön Isten. Mire ránsötétül, életünk alkonyán, mindent eláraszt az Ő fényessége. Ez az Isten felé tartó emberélet záró szakasza, az „Öregkor”:

*Egyre sötétebb az alagút.
De egyre fényesebbek a lámpák.*

AZ IRODALOMTUDOMÁNY DILEMMÁJA*

Alcímül tulajdonképpen az kíváncznék: Rónay György utolsó olvasmánya. Amikor Szederkényi Ervin, a Jelenkor főszerkesztője értesült arról, hogy apám egy interjúsorozat keretében beszél a rádióban József Attiláról, elkérte tőle a szöveget, hogy folytatásokban közölhesse. Apám több okból sem volt megelegedve az első változattal, úgy érezte, még mindig nem sikerült József Attila költészetének lényegét megragadnia. Jól ismerte, de igazán mélyen nem foglalkozott még vele, s azzal próbálta megnyugtanni magát, hogy nem is szereti oly nagyon líráját. A Jelenkor felkérése elől azonban nem akart kitérni — egyik legjobb lapunknak tartotta —, s ezért szinte minden hozzáférhető könyvet, tanulmányt elolvasott, csakhogy minél alaposabb lehessen. Emlékezem, felhívtam a figyelmét Ignótus Pálnak a Haladásban közölt cikksorozatára, melyben sok értékes, érdekes momentumot jegyzett föl a költővel való kapcsolatáról. Apám — nem szívesen vállalkozott már ilyesmire — elment a könyvtárba, és kijegyzeltette a sok folytatásos írást.

A Jelenkorban végül is öt folytatás jelent meg a fiatal József Attiláról. Személyes vallomásnak indult, hiszen Balatonszárszón sokszor felkereste sírját, fényképet is őrzött a kopjafával jelölt hantról. Am folytatásról folytatásra mélyebben dolgozta bele magát a témába, s alighanem rendkívül érdekes mondanója lett volna még kivált az életmű világirodalmi vonatkozásairól. Munka közben kapta meg Szabolcsi Miklós *Érik a fény* című monográfiáját, baráti dedikációval. A könyv 1923 és 27 között tárgyalja József Attila pályáját, ugyanarról a szakaszról szőtt hát életének, mellyel apám is foglalkozott. Megkülönböztetett figyelemmel fogott olvasásába. Szokás szerint jegyzeteket készített róla. Ceruzával a kezében haladt lapról lapra, s mint minden számára érdekes, őt érdeklő olvasmánya esetében, ezúttal is a margóra rajzolt jeleket, melyek magyarázatát egy kemény kartonlapra írta. Jegyzeteinek bizonyossága szerint 300 lapot olvasott el Szabolcsi Miklós könyvéből. Pontosabban a 298. lapon hagyta félbe olvasását Nagyszombaton. Ekkor a feltámadási szertartás után még jókedvűen játszott unokáival. Másnap már rosszul volt. A következő hét szerda reggelén vitték a Szeher úti kórházba... Amíg a József Attila-sorozatot írta, egy camping-asztalt is beállított íróasztala mellé — mely egyébként is zsúfolva volt könyvekkel és kéziratokkal. Ezen tartotta a József Attilára vonatkozó irodalmat s egy irattartóban a rádióbeszélgetéshez írt gépelt szövegét (mely nem teljesen azonos az interjúban elhangzottakkal). Ezt, ahogy a kész változattal haladt fejezetről fejezetre, áthúzta, jelezve, hogy véleménye megváltozott.

Szabolcsi Miklós könyvéről írni is szándékozott a Vigiliában. Amikor olvasni kezdte, azt mondta, kitűnő, alapvető könyv, írjak róla. Elhárítottam kérését, hiszen mélyebben nem ismerem a témát. Akkor majd ő ír — mondta. Erre azonban nem került volna sor, mert közben az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztősége kérte fel a recenzió megírására. Jegyzetei tehát két szándék tükörképei. Egyrészt azokat a helyeket jelölte meg, melyeket revelálónak tartott, másrészt azokat, amelyekről mondanivalója lett volna az ItK számára tervezett kritikában.

Amikor a mentők eszméletlenül elvitték, az *Érik a fényt* találtam legfőlü a kisasztalon. A következőkben ceruzával írt jegyzeteit közlöm, ahol szükséges, rövid kommentárokkal. A számok Szabolcsi Miklós könyvének lapszámaira utalnak.

9. Készen kapottat formál át! (itt: Juhász)

13. kötte a nyelv hanganyagához, és ezek szándékokság esetén „mond” vmit.

(A jegyzet látszólag értelmetlen. Valójában itt a *Megfáradt ember* című vers elemzésével kapcsolatos impresszióit jegyezte föl. Szabolcsi Miklós a mikroelemekig hatolva fejti fel a vers legbensőbb tartományát. Rónay György nem lelkesedett az ilyesfajta megközelítés iránt, feljegyzése azt jelenti, hogy ha a költő szándékosan választotta a szavak hangmegfeleléseit illetve ellentéteit, akkor az elemzés találó. Ő azonban kételkedett ilyesféle költői szándékokság meglétében, azt az alkotás folyamatával ellentétesnek vélte.)

13. kicsinyítés — igaz!

* Szabolcsi Miklós: *Érik a fény* (Akadémiai, 1977)

(Itt a szövegben József Attilának a világ apró jelenségei iránt való különös érzékéről esik szó.)

14. agyonmagyarázás! hátha anya?

(Rendkívül fontosnak érezte József Attila költészetének alakulása szempontjából az anya-komplexust.)

19. súlyosan depresszív!

20/21. érettségi után külön kötet

(József Attila magyarból elég rosszul sikerült érettségije után dedikált kötetet küldött a vizsgabiztosnak, Pintér Jenőnek; dacos, hetyke gesztus volt ez: hadd lássa Pintér, kit akart megbuktatni.)

30. Stílusáról jó!

42. Pintér!

(Szabolcsi Miklós többször is figyelmeztet könyvében, mily nagy hatással volt a pályakezdő költőre Pintér Ferenc. Rónay György ezt igen fontos felismerésnek tartotta.)

46. Ria — Saitos Valéria

48. Luca 49!

(Ezek a lapokon a kamasz-költő inspirátorairól, első szerelmeiről ír a szerző.)

48. Népszava (Balogh Vilma)

66. Horesnyi

(Horesnyi László emlékezése szerint József Attila szabályosan éhezett ebben az időben. Egyszer összeesett az utcán, annyira legyengült. Rónay György azon a véleményen volt — ezt bizonyítja a 19. laphoz fűzött megjegyzése —, hogy a költő eleve súlyosan depresszív alkat volt, s e szerencsétlen adottságát jelentékeny mértékben erősítette nyomorúsága.)

103. O Mensch — Tanítások!

(Ivan Goll *Öt kontinens* című antológiájának alaphangja az O, Mensch érület, mely rokonságot mutat József Attila *Tanítások* című versével.)

139. Magyar Írás — ugyanaz?

(Raith Tivadar *Ars poetica* és József Attila *A csoda* című verse között lát összefüggést a szerző, Rónay György ezt kérdőjelezte meg.)

145. Magyar Írás!

164. Pintér/Attila

169. Erg Ágoston!

(József Attila ugyancsak fiatalon elhunyt barátjáról részletes képet rajzol Szabolcsi Miklós.)

171. „fáradtságtalan keresések összevisszasága”

(A Bécsben 1924-ben Erg Ágoston által szerkesztett *Fiatalkor könyve* című antológia bevezetésének egyik meglepően értelmetlen kifejezése.)

187. Nietzsche! 195!

200. Szabó Dezső!

202. Kassák!

217. O Mensch! Attilánál

231. Jambikus? — fordítva!

(A *mikor az uccán átment a kedves* kezdetű vers ritmikai elemzése mellé rajzolt kérdőjelet, külön is aláhúzva azt a félmondatot: „s jambikus lejtésük is nyilvánvaló”.)

253. Jó! eg. is, sőt a legjobb! — külön!

(Szabó Dezső sajátos expresszionizmusának magyar változatáról, továbbéléséről ír itt a szerző. E mellé a bekezdés mellé rajzolt felkiáltójelet apám. Az „eg. is” azt jelenti: az egész könyv is jó, „sőt a legjobb”. Erről „külön” is akart írni kritikájában. Valahányszor átmertem hozzá, mindig József Attiláról szóló könyvek között találtam. Szabolcsi Miklós könyvére sokszor visszatért beszélgetés közben. Nagyon tetszett neki, újra meg újra dicsérte a feltárt anyag gazdagságát. Igaz, mondta, Attila sokszor eltűnik a szemünk elől, de ez is megfelel a történelmi igazságnak, hiszen a „sokaság fia” is fokról fokra emelkedett kora fölé. Különben is ezeket az adatokat egyszer össze kellett állítania, egyetlen képpé kellett formálni. A Széher úti korházban is beszélgettünk erről a kérdéssel. Aznap nem volt olyan fáradt, kicsit jobb volt a kedve is. Mutattam a *Magyar Nemzet* kritikáját Szabolcsi Miklós művéről. A kritikus a többi között azt nehezményezte, hogy a rengeteg adat és utalás között elvész maga a költő. Akkor is meg kellett írni — mondta fáradtan.)

244. tudatos... (olvashatatlan szó)
 261. Tanítások! — idézni!
 " kamasz-tanítások
 269. tömörítés!
 270. belső ellentmondás!
 283. munkásköltő!
 293. lázadás — eretnek
 294. ! (azt a mozzanatot tartotta fontosnak, érdekesnek, hogy a *Nem én ki-
 áltok* után József Attila nem igen írt — mint Szabolcsi Miklós fogalmazza —
 „tisztá expresszionista verset”.
 298. lázadás!

Talán e rövid jegyzet is jelzi, hogy a mai irodalomtudomány egyik nagy problémája az anyaggal, a feltárt kutatási eredményekkel való szüntelen viaskodás. A tudós ismételten szembetalálja magát a nagy kérdéssel: mennyit mondjon el kutatásaiból, vajon ha teljességre törekszik, nem válik-e mozaikszerűvé a kép. Ugyanakkor vannak még jórészt feltáratlan, csak részletkutatásokból ismert korszakai irodalmunknak. Rónay György véleménye szerint ezekről mindent el kell mondani, s minden adatot lehetőség szerint egységes képben kell hagyományozni az utókor számára. Ezért értékelte Szabolcsi Miklós könyvét is.

HALASSY ADRIEN VERSEI

Éltető — Sirató

ELŐTTE

(Szécsi Margit-est az Angelikában)

*Jaj, éltessük Őket a Gyönyörüket,
 lengjen a szeretet-körtánc.
 Ily libanusi köztünk nőtt ikerágra
 aggassuk végre értő örömünket.*

*Mi már csak jajjal éltetünk,
 oly félve szeretünk.
 Cirógatásra elbénult karunk,
 szagatni tudjuk már csak
 gyászos öngúnyánkat.*

NAGY LÁSZLÓ

*Jeges idők enyhületével
 hóhullás érkezett fejedre.
 Keretbe vette metsző kék szemed,
 amely mögött olvadhatatlan
 jéghegyek fehérlenek.
 A tisztaság az éleket
 acélkeményre edzi.
 Fagyponthoz alatt csikordul hangod
 ha fönről szóra indul,
 de olvadásba hajlik völgyet érve
 és zöld rügyet fakasztva zúdul.*

1977 március

UTÁNA

Mint most a könny patakzik
a testből szállt után.
Botja lett zászlónk rúdja,
kitűzzük azt a csúcsra.
Fennakadt szavainak tornyán
füttyülhet már az orkán.
Mi pedig tátogó ajakkal,
ne merjünk szólani hanggal

Amott repül egy angyal.

1978. január 30.

„Falképek a középkori Magyarországon”

Korszakokat meszelnek át az évek,
alatta pasztell-mosolygással élnek
hittől sugárzó ikon-arcaink.
Keressük mindég régi képeinket is.
Kaparjuk lázasan a falfesték porát,
a Szárnyas korszak újra megjelenjen,
mutassuk fel a fakult arcvonást.
Ne őrizzük a múltba zárva őket
mentsük meg láttatásra forma-titkaik,
amint naivságuk a fénytől kábulatban
szégyenlősen előmerészkedik.
Az értő véső tépje szét a réteget
amely előző énüket takarja.
Tudom vakolnak védőn őrző századok,
de feltámadásukért hasad meg a fal.

Egyszerű örömteli ének

Hív a két kéz égre nyúlva,
betonujjal integet,
falvak tornya hívogató
lendületre ismerék.
Istenháza lett az új lak,
lázba jöttek hívei.
Oly vonzása van a helynek,
öröm felé tartani.
Úgy épült mint fecskefészek,
íveiben csillogatlan hit feszül.
Homloka az égre nyílik
így keresztet szívre tűz.
Zöldreményű képsugárzás
üvegmozaik ritmusán,
Jézus életének titkát
felmutatja ablakán.
Ima tölti, ima járja,
felszenteli sok fohász.
Hazatértünk — úgy szeretjük
Mindenszentek templomát.

„...KI SZELÍDSÉGRE, S ALÁZATRA INT”

NÉMETH G. BÉLA ÉS LIPTAY KATALIN BESZÉLGETÉSE SÍK SÁNDORRÓL

- L. K. 90 éve született, és 15 esztendeje halt meg Sík Sándor, akiről az irodalmi lexikonban elég terjedelmes címszót olvashatunk, és a halálakor is a legjelesebb irodalomtörténészek, költők, tudósok a legnagyobb elismerés hangján emlékeztek meg róla, egyáltalán nemcsak egyházi jellegű lapokban, folyóiratokban. Az irodalomtörténetírásból — úgy tűnik — mégis egy kicsit kihullott, noha tevékenységi területe igen széles körű volt. Elmondhatjuk, hogy kitűnő minőségérzékkel megáldott, 'nagy felfedező-pedagógus volt, tudós is volt, irodalomtörténész, költő, esztéta és nem utolsósorban nagyszerű szónok. Vegyük sorra a tevékenységének e területeit, mi az, ami a mi számunkra is maradandó az ő munkásságában?
- N. G. B. Talán a pedagógus volt a legelső rangú Sík Sándor tehetségében, a pedagógusi tehetség. Ám ez csak úgy lehetett igazán kitűnő, hogy nagyszerű tudós állt e mögött a tehetség mögött, rendkívül nagy anyagismeret, kitűnő feldolgozó és szintetizáló készség, emellett nagy költői érzékenység, amit segített a költői tevékenység és az elméleti felkészültség, az esztétikai képzettség. Sík Sándor 1930-tól volt Szegeden egyetemi tanár, egészen a felszabadulás utáni esztendőig. Hogy milyen ragyogó pedagógus volt, mutatja az, hogy egész iskola került ki a keze alól, nem utolsósorban tanítványai közé tartozott Radnóti Miklós is.
- L. K. Ez volt a szegedi fiatalok művészeti kollégiuma lényegében, ugye?
- N. G. B. Talán kár lenne ennyire leszűkíteni tanítványainak körét. Tanítványaiból az ország minden részére kerültek el jelentős tanárok, mint ahogy maga is nagyszerű nevelő volt, mégpedig azért, mert összekötötte a mondott tevékenységi területeket. Az óráit tömegek látogatták. Olyan szép, formás, csiszolt és ugyanakkor lényegét megmutató előadásokat tartott az egyetemen, hogy — mint mondják — nemcsak a bölcsészek, hanem orvostanhallgatók, jogászok is szívesen jártak az előadásaira, mint ahogy, mint egyházi szónoknak, a beszédeire is. Éppen az volt az ereje, hogy nem szónokolt, hanem eszmét cserélt, mintegy társnak tekintette a hallgatóságot, tehát a nem vallásos embereket is vonzotta ez a beszélő Sík Sándor.
- L. K. A beszélő Sík Sándor mögött alapos tudósi felkészültség állott, említhetjük *Esztétika* tankönyvét, amely 1942-ből való, de a Zrínyiről, vagy a Pázmányról szóló munkája is komoly értékkel bír. Milyen volt a szaktudós Sík Sándor?
- N. G. B. Két irodalomtörténeti könyvét szokás számon tartani, jöllehet többet is írt, a Pázmány-könyvét és a Zrínyi-könyvét, illetőleg harmadikként a Gárdonyi, Ady, Prohászkat, amelyikből igazában a Gárdonyiról mondtak állnak meg jórészt ma is, a másik két könyv azonban fontosabb. Pázmányról kétségtelenül kicsit egyházasan szól, de ugyanakkor beszédeinek történeti funkciójára, most nem a vallástörténeti harcokban betöltött funkciójára, hanem a magyar széppróza, a magyar értekező próza, a magyar gondolkodást hordozó nyelv kiformalására gondolok. Ebben Pázmánynak hihetetlenül nagy szerepe volt. Ezért értékeljük Sík nyelvi elemzéseit Pázmánynál. Emellett kétségtelenül Pázmányban jól meglátta a kor egyik kiváló politikai érzékű főrendjét, főpapját, aki pontosan tudta, hogy Erdélynek milyen szerepe lehet a magyarság fönntartásában, és ezt a szerepet nagyon jól méltányolta. Rögtön ez átkapcsol bennünket Zrínyihez. Kétségtelenül Zrínyit is katolikus szempontból, ám mégsem felekezeti módon írta meg. Zrínyiben az *athleta Christit* úgy mutatta be, hogy benne Krisztus katonája a magyarság felszabadításáért, sőt még általánosabban, az elnyomottak felszabadításáért küz-

dő hőssel egyesül. Az eszes, a gondolkodó, a minden követ megmozgató államférfi, és nem utolsósorban persze, a szó hatalmával ismerős író, aki tudta, Pázmánnyal együtt, hiszen Pázmány tanítványa volt, elsőik között tudta, hogy a szó hatalma nemcsak akkor érvényes, ha vitatkozunk vele, hanem akkor is, hogyha műalkotást hozunk vele létre. Kétségtelen, hogy a kor akkoriban divatos eszméáramlatával, a szellemtörténettel ragadta meg a művét és a hősei históriáját, amely a társadalmat osztatlan egységnek vette, és elsősorban a társadalom egészére jellemző egységes korélményeket tételezett fel, ezeket az élményeket kereste. Igazában az esztétikájában is ez a Dilthey-i szellem-történeti szemlélet jut érvényre, ez párosul egy kettős lélektani mozzanattal. Sík ebben a tekintetben nem önálló, de Magyarországon kétségtelenül igen jelentős vívmányokat honosított meg. Egyrészt az úgynevezett befogadás-lélektannal foglalkozott nagyon sokat esztétikájában, másrészt az úgynevezett élmény-esztétikával, az élmény pszichológiájával: hogyan jön létre az emberben az az élmény, amely művé formálja a nyelvet, s képessé teszi a művészt, hogy élményeit továbbadja. Egyszóval igen jelentős eredményeket közvetített, de maga, mint mondtam, önálló rendszert ebből igazában nem alkotott.

- L. K. Beszéljünk végezetül a költő Sík Sándorról. Sík Sándort szokás katolikus költőnek nevezni, de már ahogyan az előbb felvázolta Sík Zrínyiről alkotott képét, abból is kiderülhet a számunkra, hogy Sík Sándor katolicizmusa egyáltalán nem szűk körű felekezeti ügy, hanem valami olyasféle dolog, mint mondjuk Babits számára a katolicizmus, tehát nagyon is egyetemes és értékekben gazdag közös nyelv, közös kulturális alap. Gondolom, hogy a költészetében is többé-kevésbé ennek az elvnek megfelelően alkotott.
- N. G. B. Örülök, hogy így tette fel a kérdést: Babits és Sík Sándor. Kétségtelenül az utódok szembeállították éppen ebből a szempontból őket. Babits világnézeténél, kultúrájánál fogva katolikus, nem engedte magát besorolni. Sík viszont nagyon is tudatosan vallotta, vállalta, hogy ő katolikus költő. Sőt azt a rossz ízü szót is, ami akkoriban divatos szó volt, hogy papköltő, mint hogyha egy pap másként lenne költő, mint bárki más.
- L. K. Valószínűleg nem másképpen költő, de az a tény, hogy Sík Sándor pap volt, és egyáltalán a piarista rendhez való tartozása nyilván megszabta a pozícióját.
- N. G. B. Kétségtelen, minden embernek a státusa, nem az állami státusa, hanem a világgal szemben elfoglalt helyzete megszabja bizonyos értelemben, hogy megnyilatkozásaiban — márpedig a költészet megnyilatkozás, állítás a világról —, mit állít, mit mond a világról. Három embert szokás e tekintetben emlegetni, Mécs Lászlót, Sík Sándort és Harsányi Lajost. A három közül, ma úgy látjuk, hogy kétségtelenül Harsányi Lajos volt a legjelentősebb költő, Sík is jó költő. Igaz, Illyésnek van egy nagyon ironikus mondata Síkról, ilyenféleképpen hangzik, nem tudom pontosan idézni „olyan jól tud magyarul, hogy az már elviselhetetlen”. Kétségtelenül olyan jól tudott magyarul a verseiben, és olyan jól verselt, hogy az már néha a spontaneitás rovására ment. A költő sosem spontán, mindig tudatosan kialakított, de mindig a spontánság benyomását kell keltenie, és ez néha Síknál hiányzik, viszont megvan az előbb említett Harsányi Lajosnál.
- L. K. Ez azt jelentené, hogy a Sík-versek „csinált” versek, sablonszerűek? Van azért néhány igen jó vers közöttük.
- N. G. B. Semmiképpen sem! Jelenti azt, hogy csinált és modoros versek, csak kétségtelenül érzékeljük a mesterségbeli elemet, a valódi költői elem fölött néha. Legszebbek azok a versei, amelyekben nem nagy témákat akar megragadni, hanem egy-egy szép hangulatot, egy-egy magányosságnak, egy ősznek, egy-egy találkozásnak a hangulatát. Ezekben kitűnő. Emlékszem például egy szép, talán nyolcsoros kis versére, ami egy öregasszonyról szól, aki kinéz az ablakán és érzékeli, hogy elmúlt az élet. Ez ragyogó kis vers. Ilyen ver-

seket viszonylag, sajnos, keveset írt, egy kicsit itt látszik meg a programosság, hogy többnyire valamilyen nagy témát vett a tollára, és ezeket egy kissé háttérbe szorította, pedig itt alkotott jelentőset. Illyés úgy véli, az az igazán katolikus költő, aki nem külön programszerűen, erre a célra kialakított témában nyilatkozik meg, mint katolikus, hanem aki bármilyen témához úgy nyúl, mint egy világnézet részese, mint például Baudelaire, aki egyszerre küzdött a dogmatikus katolicizmussal, és egyszerre vágyódott egy zárt, mindenre magyarázatot adó világnézet iránt. Gondoljunk csak olyan nagy regényírókra, mint amilyen Mauriac, vagy olyan nagy költőkre, mint amilyen Eliot, akinek a katolikus korszakában bizony ott van nemcsak a hit, hanem a küzdelem is a hittel, a hit ellen és a hitért. De térjünk vissza talán ahhoz a mozzanathoz, amivel indultunk, a nevelőhöz. Sik Sándor katolikus volt, de senkire sem akarta ráerőszakolni a maga katolicizmusát. Mindenkit arra nevelt, tanítványai egyértelműen így vallanak, hogy legyenek világnézettel rendelkező emberek, harcoljanak ki maguknak egy világnézetet, és ennek jegyében cselekedjenek.

FENYŐ ISTVÁN

EGY FOLYÓIRAT IRODALMA

Szépirodalom Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály „Athenaeum” című folyóiratában

A reformkor híres baráti köre, Bajza József, Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály triársa már az 1830-as évek eleje óta tervezte egy kulturális és társadalmi lap megindítását. Kezükben volt ugyan az *Aurora* című szépirodalmi zsebkönyv és a *Kritikai Lapok* című folyóirat, ezek azonban e célra alkalmatlanok voltak. Az előbbi évente csupán egyszer jelent meg, az utóbbi pedig úgyszintén csak az irodalom kérdéseivel foglalkozott, s rendszertelen időközökben került a közönség elé. Bajzát és társait viszont kimondottan társadalmi-ideológiai célkitűzések vezették, a Kölcsey hirdette program, a „haza és haladás”, a „szabadság és tulajdon” reformeszméi megvalósításának szolgálata. 1837-ben megindult folyóiratuk, az *Athenaeum* valóban ezeknek az eszméknek, a hazai polgári nemzetté válás és társadalmi polgárosodás kultusza jegyében nőtt klasszikus értékűvé, lett nemzeti műveltségünknek egyik legnagyobb értékű és hatású fóruma és terjesztője. A magyar kultúra, a hazai szellemi élet szívverése — a polgári átalakulás eszméi hirdetésének jegyében — 1837 és 1843 között az *Athenaeum*ban érződött leginkább.

Bajzáék ugyanakkor nagyon jól tudták, hogy a közönség jelentős hányadának támogatására csupán akkor számíthatnak, ha szépirodalmat, vers- és szépprózai anyagot állandóan közölnek. Az olvasók megszokták, hogy a kulturális sajtó nemcsak ismereteket és tanulságokat nyújt számukra, hanem folyamatosan szórakoztatja is őket. A három szerkesztőtől meg éppenséggel elvárták: Vörösmartyt akkor már a nemzet legnagyobb költőjeként tisztelte a közvélemény; Bajza jeles lírikusnak is számított, előzőleg nagy hírű irodalmi zsebkönyvet szerkesztett éveken át; Toldyhoz pedig első irodalomtörténeti összefoglalásunk megalkotása fűződött.

Ők a várakozásnak e téren is megfeleltek. Az *Athenaeum* szépirodalmi anyaga, ha átlagát tekintve nem éri is el a kivételesen értékes ideológiai írások szintjét, egész sereg kiváló alkotással gazdagította irodalmunkat, lendületesen segítette elő új áramlatok és műnemek, témák és művészi módszerek hazai meggyökerezését. Hasábjain teret adott a legjobb alkotásoknak, mellettük pedig fiatal, pályakezdő írók egész sorának. Szücsi József, Bajza monográfiája találóan

állapította meg: „... Alig találunk e hét év alatt olyan jelentékenyebb íróit, aki ne adta volna le névjegyét az *Athenaeumnál*”. Aki e hét esztendő hazai szépirodalma iránt betetőbben tájékozódni kíván, legcélszerűbben jár el, ha felüti a lap évfolyamait.

Vörösmarty például ez idő alatt túlnyomórészt itt jelenteti meg új alkotásait, közöttük nem egy remekművet. Itt újítja meg az óda műfaját a személyesség felfokozódásának, a költői önfeltárás feltétlenségének és expresszivitásának jegyében. Romantikus ódáiban egyelőre főképpen a teremtető művész karakterét és ars poeticáját örökíti meg, az alkotó egyéniség öntörvényűségét magasztalja fel. Mint Fried István meggyőzően kifejti, nem annyira személyt, mint inkább ügyet, eszmét, magatartásprogramot köszöntenek ezek az ódák. Eltűnik strófaikból az antik mitológia és ideálvilág, előadásmódjukban affektívabbak és feszültebbek, drámaibb hangvételűek és zeneibbek klasszicista elődeiknél.

Közülük az elsőben, a *Berzsenyi emlékezetében* nemcsak arra érdemes figyelemmel lennünk, hogy a korszak nemzeti költője az előző kor legnagyobb poétájának áldoz, hanem az azonosuláson belül jelentős különbezésükre is. Az alkajoszi strófákban ugyanis ezúttal szubjektívabb öntudat szólal meg. Vörösmarty a romantikus zseni-eszményt magasztalja fel, a költői géniusz világbíró hatalmát, az alkotói tevékenység halhatatlanságának hitét — azaz új életértékeket. Ezt szolgálja a verszene hatalmas ívelése, a költői mondattan hármas hullámzása, a jelzők, fokozások szuggesztivitása. (1837. I. 1.) Méltó párja a *Liszt Ferenchez* intézett, a korszerű hazafiság értelmezését, nemzet és nagyvilág viszonyát újrafogalmazó költemény, e nagyfeszültségű, intonációjától kezdve nyugalanságot, érzelmi háborgást árasztó vers. (1841. I. 3.) Ellenpontja, illetve kiegészítő párdarabja ennek a folyóiratban *Az uralomhoz* című satíra, a nemesi életforma mozdulatlanságának kigúnyolása. A népi formálás vidámsága, könnyed, dévaj hangneme, az objektiváció játékos, de annál élesebb kritikája a Liszt-óda közelében elmélyíti annak morális parancsát. (1841. I. 14.) Mint ahogyan rokona amannak *Az élő szobor* című, ugyancsak híres óda is. Nemzet — a letiport lengyel nép — szól itt a többihez, kiszolgáltatottságának kínjait roppant erejű vallomások monológban tárva fel. Hit és hitetlenség, remény és kiábrándultság kettőssége teszi a verset Vörösmarty negyvenes éveiben alkotott nagy gondolati lirájának előzményévé. (1841. I. 24.) Epigrammáiban is felsejlik ez a kettősség — az 1838-as árvízet követően született *Pest* hexameteraiben nemcsak megrendülés és fájdalom érződik, de emésztő pesszimizmus, vívódó keserűség is, a *Világzaj* című viszont — a negyvenes évek elejének felgyorsult áramában — az emberi erő nagyságát, energiáinak monumentalitását hirdeti. (1838. IV. 26; ill. 1841. II. 25.)

1837 nyarán olyan témába kezd Vörösmarty, amely azután éveken át végighúzódik költészetén. A magyar nők hazafias kötelességtudatának lelkiismeretvizsgálatra készítő hirdetése, magyartalanságának kárhozatása ekkortól kezdve költészetének egyik alaptémája. Széchenyi kezdeményezése nyomán oly nőideál propagálására törekszik, amely részese, összefogója és esetleg megújítója lehet a nemzeti ügynek, a haladó közéleti szellem elterjesztésének. A téma először a *B. Paulina emlékkönyvébe* írott versében tűnik fel. (1837. VI. 18.) A következő állomás *A színház nemtője* című költemény, mely a megjelenített tömeg és a kiáldozó egyén, a valóság és az ideál ellentéteire épül. (1837. XI. 12.)

Még ugyanebben a hónapban Vörösmarty közzéteszi itt *A magyartalan hölgyhöz*, majd ezt követően az *Elhagyott anya* s *Az elmaradók* című verseit is. Az elsőben az alapvető kontraszt, a megszólítás lendülete, a harag és a fájdalom eruptivitása, az erős gondolatrítmus szinte „kőbe, ércbe vési” az ítéletet, a második költemény viszont az anyaság ősi, érzelmileg rendkívül áthatott allegóriájával ragadja meg az olvasót, mint ahogy *Az elmaradók* című allegória is gyengéd finomsága, szelíden szomorkás, ugyanakkor mélyről felhangzó dallamíve révén marad bennünk emlékezetes. (1837. XI. 30; XII. 7; 1838. I. 14.) Ötletes szatírával szövi tovább a témát utóbb a *Pipiske* című alkotás is, míg annak utolsó felcsendítése a folyóiratban ismét „nagyzenekari” mű: *Az úri hölgyhöz* éles és felháborodott arisztokrata-ellenességével válik ki eszmeileg az ihletkór darabjai közül. Ugyanaz a sértett szenvedély szólal meg benne, mint Vörösmartynak a *Kellet népére* írott válasszcikkekben. (1839. I. 17; ill. 1842. I. 4.)

Az *Athenaeumban* jelenteti meg a költő az érdekegyesítési eszme költői kiteljesítését, a *Főti dalt* is. Szokatlan nála az a könnyedség, szívárványos kedv, amellyel ebben a versében a reformkori hazafiság kátészerű tartalmait megfogalmazta. Magánélet és kollektív eszmék, vidámság és nemzeti program, köz-

vetlenség és magasztosság, dévajság és retorikus pátoz művészi egysége eredményezte, hogy a vers a reformkor egyik legnépszerűbb költeményévé vált. (1842. X. 27.)

Új hangot üt meg Vörösmarty hosszú szünet után újra meginduló szerelmi lírájában is. E versei önemésztő szomorúságukkal, megindító boldogságvágyukkal, az öregedő férfi kedélyének kétely és remény közti hullámszával válnak ki a folyóirat ekkori terméséből — oly nyíltsággal, amely azelőtt a költőnél ismeretlen volt. (M... *szemei*. 1839. I. 27; *Piros száz*. 1839. I. 31; *Ö*. 1839. II. 10.) Különösen a *Késő vágy* nagyfokú érzelmi megrázkódtatásról tanúskodó, pergően gyors, lélektől lélekig szóló soraiban alkot emlékezeteset. (1839. I. 24.)

A folyóiratnak Vörösmarty volt a költőcsillaga, szellemujja azonban — legalábbis ami az erős tehetséget eláruló produkciót illeti — kevesek művén mutatkozik meg. Leginkább az ifjú Eötvös József *Búcsú* című verse tanúskodik az ő hatásáról. Magas hőfokú elegico-óda ez, hol a fájdalom, a bánat és a részvét forró futamait legyőzi a közéleti pályára készülő fiatal lélek lángolása. (1837. VII. 23.) A többi pályakezdő lírikus viszont a jóval könnyebben követhető Bajza csapásán halad. Maga Bajza ugyan mindössze egyetlen versével szerepel a lapban (*A hit*. 1837. I. 22.), de ez az általa művelt elégikus dal műfaja, karaktere meghatározó ez évek átlagos lírai gyakorlata számára. Ez a szentimentális daltípus az almanach-líra jellegzetes szülőtte, csupa borongás, fájdalmas merengés, búsongó epedés, szelíd lemondás. A túlradó érzelmesség többnyire érzélgősséggé válik az utánzók tollán, belső élmény, átélés helyett csiszolt, kidolgozott rekvizitumokat kapunk, lírai sablonokat, a mélabús csüggedés mesterkélt formajátékait. Csillagok, zúgó szél, vad út, égő szív, gyászrejtő sír, sötétes alkony, őszi fagy, homály, stb. — nagyjában-egészében e sémákat variálja az *Athenaeum*ban ez a költészet. Mégis: a dalműfaj önfeltáró magatartáshelyzetével, bensőségesebb, szubjektívabb hangütésre törekvő lirizmusával és egyszerűbb formálásával így is előmozdította nálunk a költői személyiség akadálytalanabb mozgását, a vallomásra szabadabb jelentkezését.

E bajzai hang jegyében jelentkeznek 1838-tól kezdődően sorra az *Athenaeum* pályakezdő poétái. Közöttük azok is, akik később egészen más költői jellemet, önálló egyéniséget alakítanak ki maguknak. 1838-ban mindenekelőtt Vachott Sándor, majd Beöthy Zsigmond, Pap Endre, Sárosi Gyula, Sujánszky Antal és Spetykó Gáspár tűnnek fel itt első szárnypróbálgatásaikkal, a következő évben Riskó Ignác és Mentovich Ferenc. 1840-ben Adorján Boldizsár, Jakab Elek, Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán és Szemere Miklós jelentkeznek, 1841-ben Tompa Mihály, Lauka Gusztáv, és Szelestey László, végül 1842-ben Gyulai Pál és — mint köztudomású — Petőfi Sándor. Itt közöttük versei alapján elsősorban Vachott Sándor hívja fel magára a figyelmet dalainak gyengédségével és tisztaságával, közvetlenségével és fejlettebb formaérzékével, megszólalásának természetes naivságával. (pl. *A futó csillag*. 1838. II. 1; *A szilaj lány*. 1838. II. 11.; *Téli dal*. 1839. III. 7; *Esdeklés*. 1841. I. 28.) Az *őstelek* című alkotása más jellegű: a családi líra témájának egyik úttörő darabja, a patriarkális nemesi élet sikerült megörökítése. A költő ezúttal nemcsak megelevenít, de távolsághozteremtésével, az alakrajz finom ironiájával, anakronizmusának gunyos átvilágításával reflektál és minősít is. (1841. IX. 30.) A többiek közül Sárosi Gyula, Kerényi Frigyes és Tompa Mihály árulnak el valamit később kibontakozó képességeikből. Sárosi *Pipadala* a kollégiumi diákoopézis vidám fesztelenségét, frissességét idézi, Kerényinek *Az életből és Fergetegben* című realiztikus ábrázolásra törő költeményeiben már a társadalmi ellentétek nyílt és irányzatos ábrázolása is megjelenik. (1838. VI. 3; III. 1841. XI. 9; 30.) 1840-ből című versének dacos szembehelezkedése a fennálló világrenddel, autonóm emberség-igénye és tömörítőereje Petőfit előlegezi. (1842. III. 6.) A nehezen kibontakozó Tompának inkább szatirikus verseiben láthatjuk egyelőre a tehetség mozdulását. Az *ősi kard*, illetve *Nevelés* címmel a nemesi mentalitás tömör és találóan poentírozott átvilágítását nyújtja, *Bedő* című népies zsánerképe ugyancsak frappáns alakrajzával, elemi szerkezetével s az élőbeszéd ízeiből táplálkozó versnyelvével válik maradandóvá. (1842. XI. 13; XII. 20; 1843. II. k. 352—353.)

Sokkal határozottabb, kiforrottabb s főleg a maga útján járó költőnek mutatkozik be Erdélyi János, aki igen sokat publikál az *Athenaeum*ban. Ezt az utat a népköltészet szellemi ihletése, karakterének mély átélése teszi sajátosá. Erdélyi dalai, elégiai a népköltészettől tanult egyszerűségükkel és rövidségükkel, formálásuk elemiségével és konvenciótlanságával, versmondattal és gondolat pontos

egybevágásával lepi meg az olvasót. Hazafisága is mentes minden pátosztól és deklamáló retorikától. (*Eszmélet*. 1837. I. 29; *Tavaszdal* 1837. II. 26; *A sír*. 1837. VI. 8. *Vándordal*. 1837. VI. 29.) Kiváltképp *Téli dala* árulja el, hogy a fiatal költő milyen hitelesen bele tudja élni magát a népi daloló spontán helyzetébe, hogy mennyire természetessé, közvetlenné válnak tollán a népies dalformák. (1837. VII. 9.) *Dal* című verse másért nevezetes: kritikai magvában mintha megvillanna már valami Petőfi *Magyar vgyok*-jának híres záróképéből:

Itt mi alszunk,
Mélyen, álmodatlan
Ott a népnek
Hajnal és reggel van.

Az évek múlásával a népiesség Erdélyi értelmezésében mindinkább a népi tartalmakkal való azonosulást, a jobbágysággal való sorsvállalást jelenti: *Pro aris et focis* című, meleg bensőséget lehelő verse már a dolgozó emberek házi tűzhelyének sugárkörében fogant. (1839. XII. 19.) S a tudatos összeforrás a népi erkölccsel mindinkább új, osztályindulattal telítődő hangokat szólatalt meg ebben a költészetben. *Osdiakhoz* című verse itt ennek első megnyilvánulása: a nemesi konzervativizmus ellen protestáló plebejus szenvedély hevíti. (1839. VIII. 8.) E plebejus demokratizmus azután még erőteljesebben hangzik fel *Új Mózes* című ódájában. Egy új világ, másfajta társadalom, tisztultabb törvény vágyát sugározza — oly változás igényét, amelynek lényegét Erdélyi egyelőre még világnézetiileg nem képes megfogalmazni. A vers szellemiségének megfelelően romantizálódik az előadás: a perspektíva kiszélesedik, a hangnem szubjektívabbá lesz, a kérdések és felkiáltások belső válságot tükröznek. Ez érződik az *Iffjúkor hattýű-dala* című dült hangú elegico-ódájában is, míg azután a belső konvulzió az *Izrael énekében* megkapja egyenértékűen szárnyaló lírai megörökítését, hol szolgasság és szabadság, elnyomatás és emberség nagyvú pólusai állanak egymással szemben. (1840. II. 13; III. 12; IV. 9.)

Erdélyi fejlődésének tetőpontját az *Athenaeumban* *Egy gyermek születése* című költeménye jelenti. Az antifeudális versmonológ érvényét a versebe szőtt politikai megállapítások definitív jellege, a kiszolgáltatottságnak anyja és gyermeke archetipikus alakján át történő megjelenítése, a megszólítások szenvedélyessége s az egész alkotásban érzékelhető lázadó indulat erősíti fel. Ugyancsak jelentős állomása ide írott költészetének *A XIX. század embere* — eszmei-gondolati síkra vetíti át benne protestáló állásfoglalását. Az ideologikus számvetések és számonkérések sorába tartozó vers antifeudális töltéséről nemcsak gondolati ivelése vall, hanem népies hangneme és észjárása, stiláris és szerkesztési demokratizmusa is. (1840. VII. 9; VIII. 26.)

A népiesség körébe tartoznak a fiatalok közül Szakál Lajos és Kriza János törekvései is. Szakál *Békési ujoncdalában* a falusi valóság felidézésével próbálkozik, a népdalkonvenciók között már felvillan nála valami a paraszti élet realitásából, ha mégoly idillikus módon is. (1841. IV. 13.) Kriza verseiben pedig Petőfi egyik előfutára jelentkezik. *A honn kesergő lány* című népies zsánerképében nemcsak a szabadság és szerelem motívumának csirája mutat nemzeti klasszikusunk felé, de a költőnek a népi daloló helyzetével való bensőséges egygyé válása, a dalban kifejezett érzelmi szituáció tömör megjelenítése, leírása és önkifejezés változtatása is. S legfőképpen: az egész dal líraiságának a székely szegénység helyzetét tükröző realizmusa. Művészileg gyengébb, de ugyancsak a népi sors mély átélésének jegyében fogant Krizának *A hazatérő katona* című dala. (1840. IV. 19; 30.)

A népiesség előretörését jelzi a ballada műfajának terjedése is. Ezt a műnemet az 1820-as évek végén Kisfaludy Károly és Vörösmarty tudvalevőleg a népiesség és a romantika egyesítése érdekében képezték ki. Azóta kedvelt változata volt nálunk a történeti kisepikának írók és olvasók előtt egyaránt. Kiváló lehetőséget kínált a közösségi érzelmek kifejezésére, a patrióta heroizmus és a népi sors álvetétsége elleni tiltakozás művészi tolmácsolására.

Az előbbi témában maga Vörösmarty, az utóbbiban Eötvös nyújt a lap hasábjain messzevilágító teljesítményt. Bajza részéről igen bátor szerkesztői gesztus volt, hogy közölte barátjának *Az árvízi hajós* című balladáját: a vers megjelentetésével az *Athenaeum* egy politikai üldözöttet magasztalt fel, az akkor már nehéz vád alatt álló Wesselényi Miklóst, méghozzá egyazon számban Kölcseynek az Erdélyre vonatkozó törvények érvényét vitató polémiájával! A költemény drámai szcenírozása, a helytállás képeinek pergése, a beszótt párbeszéd-

dek, a rendkívül gyors versmenet, majd a második rész allegorikus értelme, a magasztos nőalak szózata, egyáltalában: a valóság és a transzcendencia közti feszültség mind arra szolgál, hogy az erkölcsi fenség körébe emeljék Wesselényi alakját. (1838. V. 3.) Merész és energikusan parancsoló Eötvös balladájának, *A vár és a kunyhó*nak jelenetézése, dialógusszövebe is, mindez azonban nála a reformkori hazafiság másfajta vetületének, az egyenlőség gondolatának hirdetését célozza. (1837. VIII. 13.)

A műfaj terjedő divatjának tanúsága az is, hogy a Kisfaludy Társaság pályázatot ír ki előmozdítására. Kazinczy Gábor és Pap Endre lengyel témával — mely ekkor a szabadság eltiport ügyével egyértelmű — pályáznak. Közülük az utóbbi a sikeresebb: az ő *Béla* című balladájában is sok a rekvizitum, de frissebb a szemlélet, gördülékenyebb a kompozíció. (1838. III. 25; ill. 1.) *Géza* című balladájában — a nemzettől elszakadt, zsarnok király megbélyegzésében — is ígéreteset alkot Pap Endre. (1839. II. 21.) Az igazi balladaköltői tehetséget mindazonáltal Garay János jelenti az *Athenaeum* fiatalabb költői között, aki 1838—1841 között számos művét publikálja itt. Garay új elemekkel gazdagítja a műfajt: egyrészt a népies hangvétel egyszerűségével, a retorika csökkentésével, másrészt a balladisztikus fordulatok és jelenetek életszerűségével, mind közvetlenebb ábrázolásával. (*Toldi esküje*. 1839. IX. 5; *Zoltán*. 1839. X. 3; *Berend vitéz*. 1839. XII. 1; *Hunyadi László*. 1840. I. 16.) A lapban közzétett művei közül a *Mátyás király Gömörben* antológiáink folyvást megjelentetett sikerdarabja lett. Méltán: Garay igen jó érzékkel találja el benne a népi elbeszélő hangot, alkalmazza a népmesei poentírozást a népet nemzetbe emelő jobbágyábrázolás propagálására. A történeti kisepika egész szellemisége átalakul itt: megtelik a feltörekvő rétegek derült látásával, jövőben bízó élethangulatával. (1841. I. 21.)

Az 1842. május 22-i számban Bajza ismét új költő megszólalását tette lehetővé: *A borozó* című vers alján az olvasók a Petrovics Sándor nevet olvashatták. Petőfi első nyomtatásban megjelent alkotása, majd azt követően más, ugyancsak itt közzétett versei nem mindennapi tehetség jelentkezéséről vallanak. Már *A borozóban* megfigyelhetjük a „petőfiség”-et: a sorssal, világgal szembe szálló akaratot, a függetlenséget, a szokásoknak fittyet hányó, páratlan öntudatot. Valamint a közvetlenséget és a fölényt, amellyel a költő a bortal műfaji keretei közt megszólal, kibeszél az olvasóhoz, megszólítja a világot — egész kis jelenetet kerekít előttünk. Addig szinte páratlan bizalmasság és bensőség hangjait szólatgatja meg az immár Petőfi névvel jelzett *Hazámban* soraiiban is. A bátor, fenntartások nélküli egyéniségnyilvánítás áradó líraiságát. Egy „világszerű” egyéniség mutatkozik be előttünk, aki áttör mindenfajta konvención, egyaránt megragad érzelmi gazdagságával és reflektáló énje eleveenségével. (1842. XI. 3.)

A folyóirat utolsó évfolyamában közzétett versei közül mindenekelőtt a *Távolból* című elégiájában és népdalsorozatában nyújt újat a pályakezdő költő. Az elégia érdekessége, hogy bár a mérték ezúttal emelkedettebb és érzelmesebb hangra; a szokottnál több sablon alkalmazására kényszeríti Petőfit, a befejezés-kor e fennkölt jellegén versei tör át a közvetlen életszerűség mozdulata. Az a naiv bizalom és földközelség, amelyik a költőnek eltéveszthetetlenül a sajátja. Ugyanez az életerő és lobogó kedv röpíti fel népdalait, a zsánerképpen megjelölő személyesség — oly önfeledtség, elemien alakító műőszton, mely addig költészetünkben ismeretlen volt. A népdalforma nála a lázadó indulatnak, dacnak is megszólaltatója. A *Ki vagyok én... Érik a gabona... Lánggal égő teremtettem... Befordultam a konyhára...* kezdetűekben a versnyelv keresetlensége és konkrétsága, a kifejezés és a stílus aggálytalan szabadsága maga a lírai forradalom, mint ahogyan az a magátólértetődőség is, amellyel önmagát állítja a népdalok középpontjába. (1843. I. k. 383—384; II. k. 165—167.) Felfokozott éntudatára jellemző, hogy *Petőfi Sándorhoz* címmel verset ír saját magához, önnön énjével folytat: tréfás és a nagytrtörő alkotót előlegező diskurzust. Pofon volt ez a közlésnek, amelyet a költő temperamentumával, líraisága maradéktalan kielésével amúgyis állandón kihívott maga ellen. (1843. II. k. 353—355.)

Az *Athenaeum* másik divatos szépirodalmi műfaja a novella, a szórakoztatásra szánt elbeszélés. Ritka az olyan folyóiratszám, amelyben a szerkesztők valaminő szépprózai anyagot ne közlőnének. E művekkel szemben általában ne lépünk fel magasabb igényekkel, — túlnyomó részük pusztán a közönség olvasmány-szükségletének kielégítését célozza. Mivel pedig ezt az akkor még kibontakozóban levő magyar elbeszélési irodalom eredeti művekkel nem győzhette, Bajzaék fordítanak — azt és onnan, amit és ahonnan lehet. Emellett természetesen

készségesen adnak helyet a magyar novella, sőt az ekkor születő hazai regényirodalom új termésének, azon belül pedig a különböző irányzatoknak. A kor jellegének megfelelően ekkor a romantika az uralkodó irányzat szépprózáinkban is, de az elbeszélések egy részében már — Kisfaludy Károly és Fáy törekvéseit folytatva — mind több realiztikus, a hazai társadalom valóságát tükröző elem tűnik fel. A realizmus jelentkezését előmozdítja, hogy a folyóirat által megszólaltatott külföldi klasszikusok közül többen példájukkal erre ösztönöznek.

A folyóirat kereslete hívta életre Vörösmarty ekkor alkotott három elbeszélését. Ez érződik az első kettőn, *A füredi szivhalászat*, illetve a *Csiga Márton viszontagságai* címűeken — egyik sem tartozik java alkotásai közé. Az előbbiben az Amerikába szakadt magyar túlságosan tendenciózusan olvassa egykori honfitársai fejére elmaradottságukat, az utóbbiban pedig a fantasztikum és a valóság vegyítése művészileg egyáltalán nem meggyőző. Annál inkább tanújele Vörösmarty prózaírói képességeinek a harmadik elbeszélés, a *Szél úrfi*, amelyben vaskosat és éterit, emberit és tündéreset, bájosan idillit és romantikusan megrendítőt képes vegyíteni valaminő eredendő spontaneitással, játékosággal, könnyed lebegéssel. (1837. I. 8; III. 16—19; X. 26.)

Az *Aurora* régi novellistái közül Kovács Pál és novelláinak egy részében Gaal József folytatják Kisfaludy Károly anekdotikus irányzatát, a nemesi társadalom jellegzetes alakjainak, a „mezei truncus”-oknak enyhén ironikus átvilágítását. (Kovács Pál: *Mindennek van ideje*. 1837. XI. 5—12; Gaal József: *Öcsém uram, házasodjék meg*. 1839. VII. 28—VIII. 4.) Vajda Péter ugyancsak a maga régi irányát folytatja, a keleti tárgyú tézisznovellákét, amelyekben a Távolvelet egzotikumát hívja segítségül a magyar jobbágyok kisemmizettségének érzékeltetésére. Színvonaluk azonban már nem a régi: *A két bramin*, illetve *Kon-fu-cse* címmel a kalandos románok módszerét Vajda eklektikusan ötvözi össze a felvilágosult erkölcsregényekével, a lélekrajzi igényű novelláéval és az ossziáni himnikus stílusformálással. (1838. I. 18—II. 1; 1839. VII. 14—21.) A keletiség, az orientalizmus romantikus hatáslehetőségei vonzzák ekkor Jósika Miklós érdeklődését is, ám őt sem több sikerrel. *A szuttín*, majd *A mohilok gyöngye* című elbeszéléseinek festőisége, zengése, költői hasonlatai időnként Vörösmarty epikájára emlékeztetnek ugyan, de a kuriozitás hajszolása végül minden mást elnyom. (1837. IX. 28—X. 5; XI. 16—19.) Novelláinak újabb csoportjában másfajta különlegességre törekszik: a francia romantika hátborzongató kliséit veszi át. *Merkur Vid, Isten és ördög*, *A beduin leánya* című elbeszéléseiben anyagi és ördögi alakok teljességgel valószínűtlen harcának sémáit kapja az olvasó. (1839. X. 3; 27; XII. 5.)

A francia romantika követésében különben az *Abafi* szerzője a folyóirat gárdájának kiterjedt rétegével osztozott. Bajza teljes kaput nyit ennek az áramlatnak — soha addig annyi velőtrázó történetet, mint az *Athenaeum* hasábjain! Főképpen a franciából fordított elbeszélések járnak az élen, de ezt a szellemiséget közvetítik a német és az olasz novellák is — azok is francia nyomon haladnak. E novellatípus lényege a túlfeszített, rémségekben bővelkedő cselekmény, a színfalhasogató jelenetek, a különös színtér, a túlságóztottan patetikus hangnem, a kuriózumok hajszolása, a lélegzetelállító poentírozás. Rablók, őrütek, apagyilkosok, árulók tömkelege nyüzsg ezekben az elbeszélésekben. A kortárs Pulszky Ferenc 1840-ben frappánsan jellemezte e novellisztika változatait: „...Sötét fátyol, fekete szem s haj, bőr s feszület, indulat-vihar, pártdüh és inkvizíció, s megvan a spanyol novella; kis változtatás, vidámabb színezet, festész vagy énekesnő mint főszemélyek, s a beszély olasz; vérbosszút hozzá és zsiványbecsületet (Banditenhure), korznak nevezik; gondatlanság, könnyelműség s galantéria, s kész a francia regényke.”

A felcsigázott képzelet, a bizarrság hajszolása erősen érződik az *Athenaeum* legtöbb novellistájának eredeti produkcióján. S nem is csak a fiatal tollforgatókén, mint például Tóth Lőrinc, Kuthy Lajos vagy Gaal József! Még az olyan rutinos elbeszélőnél is, mint Fáy András, megfigyelhető, hogy a hazai történeti anyag ábrázolásába mint nyomulnak be ekkor a francia romantika jellegzetes módszerei, hangnemei. (*A veleneciek*. 1837. VII. 6—16.) Kuthy Lajos nevet említettük. Nos, ő az, aki legügyesebben tudja utánozni és hasznosítani ehelyt a francia romantikától tanultakat, átemelve azokat a pesti utca miliójébe, de szívesen vegyítve más irányzatok konvencióival is — szentimentális búsongástól a bennfentes társasági pletykálkodásig. Hatásosan adagolja a folyóiratban az olvasmányosságnak azokat a válfajait, melyek ez időtájt a közönség figyelmének felkel-

tésére alkalmasak. (*A színészno.* 1839. I. 3—6; *A száműzött.* 1839. I. 31—II. 6; *Végrendelet.* 1839. II. 21—24; *Egy éj a fővárosban.* 1839. III. 7; *A szerelemföltö.* 1839. III. 28—IV. 4.)

Önállóbb tehetségről tanúskodik Csató Pál novellája, a *Nőkeresés*: fel tudja benne idézni a pest-budai társasélet légkörét, simán, gördülékenyen szerkeszt, és elbeszélő stílusából sem hiányzik az elegancia. Ő azonban hamarosan ott-hagyja majd az *Athenaeum* táborát. Az érdekesség kedvéért megemlítjük, hogy páliordulásának némely pszichológiai mozzanatai már e mulattatásra szánt novellában is tükröződnek: az állhatatlanságot jeleníti meg benne sorozatosan. Másrészt pedig a vallomástevő a következőkre tanítja ifjú társát: „... A rang és pénz, Ferdinand, felemelik az embert nemcsak mások, hanem ön szemei előtt is, s kibékítetik őt az emberekkel, az Istennel, a világgal, önmagával.” (1837. VII. 23—VIII. 3.)

A jövő szempontjából Gaal József alföldi tárgyú novellái a legtvávlatosabbak. Ezek ugyanis a népiesség határozott előretörését jelzik a szépprózában, a téma kiaknázásával Petőfi útját készítik elő. A *déliabó* című elbeszélése voltaképp nem lenne több könnyedén és fordulatosan előadott anekdotánál, de az Alföld témája, a találékonyan alkalmazott társadalomkritikai elemek, a hazai kolorit, a népi észjárás és furfang diadala, nem utolsósorban pedig a természetesen és lendületesen pergő dialógusok szépprózáink igazi értékei közé emelik. Az előadás természetessége, közvetlensége, a beszótt népies stílusfordulatok és idiómák jelzik Gaal másik, *St. Gallen* című elbeszélésében is, hogy a szépprózai stílus a köz-napi beszéd nyíltsága, elevenisége felé fejlődik. Nem idegenkedik a humor spon-tánabb, oldottabb színeitől, s attól sem, hogy egyszerű emberek, népi alakok sokaságát válassza ábrázolása tárgyául. Elődje Gaal a negyvenes évek íróinak a régi vágású nemesi táblabírák kritikai megőrkítésében is. *Tengeri kaland az Alföldön* címmel egy merőben provinciális példányt állít elénk, amelynek külön-c, groteszk, Don Quijote-szerű vonásait rajzolja körül erős vonalakkal. Bizarr hőse, Csolnoky Bertalan Csollán Bertinek, Jókai *Eppur si muove* című híres regényé-nek éppoly parlagi őse, típusrokona. (1837. I. 29; IV. 20; VIII. 13.)

Az *Athenaeum* megindulása előtti év a regényműfaj hazai áttörésének eszten-deje volt, s azt messzemenően Jósika nagysikerű *Abafjának* köszönhetjük. Mi sem természetesebb, mint hogy a szerkesztők előszeretettel igyekeznek részleteket közölni a híressé vált szerző új regényalkotásaiból. Már a folyóirat első számai-ban fejezeteket jelentetnek meg készülő művéből, *A könnyelműekből*. Ezekben az író a társadalmi regény műfajával kísérletezik, szándéka szerint azt jelenít-ve meg benne, hogy hová vezet a felelőtlenség, a meggonddatlanság, az érzelmek túl-habzása, a léha, másokkal nem törődő életvitel. Mindez rokon lenne az *Abafi* eszméiségeivel, de a francia romantika szertelenségei, túlélezett helyzetei, a lélek-rajzi valószínűsítmények az itt közölt fejezetekben is erősen éreztetik hatásukat. (1837. I. 1—5.) Művészileg meggyőzőbbek *A csehek Magyarországon* részletei: a színek és zengő periódusok, a mozgalmas jelenetek és a szabadon szárnyaló szenvedélyek arra hivatottak, hogy Mátyás, azaz az igazságos nemzeti uralkodó példaképét idézzék fel. (1838. IX. 23—30.) Jósika harmadik regényéből, a *Zrínyi a költőből* is olvashatunk itt részleteket — ismét csak a túlfeszített romantikus kalandosság iskolapéldáit. Egyik fejezetében azonban nagy jövőjű mozzanat villan fel: a hortobágyi pusztáé, az egyszerű tanyák világáé, csikósoké és juhászoké, akiknek alakjait Gaal József kezdeményezése nyomán Jósika segít beemelni az irodalom körébe. (1840. X. 22—29; XII. 24—31; 1843. I. k. 67—75.)

1839—1840-ben új, kiemelkedő prózaírói tehetség tűnik fel ugyancsak regény-kompozícióból vett fejezetekkel: Kemény Zsigmond. *Izabella királyné és a re-mete* című első regénye szerint Erdély múltja érdekli őt is, mint kezdetben Jósikát. Kemény azonban már indulásokor sem pusztán ábrázolni kívánja a történelemformáló embert, hanem elemezni, egyéniségét és alkatát belülről átvilágítani. Nem any-nyira a közéleti cselekvés megjelenítése vonzza, mint inkább annak mozgató-rugói. Lélekrajzi igénye, gondolati-spekulatív hajlama, valamint előszeretete az azt kifejező belső monológ iránt már a folyóirat hasábjain megkülönbözteti őt prózaírói társaitól. (1839. VI. 16; 1840. II. 16; III. 1; IX. 20—27.)

Még egy műfaj, az életkép felvirágzásához járul hozzá az *Athenaeum* nagy-mértékben. Ennek érdeme ezen a fórumon teljesen Nagy Ignác nevéhez fű-ződik. Ő az, aki a munkatársak közül észreveszi a gyorsan fejlődő pesti élet tükrözésében rejlő művészi lehetőségeket. Regényben és novellában tűnnek fel nála az új műfaj felé mutató első elemek: *Napjaink* című regényrészletében a

pesti üzletek és raktárak világába kalauzol el, a boltossegédek hétköznapijairól fest körképet. (1840. IX. 3—6.) 1841 végén, a folyóirat *Hirfűzer* rovatában kezd hozzá az új műfajhoz: *Budapesti élet* címmel arra emlékezteti az olvasót, hogy Budapest egyre nagyobb jelentőségre tesz szert hazánkban, a „népélet” a pesti utcákon a maga eredetiségében mutatkozik meg. S ő maga mindjárt meg is határozza az új műfaj alapelvét: „... nem lesz talán érdektelen e helyen föl-váltva néha a lakosság külön osztályaiból egész életrendszeri vázlatot emelni ki, s így lassanként a fővárosi életet változatos árnyéklaiban legalább némileg megismertetni... vázlatainkban leginkább azon színeket fogjuk kiemelni, melyek az illető felekezeten leginkább láthatók, vagyis többnyire a középúton járandunk.” (1841. XII. 5; ill. 16.) Utóbb, *A háziúr* című életképben ezt a meghatározást a következőképpen egészíti ki: „... nem egyet, hanem többet írunk le, hogy aztán a sok arcajzot ön maga olvaszthassa egyetlen háziúr mintává a szíves olvasó.” (1842. V. 5—10.) Eszerint az életkép a típusalkotás egyik fajtája, mely társadalmi alakok megragadására törekszik, mindenfajta egyénítés mellőzésével, azaz bizonyos fényképszerűséggel. Ebből következően nagy szerepet juttat a társadalmi visszasságok leleplezésének: „... Tollunk ... mindenkor élesre leend hegyezve minden balság s botrány ellen.”

Nagy Ignác életképeinek kiemelkedő erénye, hogy a pesti utca atmoszférájának véglegesen polgárjogot adnak az irodalomban. Polgári atmoszférának, melyet a nagyobb szabadság és mozgékonyabb, dinamikusabb életvitel jellemez. A lényeg: frissen elkapni az alakuló valóságot, s általa felhívni a figyelmet arra, hogyan alakul ez a valóság. Egész sor olyan embert emel az irodalomba, akiket addig tabu volt említeni — az utcák és terek lakosait, sőt társadalmon kívül élőket. Megörökíti például — kitűnő dialógusok felhasználásával — a varrólány, a mészáros, a sírásó, az orvosnövendék, stb. figuráit, felfigyel a koldusgyerekekre, a nyomorra, a társadalom mélységeire, még az utcai prostituáltra is. Velük szemben pedig a kapitalista kizsákmányoló típusa is feltűnik az életképben. Azt sugallja Nagy Ignác, hogy Pesten, a nagyvárosban a vagyonok gombamód nőnek ki a földből, újfajta hatalmasságok keletkeznek. Életformát mutat be, ahol egyedül a pénz beszél — éppen nem húzódozva az élet nyers, vasok, sőt triviális vonásainak bemutatásától. (1842. I. 13; 18; II. 10; III. 24; IV. 28—V. 1; V. 5—10; VI. 19—26; VII. 17—21; VIII. 16—21; 1843. I. k. 76—90.) Nyomában Jósika is kedvet kap a folyóiratban életképek írásához — *Ifjabb Békési Ferenc kalandjai* című készülő művéből csupa ilyen életképszerű jelenetet ad közre —, nála azonban jóval erőteljesebb ez a műfaj, társadalomkritikája formális jellegű, s hiányzik a pesti típusok felfedezésének az a belső érdekelttsége és csipős humora, amely Nagy Ignác életképeit oly sajátoszerűkké teszi. (1842. II. 8; III. 29; IX. 20—22; 1843. II. k. 65—80.)

A francia romantika divatjával kapcsolatosan szóltunk már a külföldi írók műveinek átültetéséről. A közönség lektűr-igényének kielégítése mellett Bajza helyet ad a kortársi világirodalom kiválóságainak is. Már a társadalomtudományi cikkek anyagában sort kerít Hugó, Quinet, Heine, Mickiewicz politikai jellegű írásainak közlésére. Tegyük hozzá, hogy a szerkesztés Dumas-t, George Sand-t, a realista Swiftet, Washington Irvinget, Heinrich Laubét, Balzacot, Dickens és Mérimée-t is megszólaltatja. S ha Balzac, Dickens és W. Irving itt között írásai inkább csak a romantika külsőségeit idézik, Swift és Laube novellái már a realista jellemábrázolás távlatait érzékeltetik. (Balzac: *Facino Cane*. 1837. VIII. 31; Dickens: *Egy örült kézírata*. 1842. III. 3; Dickens: *A fekete fátyol*. 1842. III. 13; W. Irving: *Az elkésett utasok*. 1837. VIII. 17—20; Swift: *Az árnyak*. 1839. X. 31; Laube: *Világ folyása*. 1837. II. 5; Laube: *Az álarc*. 1838. IV. 1. — Dumas-tól *A grande chartreuse-i sírásó* című novellát közlik. 1841. V. 2—6.) George Sand és Mérimée írásai pedig remekművek! A francia író nő világhírű *Mauprat* című regényéből közölnek részletet, azt a fejezetet, amelyben egy paraszt filozófust mutat be, ki nyíltan szembefordul az úri renddel, s erőszakkal igazságot szolgáltat magának. (*A paraszt bölcs*. 1842. VIII. 24—28.) Mérimée-től pedig — tévesen orosz író alkotásaként feltüntetve — előbb a rendkívül szuggesztív *Matteo Falcone*-t jelentetik meg, mely drámaisága, atmoszférateremtő ereje mellett — közlése idején, 1838-ban — az üldözöttekkel való közösségvállalás gesztusával is kiválik. (1838. VIII. 9.) Két évvel később pedig 15 folytatásban, Szenyev József fordításában *Colomba* című teljes regényét közlésteszik, — még ugyanabban az esztendőben, amikor a klasszikus értékű eredeti a párizsi *Revue des Deux Mondes*-ban napvilágot látott! A francia író alkotása nagyon is időszerű funkciót töltött be a

hazai folyóirat hasábjain: az elvakultságot, előítéleteket és megrögzött szokásokat, egyáltalán — a feudális erkölcs megmerevedett előírásait opponálta nagy művészi erővel. Emellett a *Colomba* kitűnően beillett az *Athenaeum* népies törekvései közé, egy korzikai „érintetlen” falu lakói közé viszi el ugyanis az olvasót, parasztok és szegénylegények közösségébe, s ezt a közösséget mély együttérzéssel jeleníti meg. Hatását idehaza az is fokozta, hogy hőse már másként akar élni, mint ősei, s az ősök lebélyező tekintélye visszahúzza őt oda, ahonnan szabadulni kívánt. (1840. XI. 1—XII. 17.)

Végül helyet kapott az *Athenaeum* szépirodalmi műfajai közt a dráma is. Vajda *Attila és Buda* című szomorújátékának s Vörösmarty *Az áldozat* című színművének részletei azonban nemigen voltak alkalmasak arra, hogy öregbítsék itt a hazai dráma tekintélyét. (1838. IV. 19; 1839. VIII. 4—11.) Az a részlet már inkább, amelyet ugyancsak Vörösmartynak *Marót bán* című szomorújátéka III. felvonásából jelentettek meg. A költő ugyanis itt az addigi, jellegzetesen ártatlan, a női becsület és erény makulátlanságát megtestesítő nőalakok után új típusú, a konvencionálisáson túllépő, a köznormákkal szembehelyezkedő asszonyi egyéniség ábrázolására tesz kísérletet. (1838. IV. 5.) Még inkább bővítették a drámai perspektívát a szerkesztők a külföldi színpadi remekek közlésével. Vörösmarty például Shakespeare-fordításából, a *Julius Caesarból* mutat be részleteket: a szabadság eltiprója ellen lázít Brutus és Cassius szavaival. (1839. X. 30—XI. 3.) Kazinczy Gábor *Triboulet* címmel Victor Hugo *Le roi s'amuse* című szomorújátékából publikál részletet: színpadra viszi, milyen megrázkódtatást képes előidézni a felelőtlen uralkodó, hogyan teszi tönkre általa híveit is. Az önkény elleni lázadás jogosultságát igazolja a folyóiratban Hugo színháza. (1839. V. 12.) — S végül ennél is szélesebb körben lázad Byron *Kainjának* hőse: az egész világrend ellen protestál. Egy olyan öntudatot közvetít, mely függetleníti magát az adott társadalomtól, nem fogadja el véglegesnek az élet készen kapott kereteit. (1839. XII. 1—5.) Byron drámai költeményének részlete méltóan állítja színpadra a folyóirat legjobb eszmei törekvéseit: az öntudatra ébredt embernek egy elavult, elnyomó társadalmi mechanizmus ellen fellépő, megújulásra vágyó és azért elszántan tette kész eltökéltségét.

SZABADI KATALIN VERSEI

Mikor régen

Mikor régen lila estéken
néztük,
hogyan szakad meg az ég alja
fehéren hullik
füstök alá
ernyedt tiszta égi lombhullással
a harag-hideg
mikor harangok zúgását lestük
tiszteletre hívott ünnepkor
égi mise
volt meleg
volt ezüst
volt láng kicsi gyertyán
és
volt anya, volt gyerek

Nézd milyen szépek

nézd milyen szépek már a fák
tenyerem őszi levél
nyelvem alatt égnek az ízek
szerelmes hátam homorít
nyomorult vagyok
hordó borok közt szeretnék
járni, bordó finom puha ruhában
őszi gyereket szeretnék szülni
egy falusi templom harangja
zúgna,
ütemem egy szusszá alakulna
pihennem szépen lassan
csendesesen
egy kápolna kövén lenne
igazán halotti

KIK AZOK A SIITÁK? — A VALLÁS SZEREPE AZ IRÁNI VALSÁGBAN

Az Iránban, az egykori Perzsiában (új nevét csak 1934-ben vette fel) kitört nagy politikai válságnak jelentős vallási összetevője is volt. Ennek leglényegesebb elemeire és vonásaira mutat rá érdekes cikkében a Freiburgban megjelenő *Christ in der Gegenwart* című és a Herder kiadásában megjelenő katolikus hetilap.

Azok, akik eddig csak keveset tudtak az iszlámról — írja cikkében a lap —, most annyit legalább megtanultak az újságok jóvoltából, hogy hogyan hívják Iránban a legalacsonyabb rangú papságot. A *mullahok* ezek, akik — a mi plébánosainkhoz hasonlóan — a legközvetlenebb kapcsolatban vannak a néppel, vele együtt élnek és így mindenkinél jobban ismerik a nép gondjait és hangulatait. Ugyancsak a sajtó jóvoltából ismertük meg a legfőbb papot is az „ajatollah”-t (az elnevezés azt jelenti „isten jele”), családi nevén Ruholla Khomeinit, aki 15 év óta élt száműzetésben. A sah annak idején politikai ellenállás miatt úzte el őt hazájából, míg most lényegében ennek a fordítottja történt.

Ahhoz, hogy az Iránban történeteket valamelyest megértsük, több mindent kell figyelembe vennünk. Így például azt is, hogy a harmincnégymillió embernek, aki ma Iránban él, 96 százaléka muzulmán vallású és pedig az iszlám egyik különleges irányzatának a siitizmusnak híve. Ez a szó „sia” azt jelenti, hogy „párt”. Eredetileg amikor a siiták a szunnita többségtől („szunna” a. m. „hagyomány, tanítás”) elszakadtak, lényegében csak az iszlám közösség vezetésének kérdésében támadt vita. A siiták elutasították a kalifátust mint világi-vallásos uralmat, mint egy az egész iszlámra kiterjedő „teokráciát”, mert az volt (és ma is az) a véleményük, hogy a kalifának Mohamed próféta vér szerinti leszármazottjának kell lennie, amely feltételnek utoljára csak a negyedik kalifa felelt meg. Az ötödik kalifa már nem a próféta rokonságából származott. Így aztán a siitáknál már korán bekövetkezett a lelki és világi hatalom bizonyos szétválasztása, míg a főként arab, majd később török szunnitáknál a kalifa mint a próféta helytartója szerepelt és a virágzó középkorig olyasféle világi hatalmi állása volt, mint az egykorú keresztény Európában a pápának. Az újkorban azonban megszűnt már a kalifátusnak ez a jelentősége, a török szultánok csak mellékesen viselték a kalifa címet is, amikor pedig az első világháború után megszűnt a török szultánság és a török állam szekularizálódott, már nem került sor új kalifa megválasztására vagy kijelölésére.

Ettől függetlenül azonban a siiták az idők folyamán nemcsak jogilag, hanem vallásos életükben is eltávolodtak a szunnita többségtől. Egy sajátos szenvedéstörténeti buzgóság alakult ki a siita egyházban, amelynek a leghatásosabb kifejeződése a *muharran* nevű gyász hónap, amikor tíz napon át egyfolytában gyászolják Husszeint, a meggyilkolt negyedik kalifát. Pierre Rondot, a neves iszlamológus tudós a siitizmus sajátos lelki érzelmességéről beszél, szemben a szunna „hideg merevségével”. Egy másik iszlám-szakértő Emmanuel Kellerhals pedig odáig megy, hogy szerinte a siita egyház a szunnitától eltérően nem értelmezi önmagát társadalmi, politikai erőtenyezőként.

Az Iránban történtek ugyanakkor ellentmondani látszanak ezeknek a megállapításoknak — írja a Christ in der Gegenwart. Hiszen itt a siita iszlámnak a világi politikai kérdésekbe való vaskos beavatkozásáról beszélhetünk. Azok a riporterek azonban, akik Khomeini ajatollaht felkeresték és beszélni tudtak vele, így írták őt le: „Inkább jószágos, mint demagóg benyomást kelt, nyoma sincs benne a fanatikus lázítónak, inkább filozófus, mint politikus...” Így hát nyugodtan kiindulhatunk abból, hogy a mai siitizmusban is túlsúlyban van a lelki, vallásos komponens. Amiről viszont könnyen megfeledezünk, az az a történelmi tény, hogy Iránban, illetve Perzsiában a vallás évszázadok óta a lelkiség minden hangsúlyozása mellett, nemzeti tartalommal is telítődött, ami könnyen érthető egy olyan országban, amely évszázadokon keresztül élt idegen hatalmak elnyomása alatt, az araboktól kezdve mongolokon, törökökön át egészen az angolokig. Az elnyomatások idején a mullahok és az általuk vezetett mecsetek jelentették az iráni történelemben a nemzeti és szabadságmozgalmak egyetlen mentsvárát. Itt

érezte a nép egyedül úgy, hogy megértik és elfogadják, hiszen a saját feudális nemességük rendszerint készségesen együttműködött az idegen hatalmakkal, hogy ily módon megőrizze kiváltságait.

Ezt a szerepét, hogy törvényes védelmi zóna és mintegy szabad terület legyen, az iráni iszlám mindmáig megtartotta. Tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen vak despotizmussal uralkodott saját országában a nyugati képeslapokban oly nyájasnak ábrázolt Reza Pahlavi sah. Betiltotta az összes pártokat, brutálisan elnyomott minden, az uralkodó házat illető bírálatot és nemcsak politikai ellenfeleit, hanem bírálóit is becsukatta és a hirhedt titkos szolgálat, a Savak megkínozta őket. A sah maga is elismerte egyszer a televízióban, hogy háromezer-ötezer politikai fogoly van Iránban, az Amnesty International azonban ötvenezerről beszélt. Minél keményebbé vált a Pahlavi-klan diktatúrája — állapítja meg a Christ in der Gegenwart cikkírója —, annál többen lettek azok, akik a szabadságért aggódva a mecsetben kerestek menedéket. „Csak a mecset tud a páncélosokkal szembeszállni” — olvashattuk egy újságcímben.

Sokan, akik Iránban eddig nem sokat törődtek a vallással, most ismét föl-vették vele a kapcsolatot. A „Zeit” című hamburgi hetilap írja tudósításában: „Az, hogy az ajatollah ösreakciós, egyelőre senkit sem zavar. — Sem azt a nyugaton kiképzett orvost, aki sok év után most hirtelen a mecsetbe kezd járni, sem azokat a fiatal leányokat, akik újabban a sadort, a nők hagyományos fekete köpenyét kezdik hordani a farmernadrág és a fatalpú papucs fölé...”

Itt persze egy másik szempontot is figyelembe kell venni — állapítja meg a Christ in der Gegenwart — nevezetesen, hogy bár az iráni eseményeket egyszerű kétségek nélkül az uralkodó despotikus politikája váltotta ki, ugyanakkor az ellenzék magatartásának megvannak az objektív társadalmi és gazdasági okai is. Az ország hirtelenlül elkezdett „modernizálásáról” van szó. A sah rövid idő alatt akart Iránból „nyugati ipari államot” teremteni. Amikor azonban e kényes feladathoz hozzáfogott, elmulasztotta azt, hogy a konzervatív mecset jóindulatát megnyerje, inkább ellenkezőleg, „felvilágosult uralkodóhoz” illően szakított a vallási közösséggel, amely ezek után még inkább vallásellenesnek ítélte ennek a modernizálásnak bizonyos megnyilvánulásait. A sah azonkívül nyilván alábecsülte az országában fennálló társadalmi nyugtalanságot is, ami mindig együtt jár az ilyen erőltetett iparosítással. Az évszázados hagyományokban nevelkedett perzsa emberek, akiknek soraiból az új ipari munkásság és a nyugaton kiképzett új értelmiség toborzódott, sem lélektanilag, sem szociológiailag nem voltak eléggé felkészülve erre a hirtelen változásra.

Egy kicsit a kereszténység XIX. századi helyzetére emlékeztet a dolog, amikor ugyanez előtt az alternatíva előtt állt az egyház: megnyílás a modern világra, vagy visszavonulás a gettóba. Mindnyájan nagyon jól tudjuk — írja a Christ in der Gegenwart —, milyen szenvedélyes harcok törtek ki az egyházban, amelyek lényegében a II. vatikáni zsinatig tartottak. Valójában elmondhatjuk, hogy a felvilágosodás szellemi forradalmát és az azt követő technológiai fejlődést sem teológiailag, sem szellemileg-etikailag nem dolgoztuk meg fel kellőképpen. Az egyház a világban című konstitúció nem mint végpontot, hanem mint egy új korszak kezdetét értelmezte önmagát, viszont nagyon jól tudjuk, hogy ennek ellenére újra meg újra föltámadnak a romantikus vágyak a „régí világ” iránt, amikor a vallás még az egész társadalmi életet meghatározza.

Vajon hasonló álmok kísértik-e a jelenlegi iráni iszlám papságot? Az újságok előszeretettel használják a „reakciós” vagy szelidebben a „konzervatív” kifejezést. Khomeini tagadja az ilyen értelmezéseket. Ő egy modern iszlám köztársaságot akar, ha azonban megkérdezik, hogy mit ért ezen, nehéz világos választ kapni tőle. Turisták elbeszélése szerint Irán vidéki tartományaiban — így például a híres mesed-i zárandokhelyen — a legsötétebb vallási türelmetlenség uralkodik és az élet bármiféle modernizálásának vak elutasítása. Másrészt a városokban és elsősorban a milliós Teheránban van egy előre tekintő vallásos mozgalom is. Ez egyidőben kíván vallásos, demokratikus és nemzeti lenni. Hogy ez sikerül-e? Mindeddig egyetlen iszlám országban sem beszélhetünk igazi demokráciáról.

Iránnak jelenleg 34 millió lakosa van, ezek nem mind siita muzulmánok, mert főleg az ország nyugati és északnyugati részén szép számmal élnek szunnita muzulmánok is. Van azonkívül egy számszerűen nem nagy, társadalmilag azonban befolyásos keresztény réteg. Ezek között elsősorban az örményeket kell

említeni, akik északnyugaton és a nagy városokban laknak, és főleg kereskedelemmel foglalkoznak. A rájuk vonatkozó lélekszám adatok 50 ezer és 100 ezer között ingadoznak. Az örmények egy kis csoportja, mintegy háromezer lélek, egyesült a római egyházzal.

A régi perzsa kereszténységet „kelet-szíriainak”, „asszírnak”, „kaldeusnak” vagy „nesztoriánusnak” nevezik. Ez az egyház már nagyon régen elszakadt a római-bizánci birodalmi egyháztól, virágzott még az arab időkben is, később azonban megtizedelték. A nesztoriánus keresztények lélekszámát ma Iránban csak mintegy 25 ezer hívőre becsülik. A nesztoriánusok nagyobbik része ugyanis a XVI. században ismét egyesült a római egyházzal. Ennek a „kaldeus”-nak nevezett egyháznak, amelynek pátriárkája az iraki Bagdadban székel, ma 40 ezer híve van Iránban, akik három püspöki egyházmegye között oszlanak meg. Van azután néhány evangélikus közösség is, mintegy nyolcezer hívővel és egy római katolikus püspökség 25 ezer hívővel. Magában Teheránban huszonnégy keresztény templom működik. Ezekhez iskolák és kórházak is tartoznak és a keresztény egyházak tagjai igyekeznek mind szorosabb kapcsolatot kiépíteni az iszlám közösségekkel.

A keresztény közösségek kultusz-szabadságot élveznek, ami azt jelenti, hogy elláthatják saját híveik lelki gondozását, missziós munkát azonban nem fejthetnek ki. Az elmúlt hónapok politikai nyugtalanságaitól távol tartották magukat. Éppen ezért, bármilyen új kormányzat jöjjön is, helyzetük valószínűleg változatlan marad. Az ország jellege mindenképpen iszlám marad, csak arra a kérdésre nem tudna senki sem felelni, hogy egyrészt a vallásos restauráció, másrészt a modern ipari és társadalmi fejlődés, valamint a fellángoló nacionalizmus között melyek lesznek a meghatározó vonásai.

D. K.

A MAGYAR IRODALOM – HANGLEMEZEN (II.)

Az elmúlt évben ugyancsak jónéhány klasszikus irodalmi remekünk vált hozzáférhetővé hanglemezen. A legérdekesebb vállalkozás Az ember tragédiájának felvétele. A rendező Szinétár Miklós halálatlanul nehéz földatra vállalkozott, hiszen három olyan szereplőt kellett kiválasztania, akik hangjukkal is teljes illúziót tudnak kelteni, s hitelesen tolmácsolják a madáchi látomást és a mű drámai mondanivalóját (melynek értelmezése még ma is alaposan megosztja az irodalomtörténészeket, akik szívesen fellelkeznek meg a szerző eredeti intencióiról és a leveleiben világosan megmutatkozó szándékáról). Ádám szerepében Lukács Sándort hallhatjuk, Évát Molnár Piroska szólaltatja meg, Lucifer: Haumann Péter. Nyilván „kísérletnek” szánta ezt a szereposztást a rendező, s mint minden nagyszabású kísérlet ez is tiszteletet parancsol ugyan, de csak felerészen hozott teljes értékű megoldást. Haumann Péter ugyanis valóban kitűnően tolmácsolja szerepét, remekül azonosul Lucifer sokarcú alakjával, s ízig-vérig „korszerű” felfogásban közeledik a figu-

rához. Molnár Piroskát hallgatva képzeletünkben óhatatlanul felmerülnek a régebbi Évák, a magyar színészet nagyjai, akik mind hozzátettek valamit a maguk sugárzó egyéniségéből ehhez a tiszta, szép alakhoz. Molnár Piroska rendkívül vonzóan mondja el szerepét, s itt-ott érzékeltük azt a csodálatos égi harmóniát is, mely fel-felcsendül Madách művében, s búvópatakként szövi át a tragédia leghangosabb részeit is. Lukács Sándor a színpadon bizonyára igazi Ádám volna, a mikrofonnál nem mindenütt kelt teljes illúziót. A hatalmas szereplő gárdát kitűnően mozgatja a rendező, s közülük természetesen elsősorban azok ragadtak meg emlékezetünkben, akik orgániumuk jóvoltából a játék élményét is sugallani tudják, így mindenképp előtt Bessenyei Ferenc (Az Úr), Kállai Ferenc (Péter apostol), Garas Dezső (Rudolf császár), Némethy Ferenc (az Első gyáros), Gelley Kornél (Tudós), Darvas Iván (Az aggyátn) és a sok szerepben megszólaló Nagy Attila. A lemez bevezető ismertetését Sötér István írta; messze túlemelkedve a műfaj szokásos keretein, vonzó, izgalmas portrét rajzolva a szerzőről, művéről és annak kortörténeti háttéréről. (Hungaroton SLPX 13805-09)

Petőfi Sándor Az apostol című műve a magyar forradalmi költészet egyik legérdekesebb, legnagyobb szándékkal írt darabja. A költő életművének legjelentősebb mai kutatói (Fekete Sándor, Lukácsy Sándor, Pándi Pál) már „helyére tették” az életműben: a közfelfogás ugyanis nehezen barátkozott meg a hatalmas terjedelmű alkotással, amely szervesen illeszkedik ugyan Petőfi gondolatvilágába, de sok vonatkozásban előzmények nélkül áll lírájában. Egészen bizonyos, hogy a mű lemezfelvétele — Bessenyei Ferenc mondja el — új hívek sokaságát szerzi majd Az apostol számára. Bessenyei mindent tud, amit csak egy színész tudhat a hangjával. A forradalmi lángolás, az önfeláldozás lírai hevülete, a magány és a meg nem értés elégikus zengése és a humánus ódai szárnyalása egyforma erővel és hitellel szólal meg előadásában. Nem csodálkozunk, ha ez a felvétel emelné Az apostolt a közönség szemében is klasszikus remekké. A hallgató tájékozódását kitűnően segíti Fekete Sándor ismertető szövege. (Hungaroton SLPX 11793-95)

Remek címlappal, kedvcsináló kivitelben, a gyermekek fantáziáját is megmozgató külsőben (Würtz Adám grafikája, Szelényi László színes reprodukciói) jelent meg Töröcsik Mari előadásában a János vitéz. A magyar irodalom egyik legharmatosabb, legköltőibb remeklése ez a vers, igaz, népszerűségének és kedveltségének nem használt, hogy kötelező iskolai tananyag. A báj himporát ugyanis egy-kettőre lefűtták róla a sötét és izetlen vázlatok; szegény Petőfi aligha gondolhatta, hogy műve valaha nem a magyar nyelv szépségeivel ismerkedni vágyók boldogan várt olvasmánya lesz, hanem stilisztikai gyakorlatok tárgya, sanyarú gyakorlatokba tördelt „anyag”. A mai ötödikesek bizony nem azzal az érintetlen rajongással olvassák a János vitézzé növekvő Kukorica Jancsi mesés kalandjait, mint nemzedékek tették annak idején, nem színezgetik felgyűlö fantáziával a remekmű egyes epizódjait, hanem azon törik a fejüket, hogyan lehet Petőfi csodálatos sorait, mondatait „tömöríteni”, mint lesznek képesek egy-egy éneket négy-három-két és egy mondatban előadni. Így kopnak és fakulnak a magyar költészet legmaradandóbbnak hitt művei is, így válik fitymált eszmétornává a Toldi, így a verslábak gyakorlásának lovasterepévé a Zalán futásának egyik-másik (egyre szűkebben adagolt) részlete, s hovatovább így válik egyre ismeretlenebb, unalmasnak és áthatolha-

tailannak hitt bozótta az egész lírai költészetünk.

Töröcsik Mari legnagyobb érdeme, hogy visszaállítja jogaiba a János vitézt. Letelepszik a gyermek ágya mellé és elmeséli neki. Nem elszavalja, s nem a jó — annak hitt — pedagógus bölcs fölényével elmondja, hanem meséli friss izgalommal, annak az embernek hamvas és érintetlen érdeklődésével, aki tudja, hogy a remekművek mindig csodát rejtenek, s aki igaz alázattal közeledik hozzájuk, annak hajlandók feltárni ismeretlen, rejtett arcukat. Kitűnő lemez, s alighanem felmérhetetlen nagy szerepe lehet a remekművek megmentésének egyre sürgetőbb munkájában. (Hungaroton SLPX 13814-15)

Egyre népszerűbbek azok a lemezek, melyeken a vershez is értő — kevesen vannak — színművészeink adnak válogatást legkedvesebb darabjaikból. Ruttkai Éva lemeze Égi és földi szerelem címmel jelent meg. Kitűnően válogatott, remek izlésről árulkodó felvételsorozat, melyet Szécsi Margit két szép költeménye keretez. Hallhatunk részleteket Ruttkai nagy színpadi sikereiből, a Szent Johannából, A testőrből, Az ember tragédiájából, Csehov Strályából, s mellettük néhány ragyogóan tolmácsolt darab-részletet és verset. Elbűvölő, ahogy a művésznő a Csongor és Tünde V. felvonásának egyik részletét megszólaltatja (Ilma szavait), s megrendítő, amint Antigóné monológját tolmácsolja Szophoklész darabjából. Általában megejtő, mily sokarcú, szinte kiismerhetetlenül gazdag Ruttkai Éva gondolatvilága. Mint a legnagyobb színészek: ő is igazi varázsló, aki úgy ejt káprázatba, hogy utána fájnak az ébredés percei. (Hungaroton LPX 13733)

Major Tamás A Dunánál című lemezén József Attila verseiből ad válogatást. Olyan színész ő, aki mindig vibrálást, izgalmat tud kelteni maga körül, akitől nem idegen egy kis romantikus attitűd sem, melyet szemérmesen palástoltat ugyan, de amely mégis hitelessé, átfűtötté teszi versmondását. Meglehet, a hallgató nem mindegyik József Attila versről őrzi magában az övéhez hasonló képet, de pillanatig sem vitás, hogy ez a kép megélt, megszenvedett, tehát mindenképp figyelmet és elismerést érdemlő. Különbösen emlékezetes, ahogy a Születésnapomra megszólal Major tolmácsolásában: benne van ebben a néhány mondatban József Attila egész egyénisége, játékosága és tragédiája, remegő szeretetvágya és dacos különállása.

Esti sugárkoszorú címmel jelent meg Kállai Ferenc lemeze. Adhatta volna neki ezt a címet is: a Nyugat-korszak költői, hiszen egy-egy remekül elmondott Arany- és Vajda-vers kivételével Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Füst Milán, Szabó Lőrinc és Illyés Gyula költeményeit tolmácsolja. Apáink és nagyapáink számára a költészet még a felfedezések izgalmát kínálta. Kállai Ferenc már mint klasszikus korszak termékeihez közeledik hozzájuk, s nemes egyszerűséggel, pátosz nélkül, mégis forrón, átélve és megélve mondja el líránk második aranykorának maradó remekait, közöttük az Esti kérdést és a Hajnali részegséget.

Juhász Ferenc. Ezt a lakonikus, de a költészet barátainak mégis sokat mondó címet viseli az a lemez, melyen a költő maga mondja el verseit. (A kiadvány ötvenéves születésnapja tiszteletére készült, tehát egykor majd izgalmas kor-

történeti dokumentum is lesz. Nagy kár és mulasztás, hogy Pilinszky Jánosnak és Nagy Lászlónak nem jutott annak idején ilyen lemez!) Ismertető szövegét Illés Endre írta mintegy viszonzásaként azoknak a szép soroknak, melyekkel őt köszöntötte annak idején lapjában a költő. Mindig izgalmas, ha a lírikus maga mondja el versét, így van ez Juhász Ferenc esetében is. Átvilágítja sokszor kuszának, megfeythetetlennek tetsző sorait, és kibontja belőlük azt a gondolati és érzelmi mélységet, melyet csak az igazi tehetségek képesek rábizni a költészeti törekény nyelvére. (Hungaroton SLPX 13816)

Végezetül mindenfajta méltatás igénye nélkül csak egy cím: Krúdy-Fantázia. Török Tamás rádiókompozíciójának főszerepében Rezeda Kázmérként: Latinovits Zoltán. (LPX 13813)

(R. L.)

Tájékoztató

HÍRÜNK A VILÁGBAN. A cím nem egészen pontos, hiszen rövid ismertetésünk keretében Gisbert Kranz *Lexikon der christlichen Weltliteratur* (Herder 1978) című könyvéről szólnánk, annak is elsősorban a magyar vonatkozásairól.

Mindenekelőtt ennek a kivételesen jelentős műnek a felépítéséről. Bevezető fejezetében a „keresztény irodalom” fogalmát igyekszik körülhatárolni a szerző. Érezhetően kötődik Claudelék nagy nemzedékéhez, mely újra tekintéllyel telítette e fogalmat, s kevésbé figyel azokra a kritikai és önkritikai megjegyzésekre, melyeket az úgynevezett neokatolikus mozgalom írói nálunk is, Európában is tettek leszűkítő értelmezésével kapcsolatban. Gisbert Kranz kissé kevésbé nagyvonalú, mint Sík Sándor volt Vigília-beli emlékezetes tanulmányában, s kissé kevésbé szkeptikus, mint az újabb szakirodalom legjelentősebb tanulmányainak írói, akik egységesen a neokatolikus irodalom végéről szólnak.

A következő fejezetben a keresztény irodalom századairól olvashatunk összefoglalást, korszakok és nyelvterületek szerint. Először a kezdetektől a huszadik századig vázolja a keresztény irodalom (és általában az irodalom) fejlődésének történetét (kissé elhanyagolva az irányzatokat), majd a görög, latin, kelta, „román” (olasz, francia, spanyol, katalán, portugál, román) német, szláv és magyar nyelvű irodalmak történetét futja át. Ez utóbbinál érdemes megállá-

podnunk. A jelek szerint a szerzőnek vajmi csekély fogalmak vannak a finnugor nyelvcsaládról, érezhetően tanácstalanul szemléli a magyar irodalmat, mely jelentős teljesítményeket mutatott fel ugyan, de a mai Európa térképén oly nehezen beskatulyázható. Meg is elégszik a következő bevezető mondatokkal: „Az Ázsiából származó magyar nép ezer táján felvette a kereszténységet, ám a reformációtól a 18. század kezdetéig török uralom alatt sínylődött. A keleti részekben a protestantizmus nyert teret, a Habsburg-uralom alatt levő nyugati területeken katolikus maradt.” E sommás jellemzés után néhány mondatot olvashatunk a „magyarische Sprache” kitudó művelőjéről, Pázmány Péterről és kora jelentős költőjéről, Balassi Bálint „Baron”-ról, aki „nagyon személyes töltésű vallásos ihletésű verseket írt”. Utána — semmi. Egészen a huszadik századig. Itt megemlíti a katolikus papköltőket, Harsányi Lajost, Sík Sándort és Mécs Lászlót, „de mindenekelőtt Babits Mihály Jónás könyvét”. Egy elismerő mondatot kap Aprily Lajos, aztán Just Béla és Horváth Béla, akiknél viszont fontosnak tartja kiemelni, hogy emigrációba mentek, akár csak Tűz Tamás és Fáy Ferenc. A következőkben névsorolvasást tart: „A mai magyar keresztény szellemű irodalomból mindenekelőtt a következők érdemének említést: a regényíró Thurzó Gábor, Mészöly Miklós (!), Beney Zsuzsa (!) Esterházy Péter és a költő Rónay György, Toldalagi Pál, Békés Gellért, Bittai Lajos, Csanád Béla, Pilinszky János, Vasadi Péter és Kányádi Sándor.”

Ez hát hírünk a nagyvilágban a húszadik század negyedik negyedének kezdetén. Nem mevezhető éppen biztató képnek. Miközben lapjainkban folyik a vita a magyar irodalom világirodalmi helyzetéről, fordításkötetek és alkalmi antológiák jelennek meg a hiányok részbeni pótlása végett, egy fontos és alapvető német kiadványban korunk egyetemes költője, Pilinszky János bibliográfiai adattá silányul, míg nálánál talán kevésbé jelentős lírikusok méltatását hasábkok hosszú során olvashatjuk, csak azért, mert jelentek meg tőlük német nyelven művek. Ez a tény mindenesetre sürgős adósságunkra figyelmeztet: hiányzik — magyar nyelven is — egy megbízható katolikus irodalmi antológia, s még inkább hiányoznak a katolikus irodalom áldozatos, hivatott fordítói és propagátorai.

A lexikon harmadik, legrészletesebb egysége ábécérendben szabályos címszavakban foglalja össze a világ legkiemelkedőbb keresztény alkotóinak életét, működését és művészi útjának jellemzését. Nélkülözhetetlen, jól megírt és szerkesztett forrásmunka hát, melyben mi magyarok — sajnos — az outsider szerepére kárhoztattunk.

KODÁLY ZOLTÁN EMLÉKEZETE

Aki abban a szerencsés helyzetben van, hogy kezében tarthatja a Zeneműkiadó legutolsó Kodály Zoltánra emlékező nagyszerű kötetét (Magyar zenetörténeti tanulmányok Kodály Zoltán emlékére) — mely jöllehet nem volt éppen olcsó, azonnal elkelt —, először talán arra a kérdésre keresi a választ: jól ismerjük és ismertetjük-e a nagyközönséggel Kodály hagyatékát; aztán ráébred arra, hogy a kérdésfeltevés volta-képpen helytelen, hiszen nem a személyiség és nem is a művek ismerete az ő esetében a legfontosabb, hanem az, megvalósítjuk-e tanítását, bekerült-e a közvéleménybe, a műveltség láthatatlan csatornáiba tanításának lényege? „Mi felnőttek — írta 1943-ban Magyar testnevelés című cikkében, melyet kilenc másik írással együtt Bónis Ferenc tett itt közzé — már reménytelenül benne üszünk a sok évtizedes idegen szellemű testi-lelki nevelés kátyújában. Talán ők (a fiatalságról van szó! R. L.) elfogulatlan ösztönösséggel hamarabb rátalálnak a jellemző mozgulatra ha a zenét hallják...” De talán épp Kodály életművének köszönhetjük, hogy az „elfogulatlan ösztönösség” helyébe nagyon is tudatos zenei nevelő munka lépett (melynek magyar vonatkozású alapjait ugyancsak ő teremtetete meg). Igaz, nem mindenütt egyformán hatékonyan, hiszen százával lehetne idézni példákat arra, hogy az ének és a zene még ma is „mostoha gyermeke” az

iskolai munkának, s megdöbbenően sok iskolája van még az országnak, ahol a képzés nem szakszerű.

A kodályi magvetés azonban kétségtelenül értékes, gazdag termést hoz. S ennek legszébb, legértékesebb — bár nem mindenki számára hozzáférhető — gyümölcsei azok az elméleti tanulmányok, vallomások és forrásközlések, melyeket az ő emlékezte inspirál. A „Magyar zenetörténeti tanulmányok” legújabb kötetében mindegyikre akad kitűnő példa. Valóban a mai magyar zenetudomány élvonalának legkitűnőbb képviselői fogtak össze, hogy minél méltóbban ünnepeljék Kodály emlékeztétét, s ha valamit hiányolunk ebből a különben kitűnően szerkesztett és válogatott kötetből, az talán néhány pedagógiai tárgyú tanulmány lehetne.

A gyűjtemény első ciklusában a Kodály életével és művészetével kapcsolatos tanulmányok kaptak helyet. Szabolcsi Bence poétikusan szép emlékezése után Bónis Ferenc a mester tíz írását teszi közzé (közöttük a már idézettet), Lendvai Ernő hatalmas tanulmányában („Modalitás — atonalitás — funkció”) az életmű „pedagógián is túlmutató” elméleti kérdéseire keresi a választ (mintegy kiegészítve a „Bartók és Kodály harmóniavilága” című könyvének tanulságait), Breuer János Kodály fogadtatásának sajtóvisszhangját dolgozza föl, Vargyas Lajos pedig a népzene kutatásnak a művekben jelentkező hatását elemzi.

A kötet második felében kifejezetten magyar zenetörténeti tanulmányokat olvashatunk. Szigeti Kilian a magyar orgonaépítés történetének első nagy korszakáról ad érdekes, eleven képet, Benkő Dániel a 16. század magyar hangszerezen zenéjének történetéhez hoz néhány adalékot, Breuer János a Két arckép című Bartók-mű keletkezéséhez nyújt új támpontokat, Demény János pedig Bartók és Balázs Béla kapcsolatának néhány eddig ismeretlen vonatkozását közli.

A könyv érdekes függelékében két emlékezést olvashatunk. Mindkettő „egy barátságos ház”-hoz, Lukács György édesapjának barátok előtt mindig nyitva álló otthonához kapcsolódik, ahol egy ideig Bartók is lakott és dolgozott. Lukács Mici emlékezéseiben felbukkan Dohnányi és Kodály alakja is, Gyergyai Albert pedig költői szépséggel idézi ifjúsága éveit, melyek ugyancsak e házhoz kötöttek és megajándékozták izgalmas ismeretségekkel, igaz barátokkal.

A GONDOLAT KIADÓ jelentette meg Buda Béla Az empátia — a beleélés lélektana című könyvét, mely azzal az emberi képességgel foglalkozik, amely a mindennapi érintkezés-

ben a kommunikáció révén, a kommunikáció jelzéseinek érzékeny felfogásával és feldolgozásával jön létre. A szerző az empátiával kapcsolatban kölcsönösen érdekes problémákat és megoldásokat taglal a szülő és a gyermek, az autokrata és a demokratikus vezetés, valamint az empátia és a művészetek viszonyát értékelve. — A *Szemtől szemben* sorozat új köteté Román József **Max Ernst** életét és munkásságát bemutató monográfiája. Ernst a szürrealista festészet egyik nagy alakja, aki így vall művészi elhivatottságáról: „Nem csupán azt figyeltem mohó tekintettel, ami e bámulatos világból kívülről áramlott felém, hanem azt a nyugtalanító, titokzatos belső világot is, amely álmaimban villant fel s enyészett el, rendszeresen és követelően.” — Hauser Arnold, a nemzetközi hírű, magyar származású tudós alapvető munkája **A művészettörténet filozófiája** a művészettörténet útját a szociológia segítségével kíséri végig. „A kultúra a társadalom védelmét szolgálja — írja többek közt. — A szellemi alkotások, a hagyományok, a megszokások és intézmények mind, mind a társadalmi szervezet útjai, eszközei. A vallásnak, a filozófiának, a tudománynak és a művészetnek egyaránt megvan a szerepe a társadalom fennmaradásáért folyó harcban.” Jóllehet Hauser Arnold néhány megállapítását erősen vitatni lehet, könyve maradandó, úttörő vállalkozásnak számít.

A GONDOLAT KIADÓ ismét könyvkiadásunk régi adósságát törleszti **Johann Gottfried Herder**nek, a német felvilágosodás egyik kiemelkedő alakjának fő műveiből megjelentetett válogatással. Az „Eszmé az emberiség történetének filozófiájáról” és a „Levelek a humanitás előmozdítására” című írásaiból közölt részletek (nagy kár, hogy megint csak részletek, és nem a teljes!) a herderi gondolatvilág alapvető tartalmáról tudósítanak, arról a polihisztori szellemiségről, amely Herdert Goethe és Kant mellé állította. Herder kora tudományának — történeti, földrajzi, ismeretelméleti, csillagászati stb. — szintézisére törekedett, egyetemes gondolkodó, aki a történelem, az emberiség történetének és a természeti világnak legtöbb vezérelvét Istenhez kapcsolja: „Az Isten, akit én a történelemben keresek — írja többek közt —, szükségképpen ugyanaz, mint aki a Természetben van jelen; hiszen az ember csupán kis része az Egésznek, történelme pedig, mint a férgéké, szorosan összeshövídik a szövedékkel, amelyben él. Tehát a történelemben is természeti törvények érvényesülnek: ott rejlenek a dolgok lényegében, és az Istenség oly kevéssé szüntetheti meg őket, hogy éppen bennük, az általa alkotott törvényekben nyilvánul meg fenséges hatalma a maga változtathatatlan, bölcs és jótekonyságában. Ami a Földön megtörténhet, annak mind meg kell történnie, ha olyan szabályok szerint megy végbe, amelyek magukban hordják a tökéletességüket.”

SZABADI KATALIN VERSE

Mesét mondtál

Mesét mondtál

igazat

Hittél, de csak a keresztt
jutott neked,

Hát emeld

egyszer volt hol nem volt

kiért volt?

miért volt?

hol volt?

hol van?

Két szemed mögött van
a mesekereszt

ez jutott neked, nekem

élő fából faragták,

nem hallod ősi zokogását?

RÉSUMÉ

L'étude de fond de notre numéro, parue sous le titre *Le Peuple de Dieu en marche*, est due au R. P. András Szennay, Archiabbé de Pannonhalma, Professeur à l'Académie de Théologie Catholique de Budapest. Entre autres il y établit: Le charisme prophétique se manifestait depuis toujours dans la vie de l'Eglise, tout particulièrement dans ses époques de floraison. Même de nos jours, ce don garde sa raison d'être et on se rendrait gravement coupable en s'y refusant. Cela veut dire que l'Eglise doit prêter grande attention aux patriculiers aussi bien qu'aux groupements qui assument une fonction critique dans sa vie, lançant par là un défi — ce terme pris dans son sens le meilleur — à la communauté de l'Eglise locale tout comme à celle de l'Eglise universelle. L'Eglise pêcherait contre elle-même si elle réduisait ces personnes ou ces groupements à la clandestinité et si elle décriait les personnes qui, douées de charismes prophétiques et inspirés par l'Esprit, assument une fonction critique, comme éléments subversifs. Actuellement, à l'intérieur aussi bien qu'à l'extérieur de l'Eglise, on enregistre nombre de mouvements, de rassemblements, de tendances de teintes variées et de caractère complexe. Il est inconcevable que toutes ces tendances de renouveau n'offrent aucun élément valable qui puisse être retenu au bénéfice de l'Eglise de demain qui s'édifie dans sa vie d'aujourd'hui. Tout cela nécessite un dialogue interne, des échanges de vues engagés en toute franchise, dans des milieux beaucoup plus larges. Exempts de tout esprit de condamnation dicté par le manque d'amour ou par la méfiance, nous sommes tenus à nous informer dûment sur l'affaire et, à notre tour, à servir d'informateurs en la matière et tout cela pour notre propre bien comme pour celui de l'Eglise.

Pour conclure, le Professeur nous met en garde: Ne nous méprenons pas sur l'objectif des efforts d'adaptation déployés par l'Eglise d'aujourd'hui. Il ne s'agit nullement d'accomoder le message de Jésus-Christ de telle manière qu'à l'homme moderne, éventuellement, au chrétien moyen d'aujourd'hui que l'affaire ne coûte pas trop cher. L'Eglise ne propose pas sa doctrine à la façon des grands magasins qui se fournissent de marchandises en fonction des exigences de leurs clients. La tâche qui nous incombe consiste à retraduire ce message de joie qui dans sa présentation vétuste est quasi complètement incompréhensible à l'homme moderne dans le langage qui lui est propre. Transposé de la sorte, l'enseignement de l'Eglise retrouvera tout ce qu'il a de provocateur à l'option, de rénovateur pour la pensée, pour l'âme et pour l'agir de l'homme moderne afin de finir par l'engager tout entier au service de l'Evangile.

Il nous semble presque incroyable qu'il y aura bientôt une année que notre regretté György Rónay nous a quittés. Son absence nous laisse toujours de douloureux regrets et nous demeurons indéfectiblement liés par notre engagement à cultiver le souvenir de celui qui a tant fait pour notre revue. Dès le lendemain de ses obsèques, nous avons pris la décision de commémorer le premier anniversaire de sa mort par un numéro dédié à son souvenir. Aussi avons-nous prié tous ceux qui étaient personnellement en relations étroites avec lui de nous écrire les souvenirs qu'ils gardent de lui. C'est grâce à leur concours que nous avons établi le présent numéro commémoratif. Bien entendu, loin de nous la prétention de présenter par là d'une façon vraiment complète et fidèle notre regretté Disparu. Mais cette fois, nous n'avions même pas l'intention de dresser le bilan d'un oeuvre d'une si grande richesse, d'autant moins que le laps de temps écoulé qui ne fait même pas toute une pleine année, s'avère bien trop court pour nous permettre de le faire. Aussi nous sommes-nous attachés en ce premier anniversaire à évoquer György Rónay, l'homme, par lui-même et par ses amis. Parmi ces derniers figurent: Gyula Takáts, Gellért Belon, Ágnes Nemes-Nagy, Ferenc Fáy, Iván Mándy, Ferenc Pergel, Kálmán Vargha, Lajos Major-Zala, László Lukács et László Rónay.

Cette année 1979 nous invite à double titre à rendre hommage à Sándor Sík, poète, esthète, ancien Provincial de l'Ordre des Piaristes en Hongrie et ancien Directeur de notre revue, né en 1889 et décédé en 1964. A cette occasion, nous publions le texte de l'entretien que Béla G. Németh, historien littéraire, a tenu à la Radio Hongroise, sur les activités déployées par Sándor Sík comme Professeur à l'Université de Szeged et comme esthète. L'entretien a été radiodiffusé le 9 janvier, dans le cadre d'une émission littéraire.

Dans son étude, István Fenyő analyse le rôle de tout premier ordre que la fameuse feuille littéraire, parue de 1837 à 1843 sous le titre *Athenaeum* et dirigée par József Bajza (1804—1858) tient dans l'histoire de la littérature hongroise. En publiant les écrits de la nouvelle génération des écrivains et des poètes, *Athenaeum* se fit l'organe promoteur du „réveil” des belles-lettres de l'ère des Réformes. — Mihály Medvigy Sch. P.: *Fouilles effectuées sous l'église nationale des Hongrois à Rome*. Dans son article, l'auteur fait connaître les fouilles entreprises sous l'église Saint-Etienne-le-Rond (*Santo Stefano Rotondo*). — Le Père Román Rezek O. S. B. (Sao Paulo): *La Conception teilhardienne du monde* — Poèmes d'Adrienne Halassy et Katalin Szabadi.

INHALT

Der einleitende Essay unserer Nummer wurde von Professor András Szennay, Erzabt der Benediktiner Abtei von Pannonhalma, unter dem Titel: Das pilgernde Gottesvolk, geschrieben. Über die charismatische Begabung schreibend stellt er unter anderen fest: In der Kirche und in ihrem blühenden Zeitalter waren die prophetischen, charismatischen Elemente stets präsent und sie spielten auch eine formende Rolle. Sie haben auch heute ihre Bedeutung und es wäre verfehlt sie auszuschalten und sie zum Schweigen zu bringen. Dies bedeutet auch, dass die Kirche bewusst auf Personen und Gruppen achten muss, die im Leben der Kirche eine kritische Funktion ausüben. Manchmal äussern sie eine Kritik, die im gewissen Sinne eine Provokation, eine Herausforderung für die kirchliche Gemeinschaft bedeutet. Die Kirche würde aber gegen sich selber sündigen, wenn sie Personen und Gruppen in der Illegalität in Untergrundbewegungen, drängen würde und den Anschein zu erwecken suchte, dass diese Charismatiker und aus prophetischer Inspiration Kritisierende subversive und umstürzlerische Elemente wären. Die religiösen Bewegungen, Gruppierungen und Strebungen sind sehr vielfältig und vielfärbig in der Kirche ebenso wie ausserhalb ihr. Es ist undenkbar, dass wir aus diesen Erneuerungsbewegungen nichts nützliches für die Kirche der Zukunft finden würden, für jene Kirche die wir heute vorbereiten. Wir brauchen den Meinungsaustausch, die Meinungsbildung und den inneren Dialog. Es ist vonnöten, dass wir von solchen Bestrebungen vor einer breiten Öffentlichkeit diskutieren. Nicht nur mit tadelnder und lieblosen Kritik sollen wir über sie sprechen, sondern wir sollen wirklich richtige Informationen einsammeln, und dadurch unsere eigene. Anreicherung und die der Kirche fördern... Über die Erneuerung der Kirche schreibt der Autor: Um jedes Missverständnis zu vermeiden müssen wir feststellen, dass die Erneuerung keineswegs eine Anpassung um jeden Preis an die heutige Welt und an ihre Gewohnheiten bedeutet. Wir denken nicht daran, dass wir Christi Botschaft in einer irgendwie „akzeptablen” Form dem heutigen Menschen vermitteln möchten. Das Christentum ist kein Warenhaus, wo nach den Wünschen und nach dem Masstab der Interessierten das Warensortiment zusammengestellt und verkauft wird. Im Gegenteil, unsere Aufgabe ist, dass wir die volle christliche Botschaft zeitgemäss und in neuer „Übersetzung” verkünden und wir selber zeugnisablegend leben. Unsere Aufgabe ist eben die, dass wir die alte Lehre, die wegen ihrer altherwürdigen Erscheinungsform für die heutigen Menschen kaum fassbar ist, so der Welt vorführen, das sie wirklich provozierend sei, und dass die Wahrheiten dieser Lehre tatsächlich zur Entscheidung zwingen und mit einer neuen Denkweise und mit Taten dem Evangelium Christi dienlich seien.

Es ist kaum zu glauben, dass es schon ein Jahre her ist, dass György Rónay uns verlassen hat. Wir spüren noch immer schmerzlich sein Fehlen und halten es weiterhin als unsere Pflicht, sein Gedenken zu betreuen. Schon nach seinem Begräbnis im vorigen Jahr haben wir beschlossen, dass wir nach einem Jahr in einer besonderen Nummer seiner gedenken werden, und wir baten schon damals diejenigen, die im nächsten und persönlichen Verhältnis mit ihm waren, dass

sie ihre Erinnerungen über ihn schreiben. So kam die in unserer jetzigen Nummer publizierte Reihe kürzerer und längerer Beiträge zustande. Wir glauben natürlich nicht, dass wir von dem Verstorbenen ein vollständiges Bild aufzeichnen konnten, aber das war auch nicht unsere Absicht. Es handelte sich nicht um ein entsprechendes Ermessen eines unglaublich reichen Lebenswerkes — dazu hätte ein Jahr nicht genügt — sondern wir beabsichtigten, den lebendigen György Rónay aufleben zu lassen, so wie er von seinen Freunden gesehen war, und wie er selbst über sich bei verschiedenen Gelegenheiten sprach. Mitwirkend waren: Gyula Takáts, Gellért Belon, György Rónay, Ágnes Nemes Nagy, Ferenc Fáy, Iván Mándy, Ferenc Pergel, Kálmán Vargha, Lajos Major-Zala, László Lukács und László Rónay.

Vor neunzig Jahren ist Sándor Sík der namhafte Poet, Literaturwissenschaftler, Provinzial der ungarischen Piaristen, und damaliger Chefredakteur der *Vigilia* geboren und vor fünfzehn Jahren ist er gestorben. Der Ungarische Rundfunk sendete aus dieser Gelegenheit ein Gespräch mit dem Literaturhistoriker Béla Németh G. über Sándor Sík, über seine Tätigkeit als Pädagoge und Ästhetiker. Wir veröffentlichen den Text des Gesprächs.

Weitere Beiträge: István Fenyő über eine Zeitschrift des vorigen Jahrhunderts — Mihály Medvigy: Ausgrabungen unter dem Santo Stefano Rotondo dem Nationalen Heiligtum der Ungarn in Rom — Román Rezek: Das Weltbild von Teilhard de Chardin — Gedichte von Adrien Halassy und Katalin Szabadi.

CONTENTS

The author of our leading article entitled „God's errant people” is Prof. András Szennay, Archabbot of Pannonhalma. He states among others: „In the brightest periods of the Church, the prophetic, charismatic element has always been prevailing. This has a great importance in our days, too, and it would be a sin to exclude, eliminate or silence it. The Church would sin against itself if it forced certain persons and groups to the underground movement, drove them into illegality and tried to make it appear as if these charismatic people and critics were just subversive elements. Religious movements and trends are now manifold and multicoloured, both in, and outside the Church. What is needed, is an open exchange of views, development of opinions, internal dialogues. These endeavours should be discussed widely, frankly and publicly.” The author concludes: „It must be made clear: renewal is not an unambiguous adjustment to the present world, to its usages, in all things. Christianity is not a department store, where assortments are made according to the buyers' choice. On the contrary: we have the task to announce the renewing, appealing message of Jesus Christ, his good news in an up-to-date form, in a „new version”, and to bear witness of it with our lives.” —

We feel it, almost incredible that it is a year since György Rónay has departed. We are still painfully missing him, and not any less do we feel the obligation to cultivate his memory. In the days following his funeral, our decision to commemorate him in a special number of our review was already ripe. As early as a year ago we invited some persons, who were in close, personal contact with him, to share their experiences with us. The string of shorter and longer writings in our present number is the collection of these personal commemorations. There is no question of assessing and evaluating his unequalled, rich oeuvre, — the short time elapsed would not suffice for this task —, this time we tried to recall György Rónay, the man, as his friends saw him, and as he confessed of himself on some occasions. We can read recollections by Gyula Takáts, Gellért Belon, György Rónay, Ágnes Nemes-Nagy, Ferenc Fáy, Iván Mándy, Ferenc Pergel, Kálmán Vargha, Lajos Major-Zala, László Lukács and László Rónay. — Sándor Sík, poet, esthetician, one-time editor-in-chief of *Vigilia* was born 90 years ago and died 15 years ago. On this occasion, the programme of the Hungarian Radio „Conversations” transmitted a conversation with literary historian Béla G. Németh on the life-work of Sándor Sík, on his activity as educator and esthetician. — István Fenyő: Literature in a periodical (Fiction in the periodical *Athenaeum* edited by József Bajza, Ferenc Toldy and Mihály Vörösmarty). — Mihály Medvigy: Excavations in Rome under the National Church of Hungarians. — Román Rezek: Epistemological foundations of the world concept of Teilhard de Chardin. — Poems by Adrien Halassy and Katalin Szabadi.

KÓRUSOKNAK AJÁNLJUK



MOSTO, G. B.

— Madrigali a 6 voci (Barlay Ö.) 80,— Ft

PALESTRINA, G. P. da

— Canticum Canticorum. 29 ötszólamú motetta
vegyeskarra (Jancsovics) 80,— Ft

RAUCH, A.

— Nyolc kórusmű vegyeskarra
a „Musikalisches Stammbüchlein”-ből
(Jancsovics) 10,— Ft
Magyar szöveg: Kistétényi Melinda

EZER ÉV KÓRUSA (Forrai) füzve 80,— Ft
kötve 120,— Ft

ÖT ÉVSZAZAD KÓRUSA (Forrai) füzve 100,— Ft
kötve 130,— Ft

SCHOLA CANTORUM. Két- és háromszólamú motetták
(Fodor), I—XIII. füzet á 10,— Ft

RÉGI MESTEREK VEGYESKARAI (Szekeres) 18,— Ft

XIII. SZÁZADI MOTETTÁK három szólamra (Darvas),
I—II. füzet á 25,— Ft



ZENEMŰKIADÓ

Pierre Emmanuel részvétnyilvánító sorai RÓNAY GYÖRGY özvegyéhez

Asszonyom,

Rónay György halálhíre mélyen elszomorított. Szerettem mint barátot, becsültem mint költőt, csodáltam mint embert, és hálás voltam azért, hogy mint keresztény mily nemes lélekkel és nyílt szellemmel vállalta a hitről szóló tanúságtételt ezekben a nehéz időkben. A Vigilia, amelynek élető lelke volt, neki köszönheti, hogy betölthette tanúságtevő és prófétai küldetését. Imádságban s érte följánlott szentmisével csatlakozom a folyóiratnál és az Új Embernél dolgozó barátaihoz. Önre pedig a részvét szótlan megindulásával gondolok. Isten segítse Önt magányában, és György emléke tartsa meg a reménységben!

Tisztelő híve:

P. E.



Rónay György unokái körében



Gancz Miklós munkája